

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK

LIV.

A BUDAÖRSI
NÉMET (KÖZÉPBAJOR)
NYELVJÁRÁS ALAKTANA

IRTA

RIEDL FERENC

BUDAPEST, 1933

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)

NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen Arbeiten zur deutschen Philologie sind bis jetzt folgende Hefte erschienen :)

- I. **Thienemann Tivadar:** Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912 ... 1.50 P
- II. **Csáki Richárd:** Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912... 1.50 P
- III. **Dr. Hajek Egon:** Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des XIX. Jahrhunderts.) 1913 ... 2.50 P
- IV. **Roth Alfred:** Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről. I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. (Studien über [den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller] Daniel Roth : 1. Das Leben Daniel Roths ; 2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.) 1913 ... 3.— P
- V. **Dr. Huss Richárd:** Az erdélyi szász nyelvjárástanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913 ... 2.— P
- VI. **Hollitzer Gyula:** Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913... 3.— P
- VII. **Schwarz Frigyes:** A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Ödenburg.) 1913 ... 4.— P
- VIII. **Szentirmay Gizella:** Mörike Eduard «Maler Nolten» című regénye. (Ed. Mörikes «Maler Noltens».) 1913... 2.— P
- IX. **Czikontszky Jenő:** Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Újbánya-Königsberg in Ungarn aus dem XIV. Jahrh.) 1914 ... 2.50 P
- X. **Schwartz Elemér:** A rábalapincsközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der [südbayerischen] Mundart zwischen der Raab u. Lafniz in Westungarn.) 1914 ... 3.50 P
- XI. **Trócsányi Dezső:** Humboldt Vilmos nyelvbolesészete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914 ... 2.— P
- XII. **Kádár Jolán:** A budai és pesti német színesztörténete 1812-ig. Függetlenül a budai és pesti német színházak műsora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914 ... 3.— P
- XIII. **Moór Elemér:** A Toldi-monda és német kapcsolatai. (Die [ungarische] Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.) 1914 ... 2.— P
- XIV. **Koszó János:** Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Ignaz Aurel Fesslers Leben und schöngeistiges Wirken.) 1915... 2.50 P
- XV. **Mornau József:** A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen [rheinfränkischen] Mundart von Szeghegy [Kom. Bács].) 1915 ... 2.50 P
- XVI. **Hollaender Rózsai:** Déry Julianna (1864—1899.) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten. 1864—1899.) 1915... 2.— P
- XVII. **Zuber Marianne:** A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915 ... 3.— P
- XVIII. **Happ József:** Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. (Lautlehre der deutschen [mittelbayerischen] Mundart der Gemeinde Béb [Kom. Veszprém].) 1915 ... 3.— P
- XIX. **Dr. Weber Arthur:** A szépei nyelvjárástanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916 ... 1.50 P
- XX. **Várady Imre:** Gellért hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917 3.— P

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK

LIV.

A BUDAÖRSI
NÉMET (KÖZÉPBAJOR)
NYELVJÁRÁS ALAKTANA

IRTA

RIEDL FERENC

BUDAPEST, 1933

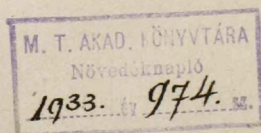
PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)

NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE

166481

Édesanyámnak

szeretettel.



BEVEZETÉS.

1. A község rövid története és német telepítése.

Az alább következő fejtegetéseinkben elsősorban a Budaörsön meglevő, majd a különböző történeti munkákban fellelhető adatokra támaszkodunk.

A község németekkel való betelepítését illetőleg, a «Zichyek nemzetségi levéltára»-ban (Zsély-Želovce, Nógrád m.) akadunk rendkívül értékes oklevelekre.

Budaörs igen vázlatos történetét BONOMI JENŐ «Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs» című német szakdolgozatában olvashatjuk (Budapest, 1931/32. tanév); ugyanaz a történeti rész szerepel a doktori értekezésében is, ő azonban kiváltképpen a vallási folklorisztikára vonatkozó tényeket domborítja ki.

A község legelső történeti említésekor Urs, Vrs és Wrs néven szerepel, mégpedig az 1296-, 1396- és 1425-ben keltezett oklevelekben.¹

A helység a szomszédos Sasad mellett feküdt, amely a mai Budaörs és a főváros közötti területet foglalta el. Sasad 1256 táján a NÁNA—BESZTER jobbágynemzetség birtokában volt.²

1282-ben a községet a telki apátsággal kapcsolatban villa Kechkekvoers néven említik.³ KNAUZ szerint⁴ a községnek 1296-ban Paulusz nevezetű lelkipásztora volt.

BÁTHORY ISTVÁN országbírónak 1427 jún. 29-én kelt határozó leveléből kitűnik, hogy Eörs, amely akkoriban kis falu volt, György, esztergomi érsek birtokához tartozott; a határt Eörs és

¹ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1897. I. k. 14. l.

² BOROVSKY SAMU: Pest vármegye monográfiája. Budapest, I. k. 45. l.

³ CSÁNKI D.: Id. m. I. k. 14. l.

⁴ FERDINANDUS KNAUZ: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, tomus 2. ab A. 1273 ad A. 1321. Strigonii. 1882. II. k. 390. l.



Sambok (Zsámbék) között járták meg. Ez utóbbi a maróti bán fiáé, Lászlóé volt.¹

Igen valószínűnek látszik, hogy «Eörs» helysége már 1427 előtt is az esztergomi érsek tulajdonát képezte, t. i. RUPP JAKAB könyvében is² olvasunk *Chudor* nevű «esztergomi-érséki nemesek»-ről, akik Eörs-re valók voltak. De már az 1390. évre is megállapíthatjuk a középkori Budaörs hovátartozását: Zsigmond, magyar király, abban az évben a «szazad»-i (sasadi) és «Urs»-i (örsi) egyházakat, ezek jövedelmét, összes járadékait és véduri jogát a sz. Adalbert egyháza kanonokainak ajándékozta.³

1464-ben a község Sásad, Keszü (Budakeszi), Buda és Pest mellett, Eürs néven szintén szerepel a II. Pius pápa által kiváltóságolt plébániák között.⁴

1506-ban a pálosrendi szerzetesek és a «Garam melletti bencések» között hosszabb perlekedés után megegyezés jött létre, melynek értelmében Örs és Ó-Buda-Örs puszták jövedelmét egymás között tartoztak felosztani.⁵ A község ÜVEJSZ basának 1579-ben 48'118 akese adót fizetett.⁶

Budaörs 1659-ben a Zichy-család birtokába jutott. Gróf ZICHY ISTVÁN 1659 júl. 30-i keltezéssel úgynevezett «donatio mixta»-ban részesült s ez az óbudai és visegrádi uradalmak, továbbá az akkori Pilis megye 11 helységén kívül, Budaörsöt is magába foglalta.⁷

A 150 évig tartó török hódítás Budaörsöt sem kímélte meg: 1685-ben⁸ kihalt, feldúlt, majd 1690-ben az elpusztult helyek között említik az összeírások.⁹

¹ A Zichyek nemzetiségi levéltára (Rövidítése : A Zichyek nemz. lvt.): 205. fasc. 1 iratesomó, 7. sz. akta. A határjáró levél eredetije az esztergomi érseki levéltárban van. Az oklevél eredetijét KERESZTÉLY ÁGOST primás 1715-ben, máj. 22-én átírta, melynek 1770-ben készült hiteles másolata található a zsélyi levéltárban.

² RUPP JAKAB: Magyarország helyrajzi története. Budapest. 3 kötet 1870—76. I. k. 484. l.

³ U. o.: I. k. 48. l.

⁴ ESZTERLE M. EDIT: A budakeszi német nyelvjárás hangtana. Budapest, 1929. (A NPhD. 41. sz.) 4. l.

⁵ RUPP: Id. m., I. k. 48. l. Ó-Buda-Örs Óbuda fölött feküdt.

⁶ BOROVSKY: Id. m. I. k. 45. l.

⁷ ESZTERLE: Id. m. 7. l., Rupp: Id. m. I. k. 48. l.

⁸ BONOMI: Id. m. 20. l.

⁹ BOROVSKY: Id. m. I. k. 45. l.

A következő évben, 1691-ben, Pest vármegye, az év jún. 7-én tartott üléséről bizonylatot ad ki, amely szerint a vármegye előtt ifj. gróf ZICHY ISTVÁN nevében KEMÉNY ISTVÁN nemes tiltakozik, mert Csék, Keszi és Örs pusztákat a szomszéd lakók maguk részére akarják elfoglalni.¹

Ebben az időben kapcsolódik bele a németek telepítése Budaörs történetébe. Ezekben az évtizedekben az ország is csakhamar rohamos fejlődésnek indul.

Közvetlenül Buda visszafoglalása után, de még ugyanabban az évben is (1686) már jöttek be németek Budára és ennek tözsomszedságába.²

A földesurak is felismerték a helyzet komolyságát; belátták, hogy a szükséges munkaerő hiányában nem tudják földjüket kellőleg kihasználni.³ Úgy vélték, hogy a derék és szorgalmas német mesteremberben és parasztban leginkább találnak hasznos, munkaképes elemre. Már 1689-ben jelent meg a telepítési szerződéseket szabályozó királyi rendelet,⁴ az ú. n. «Impopulationspatent», amely különösen a német telepéseket részesítette előnyben.⁵ (Ezek a földesurakkal való telepítési szerződések majdnem mindenütt egyformák voltak, de természetesen alkalmazkodtak a szűkebb helyi viszonyokhoz.)

Pest-vármegyében terjedelmes telepítéseket vittek véghez. Budán ősi lakosok voltak a németek, ezek azonban nem voltak nagy számmal.⁶

Az új telepítések folyamán azonban tekintélyesen megszorodott a számuk. Telepítettek magyarokat, tótokat és keresztény pápista vallású rácokat, de túlnyomóan németeket.⁷

A 18. sz. első éveiben nagyobb «sváb» telepítések történetek — írja Pest-vármegye monográfiája. 1690-ben Isaszeg települt be, négy évvel később Dunaharaszti; majd Buda

¹ A Zichyek nemz. lvt. fasc. 205., 1., 12. sz.

² Das Deutschtum in Rumpfungarn. Budapest, 1928, 2. rész, 49. l.

³ BOROVSKY: Id. m. 306. l.

⁴ Das Deutschtum in Rumpfungarn, 48 l. V. ö. még R. KAINDL: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern, 2 kötet, Gotha, 1907. II. k. 97. l.

⁵ ESZTERLE: Id. m. 5. l.

⁶ BOROVSKY: Id. m. I. k. 307.

⁷ U. o., I. k. 306. l.

környéke: Buda-fok, 1706-ban, Csepel-sziget, majd Buda-örs, Budakeszi, Solymár és Hidegkút fogadta be a német bevándorlókat. Ezeket a községeket 1718 táján a ZICHY és a SZUNYOGH családok új telepésekkel látták el.¹

BOROVSZKY művének egy másik helyén azt olvassuk, hogy Budaörsön csak a szatmári békét (1711) követő években telepedtek le németek.²

Budaörs abban a korban gróf ZICHY PÉTER tulajdona volt. A Budakeszi-vel való bérbeadó-szerződés 6. pontja³ alapján Budaörsöt is a budakeszi alattvalóknak adják bérbe, mégpedig három évre: «Praedia Budaörs et Csék ad triennium eisdem in arendam sunt elocuta a quibus praediis annuatim solvent 125 fl.» ESZTERLE sajnálja, hogy az általa közölt oklevelen már nem állapítható meg a keltezési év.⁴ Ez a ZICHY-levéltár eredetije szerint 1701. márc. 29.

Ez tehát némileg igazolja ESZTERLÉ-nek azt a feltevését, hogy a budakeszi német telepítést a 17. sz. utolsó éveire, vagy a 18. sz. első éveire (lásd fentebb BOROVSZKY adatait) kell tennünk.⁵

Valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy Budakeszire közvetlen 1700 előtt jöttek a német telepések, mivel a bérbeadó-szerződésük 1701-ből való, márpedig az ilyen szerződéseket rendszerint néhány évvel a végleges elhelyezkedés után kötötték.

Vajjon melyik évre tegyük a budaörsi német telepítés idejét? Kétségtelen, hogy később történt, mint a budakesziek telepítése. Mert p. o. egy 1715—20-beli conscriptióból Budaörs teljesen hiányzik.⁶ Ügylátszik bérbeadták a községet valakinek ezekben az években, mert különben a ZICHYek módját ejtették volna, hogy betelepítsék.

Ha Budaörsön 1718 előtt találunk németeket, úgy ezek csak Budáról vagy Buda környékéről költözhettek oda szórva-nyosan, nem egységes csoportban.

¹ U. o., II. k. 31. l.

² U. o., I. k. 45. l.

³ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D. 473. sz.

⁴ V. ö. D. U. H. Bl. I. évf. 2. sz. 98. l.

⁵ ESZTERLE: Id. m. 10. és 12. l.

⁶ O. A. ISBERT: Geschichtliche Untersuchungen über das südwestliche ungarische Mittelgebirge und seine Bauernsiedlungen, Ung. Jahrbücher, X. k. 3. füzet. 1930. júl. 244. l.

Egyes tények megerősíteni látszanak azt a feltevést, hogy leginkább Budakeszről jöhettek német telepesek. Az akkori oklevelek ismételten hozzák Budaörsöt és Budakeszit közelebbi kapcsolatba. Megállapítható p. o., hogy SEBASTIAN SENN nevű gazda aláírta a budakeszi község «Cameralsinspector» GEORG CHRISTOPH ZENNEGG-el kötött bérbeadás-szerződését, amely 1711-ből való;¹ de ugyanannak a SENN-nek aláírását ott látjuk a budaörsiek gróf ZICHY PÉTER özvegyével kötött szerződésen is. Arra következtethetünk tehát, hogy Budakeszről költözött Budaörsre. (Budaörsön még ma is *sejn*-nek neveznek egy a budai oldal felé néző dűlőt.)

1710-ben Budakeszit, Buda-Eörs és Csék pusztákat a fentebb említett GEORG CHRISTOPH ZENNEGG-nek 8 évre árendába bocsátották 3000 rajnai forintért, a ZICHY-család adósságainak a kamatai fejében; az oklevél záradékánál fogva a Zichyek nyole év letelével, Szt. György napján megválthatják bérletüket, ha pedig ezt nem tennők, úgy az még egy további évre ZENNEGGÉ marad.²

A tulajdonképpeni «nagy» budaörsi német telepítés évéül, mint általában megbízható évszámot, CZOERNIG után,³ 1718-at tesz fel. Ezt a feltevést mi is plausibilisnek valljuk, bár nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy 1719 vagy 1720-ban jöttek be a budaörsi németek. Feltevésünk igazolására 1721-ből származó oklevél szolgál.⁴

A szerződés elején t. i. szó esik arról, hogy az BERCHÉNYI ZSUZSANNA grófnő és Budaörs lakosai között jött létre: «von Ihr frauen gräffin Neu aufgerichten Undt besäzten torff Budaörs In Wohnern». Továbbá a következőket olvassuk az oklevélben: «... all die weillen das ob besagte torff Budaörs aber Erst von Neuen mit In Wohnern besäzt und angelegt wirth», amiből azonban minden nehézség nélkül következtethetünk arra, hogy a szerződés megkötéséig, a bevándorlás óta, csak kevés idő telhetett el.

Ebben az oklevélben egyébként a telepesek kötelelességeit, uradalmi beszolgáltatnivalóit és más efféle feltételeket állapítottak meg. Mindenekelőtt kaptak három szabad évet, hogy felépít-

¹ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D. 474. sz.

² A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D. 473. sz.

³ K. CZOERNIG: Ethnographie der Oesterreich-Ung. Monarchie, Wien 1855. III. k. 258. l.

⁴ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB et D. 486. sz.

hessék házaikat. Mindegyik házhelyhez szántóföld és rét is járt: «ein Stükh akher sambt wisen.» A telepítésre alkalmas terület növelésére és fűtőanyagának erdőt írtak és fát vághattak.

Az uraság megengedte a szőlőültetést is s ezután 5 évig mentesek voltak a kilenced fizetése alól. A borkimérés újévtől Sz. Mihály napjáig az uradalomé, Sz. Mihálytól újévig azonban a községé.

Az uraság mindennemű mezei terményre, káposztára, borra kilencedet vet ki. Az új telepesek részére a kötelező heti robotnapot, vagy négy forint pénzbeszolgáltatást, a három szabad év után egy minden negyedik nap végzendő robotra változtatták, de a négy forint fizetése továbbra is kötelező maradt. A favágásra alkalmas területet az uraság jelölte ki.

Az urnő előzetes engedélyére van szüksége annak, aki más-hova szeretne költözni; ebben az esetben ennek minden birtokát arravaló embernek adják át. Ha azonban valamelyikük megszökik, ingóságait mindaddig a község veszi kezelésbe, míg ezt az urasági tiszttartónak be nem jelentik.

A házakat kizárólag az uraság előírásai szerint kezdhették el építeni, eléjük hársfákat kellett ültetniök s ezeket jókarban tartani.

A község végül engedelmességet fogad az uraság által kijelölt tiszttartónak és a pontok hű teljesítésére kötelezi magát.

Az oklevelet az uraság részéről ZICHY ZSUZSANNA grófnő (született BERCHÉNYI Zs.) sajátkezű aláírásával és a Zichyek pecsétjével látta el. A község nevében SEBASTIAN SENN (lásd fentebb a róla említetteket), CHRISTIAN DINTZL, ANDREAS SINGER, SIMON FREU és ADAM KÄSSLER írta alá az iratot; ennek dátuma: «Sámbék», 1721. ápr. 21.

Mivel azonban a szerződés csak 6 évig bírt érvénnyel, azt 1727. ápr. 24-én Zsámbékban újra megszövegezték és megerősítették. Ezen az új szerződésen lényegeset nem változtattak, hacsak nem azt, hogy az eddigi minden negyedik nap helyett, csak minden nyocadikon tartoztak robotolni. A budaörsi német telepeseken ezzel mindenesetre igen könnyítettek. A robotolásra vonatkozólag még ezt olvassuk ebben a második bérbeadás-szerződésben: «der fűch kat mit fűch, der keinss hat ohne selbigen».¹ Az aktán

¹ A Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. et NB. 492. sz.

Zichy grófnőnek és a következők aláírása található: MARTIN SCHÖNLE, községi bíró, CHRISTIAN DENTZL, MICHEL SENN, SEBASTIAN ARNOLT és JÖRG SCHWARTZ esküdtek.

1730-ban Budaörsön az előbbivel teljesen megegyező szöveggel megújították a szerződést, a melyhez a következőképpen hangzó utóíratot csatolták: «... dieses Andter schreibt ich als dermahlig Richter in Nahmen der ganzen Gemein sambt zwey geschworenen. MICHEL SENN, MATHIS SKIRR, CHRISTIAN DENTZEL.¹

Az utolsó ilyen szerződésre 1733-ban akadunk; ezt Óbudán kötötték² és pedig: «biss heund über Sechs Jahr also 1739 biss fest des heiligen Georgy», rajta a községnek saját pecsétjét látjuk már. A pecséten szőlővel körülfont keresztet látunk következő német körírással:

BUDAÖRSER GEMEIN INSIGL (IA?)³

A község nevében aláírták: MARTIN ARNOLT, «als angesezter richter», JOHANNES RICHTSCEIT, MARTIN BARTISCHER, MICHEL HASSLINGER és HANS MÜLLER esküdtek.

1734-ben az uraság bérbeadja a budaörsi juhtenyésztőtelepet és az uradalmi koresmát. Az elsőt CANDIDUS MILLER kapja meg.⁴ Az utóbbit JOSEF DUNTZINGER⁵ kapja; (uradalmi koresma alatt a mézárszéket és a borkimérést kell érteni.)

A község bírája 1736-ban MARTIN HARNODEL, kishírója LEONARDUS HARLOCHER.⁶

Ugyanaz a HARLOCHER 1738-ban a község bírája.⁷

FRECK LÁSZLÓ tiszttartó 1734-ben házhelyet kap Budaörsön,⁸ 1738-ban pedig ugyanott 500 forintért házhelyet vesz, amelyhez néhány jobbágyot is adnak neki. Mivel BERCHÉNYI ZSUZSANNA Budaörsöt csak zálogképpen bírta, a FRECK-kel való megegyezést fia, ZICHY MIKLÓS (1709—58), megerősíti.⁹

¹ U. o.: 3. fasc. et NB. 496. sz.

² U. o.: 3. fasc. et NB. 506. sz.

³ A pecsétviaszk széle letöredezett.

⁴ A Zichyek nemz. lvt. 207. fasc. 15. 5. sz.

⁵ U. o.: 207. fasc. 15. 8. sz.

⁶ U. o.: 207. fasc. 15. 7. sz.

⁷ V. ö. a Megkeresztelték anyakönyvét a budaörsi plébánián, 1738.

⁸ A Zichyek nemz. lvt.: 6. fasc. 630. sz.

⁹ U. o.: 6. fasc. NB et C. 602. sz.

Budaörs tehát 1738-ban ZICHY PÉTER fiának a tulajdona volt s úgylátszik ő épolyan nemesen gondolkozott, mint az apja és özvegy édesanyja, akik nagy gonddal és megértéssel viseltettek budaörsi német alattvalóik iránt.

1738-ban épül az első budaörsi templom és iskola. A községnek ezt a két fontos épületét az uraság támogatásából és közadakozásból építették. A kőműveseknek járó 19 f. és 65 kr-t OLIVI, STAHL, DENTZEL stb. nevű gazdák hátralékaiból fizették meg.¹ A templomépítéshez szükséges téglanyagot már 1737 óta szállították az óbudai tégláégető telepről.²

MATTHIAS MODLHAMMER (MADLHAMMER ?), óbudai ács, 1738 júliusában a templom építésén végzett ács munkákért 181 f. 27 kr.-t,³ az iskolaépületben végzett munkáért pedig 74 f. és 30 kr.-t⁴ kapott.

Budaörs ezekben az években nagyarányú fellendülés elé nézett. Ez a fellendülés sajnos, nem érthette el virágzását. A község lakosságának a zöme az 1739-i kolera-járványnak esett áldozatul. A munka hova-tovább teljesen megakadt; ehelyett végrendeletet írtak vagy mondtak tollba a község lakosai.⁵ A rettenetes járvány az egész környéken,⁶ Budakeszin,⁷ Budafokon és egyéb községekben is, könyörtelenül szedte áldozatait.

A kolera kb. 20 évvel a letelepülés után kezdett el pusztítani, úgyhogy a már Magyarországon született budaörsiek első generációja volt kialakulóban. A község előljárósága az uraságnak listát küldött, amely kimutatja, hogy a ragályba 52 családos férfi, 46 asszony, 92 fiúgyermek (az iratban: «Söhne»!) és 69 leánygyermek («Töchter»!), összesen tehát 259 lélek, halt bele.⁸ A kimutatás a következőkkel kezdődik: «Conscriptio personarum occasione pestis in possessione Budaörs demortuarum», és 1739-ből (aug. 19.) való. A latin felírás alatt ezt olvassuk: «Spezifikation deren Abgestorbenen». Mivel ez a kimutatás a budaörsi német telepesek első hivatalos névsora, in extenso itt közöljük:

¹ U. o.: 12. fasc. NB et C. 1561. és 1653. sz.

² U. o.: 12. fasc. NB et C. 1652. sz.

³ U. o.: 12. fasc. NB et H. 146. sz.

⁴ U. o.: 12. fasc. NB et H. 147. sz.

⁵ U. o.: 12. fasc. NB et H. 149., 150. és 151. sz.

⁶ Das Deutschtum in Rumpfungarn. 50. l.

⁷ ESZTERLE Id. m. 11. l.

⁸ A Zichyek nemz. lvt. 207. fasc. 15. 10.

		Mann	Weib	Sohn	Tochter
1.	Christian Dentzel	1	1	5	—
2.	Johannes Käyser	—	1	2	3
3.	Ferdinand Majr*	—	1	1	2
4.	Frantz Oliffy	1	1	1	1
5.	Joseph Fuchs, Herrschaftlicher Wirt, item von dem Wirt Dienstbub	—	1	—	—
6.	Michel Geschitz item sein armes Weib	1	1	1	—
7.	Hermann Märck*	1	1	1	1
8.	Joseph Holtzeisen	—	1	—	1
9.	Marx Märck*	1	1	—	—
10.	Marcus Stahl	1	—	1	—
11.	Johannes Gantzmann*	1	—	1	3
12.	Johannes Vogt Waisenkind	—	—	—	1
13.	Jacob Winkler*	—	1	—	—
14.	Paul Willhelm	1	—	—	2
15.	Joseph Ritter* item Dinstbotte (!)	—	—	2	1
16.	Christoph Schaffner	—	—	1	—
17.	Johann Georg Hudschneider item Dinstmensch	—	—	—	1
18.	Adam Stammel*	—	—	—	2
19.	Moritz Hudschneid	1	—	—	1
20.	Hans Georg Lintzinger	1	1	Brud 1	—
21.	Jacob Pfost item Dienstbub	1	1	« 1	1
22.	Georg Braun*	—	—	1	—
23.	Heinrich Hassly	1	1	—	2
24.	Peter Majr*	1	1	1	—
25.	Raiz Jacob item Dinstbott	1	1	2	—
26.	Thomas Hausser*	—	—	—	1
27.	Martin Oberle	—	—	1	1
28.	Andreas Schwartz Wittib	—	—	1	—
29.	Jacob Götz	1	1	1	—
30.	Georg Götz	1	1	2	—
31.	Martin Walschik	1	—	3	—
32.	Michael Ruh	1	1	—	3
33.	Conrad Haga	1	—	—	2
34.	Johannes Ebner* item Dinstbub	1	—	1	1
35.	Georg Prüll	—	—	—	1

* Azt jelenti, hogy a név még ma is előfordul.

		Mann	Weib	Sohn	Tochter
36.	Niklos Stammeler*	1	—	2	1
37.	Joseph Bajr*	1	1	1	—
	item die Mutter	—	1	—	—
38.	Kilian Matern	1	—	1	—
	Dinstbott... ..	—	—	1	—
39.	Andreas Dentzel	1	1	3	1
40.	Simon Seegenlorin	—	1	2	—
41.	Peter Witzin*	—	—	1	—
42.	Michael Greil	1	1	—	1
43.	Georg Greil	—	—	1	—
44.	Georg Dick	1	1	—	1
	item Dinstbotten mehr ein... ..	—	—	2	—
	armes Weib, mehr ein armes Weib	—	2	—	—
45.	Wentzel Parisick	—	—	—	3
46.	Johannes Richtscheid*	—	1	—	—
47.	Johannes Hiestand	1	—	1	—
48.	Michael Hasslinger	1	—	1	2
49.	dem Mann so in der Altofen Mühl ist	—	—	—	1
50.	Matthias Spörer... ..	—	—	4	1
51.	Conrad Schleich	—	1	1	1
52.	Johann Mühler*	1	—	5	—
53.	Jakob Heintz	1	—	1	—
	item ein Einwohner... ..	1	—	—	—
54.	Conrad Hoffmeister	1	1	—	—
55.	Adam Hoffmeister	—	1	—	1
56.	Daniel Hoffmeister	1	—	—	—
57.	Johannes Bachmann	1	—	1	—
58.	Jakob Wittmer	1	1	—	—
59.	Sebastian Fejerabent	1	1	—	—
60.	Georg Köller... ..	1	1	—	1
61.	Wendlin Spiess	—	1	1	—
62.	Eva Harlacherin	—	1	2	—
63.	Frantz Zinskä*	—	—	1	3
64.	Johannes Amon	1	—	1	1
65.	Johannes Weissenberger	1	—	1	—
66.	Joseph Oberhofer	1	—	—	—
67.	Hannes Georg Gross*	—	—	2	—
68.	Jacob Männer	—	1	1	1
69.	Johannes Streicher... ..	—	—	2	—
70.	Georg Asp	1	1	2	—
71.	Joseph Wittmer... ..	1	1	3	1
	item Wasenkinder	—	—	2	—

* Azt jelenti, hogy a név még ma is előfordul.

		Mann	Weib	Sohn	Tochter
72.	Christian Schörer	—	—	—	5
73.	Philipp Aengister	1	1	1	1
74.	Antonj Wller	1	1	1	—
75.	Johannes Walschick	—	1	—	—
76.	Joseph Chorhomel	1	1	—	1
77.	Jacob Wasser*	—	—	1	—
	Dinstbott	—	—	—	1
78.	Hanns Georg Kessler*	—	—	1	—
79.	Martin Ebner*	1	1	2	1
80.	Joseph Pertschj	1	—	1	1
81.	Johannes Titl	—	—	—	2
82.	Tobias Holl*	1	—	1	—
83.	Johannes Hasslj	1	—	1	1
84.	Magdalena Wittmannin	—	—	—	1
85.	Ignatj Lieber	1	1	—	—
86.	Stieff Tochter von Christian Dentzel	—	1	—	—
		52	46	92	69
		259 Personen			

* Azt jelenti, hogy a nv még ma is előfordul.

A hallesek száma valószínűleg meghaladta a 259-et, hiszen ennyi mg csak 1739 augusztusában volt, a «fekete hal» pedig majdnem az v végéig pusztított a nép soraiban; ezt a budaörsi plébánia «Meghaltak anyaknyv»-bl világosan látjuk, amely az 1739. pr. 5. utáni hallesekett evvel a jegyzettel vezeti be: «Ab incepta contagione sequentes». pr. 13-n (1739) p. o. 6 ember pusztult el kolerában, ápr. 27-n ismét 6, máj. 8-n 7. máj. 17-n 7, máj. 25-n 8 és a többi napokban is rendszerint egynél több volt a halottak száma. Ez gy folytatódott az v novemberéig, nov. 20-n végre ezt a megjegyzést találjuk az anyakönyvekben: «Post contagionem sequentes.»¹

A kolerában meghaltak listáján levő családnevek közül 20 még ma is előfordul Budaörsön. A kolera szrny hatása az akkori születési és házassági anyakönyvekben válik csak igazán szembetűnővé. 1738-ban 10, 1739-ben — kétségtelenül az epid-

¹ Megholtak anyakönyve, Budaörs, 1739. A kolera borzalmait igen megkapn rajzolja JOH. FAUL-FARKAS regénye: Die neue Heimat. Megjelent a «Sonntagsblatt» kiadásában, Budapest, 1926.

mia előtt — 18, 1740-ben csak 6, 1741-ben csak 7 új házasságot kötöttek.¹ Keresztelést 1738-ban 16-ot, 1739-ben 11-et, 1740-ben 10-et, 1741-ben 8-at találunk a feljegyzésekben.² 1742-ben a keresztelések száma egyszerre 33-ra emelkedik.

SCHILLING R.³ és SOROR ESZTERLE⁴ munkáiban azt találjuk, hogy gróf ZICHY MIKLÓS a negyvenes években új német telepekkel igyekezett a mélyen lesújtott, kolera járta községek népességét kiegészíteni és veszteségét pótolni. De ha Budaörs, mint Budakeszi, az óbudai uradalomhoz tartozott, jogosan tehetjük fel, hogy a telepítések párhuzamosan történtek. Feltevésünket megerősíti az, hogy az 1739. és 1740. éveket közvetlenül követő években, de még sokkal később is, az anyakönyvek egész sereg új nevet tüntetnek fel, amelyek az 1739-iki kimutatásban még nem szerepeltek. Ezek közül megemlítjük azokat, amelyek még ma is előfordulnak:

1742: Paulovich, Luntz, Fischer, Steiner, Haffner;

1743: Breür (Breyer),⁵ Martin, Schilling;

1744: Pfundt, Franck, Treüer (Treier);

1745: Schweintzer (Schweitzer), Ganter;

1746: Malik, Herberth (Herwerth);

1747: Sattelberger, Zeiller, Takács, Hess, Derfflinger (Dörflinger)⁶ Eberhart (Eberhardt);

1748—1778: Troll, Wendler, Wentzl, Kuszelits (Gosolits), Wagner, Elsässer, Fritzenschaft, Trixler (Drixler), Toschomer (Dachshammer?), Hartmeyer, Herzog, Michelberger, Riedl, Weber, Hirholtz stb.

(Az évszám tehát nem a bevándorlás évét jelöli, hanem azt csupán, hogy a név a feltüntetett évben bukkan fel első ízben.)

A papi teendőket 1745-ig trinitáriusok, ferencrendiek és kapucinusok látták el.⁷ Egy 1745 dec. 21-iki bejegyzés így hangzik: «*Delicentia Archiepiscopali Strigoniensi hanc Parochialem Ecclesiam in Memoriam et Honorem S. Joannis Nepomuceni*

¹ Házasulók anyakönyve Budaörs, 1738., 1739., 1740. és 1741.

² Megkereszteltek anyakönyve, Budaörs, 1738. 1739. 1740. és 1741.

³ Das Deutschtum in Rumpfungarn, 50. l.

⁴ ESZTERLE: Id. m. 11. l.

⁵ Zárójelben jelöljük a név mai használatát.

⁶ Az anyakönyvek szerint ez a család Óbudáról költözött községünkbe.

⁷ V. ö. az anyakönyveket a budaörsi plébánián, 1745-ig.

Martÿris¹ ritu Romano Strigoniensi assistantibus Reverendis D. D. Collegy Szécséniani Buda alumnis ego JOANNES HELLMÁR PAROCHUS benedixi eundem diem tum in Templo, cum ad mensam in Domino festire egimus».

Budaörsön 1757-ben 785, kizárólag német lakos lakott.

Ezidőtájt, kb. 1758-at követő évek valamelyikében, a község meleghangú levelet intézett gróf Zichy Miklós özvegyéhez, szül. KARANCS-BERÉNYI grófnőhöz, amelyben úrnőjüknek, kegyességéért és jóindulatáért őszinte hálájukat fejezik ki.²

Ez a levél későbből is származhatik mint 1758 és az ezt követő évek. (A zsélyi eredetin nincsen dátum!) Nagyon valószínű, hogy 1765 táján írták, amikor t. i. a Zichyek elvesztették a Korona elleni pörüket, aminek eredményeképpen az óbudai uradalmat, ennél fogva Budaörsöt is, a Szent Korona javainak elidegeníthetetlenisége folytán a Koronához csatolták vissza.³ A levélben is szó esik erről: «... Dass wür ausz dero Gnaden Schutz alss unterworffene unterthanen Gantzlichen abgesaget und einer anderen Regierung zugetheillet worden...».

Egy MÁRIA THERÉZIA korabeli, 1770-es urbáriumban («Buda-eörscher Dorf Urbarium») 107 mindmáig előforduló családnevet találunk. A község lakossága az urbárium adatai szerint 35 szabad jobbágyra, 109 házas zsellérre és 36 lakosra taglalódott.⁴

1780-ban Budaörsön 1350 német és 4 szláv lakos él; 1821-ben, 1837-ben és 1877-ben kizárólag német a község lakossága, mégpedig 1821: 2139 német meg néhány magyar és szerb szolga, 1837: 2223, 1877: 3775.⁵

FÉNYES E. szerint 1851-ben 2677 róm. kath. vallású német volt Budaörsön, akik szőlőművelésből éltek.⁶ ISBERT⁷ azt írja, hogy FÉNYES adatai egy 1830-iki népszámlálási statisztikára vezethetők vissza.

A község népe tehát már akkor is szőlőműveléssel foglalkozott, éppúgy mint ma, bár az utolsó években a gyümölcster-

¹ V. Ö. ESZTERLE: Id. m. 10. l.

² A Zichyek nemz. lvt.: 6. fasc. NBet C. 623. sz.

³ RUPP J. Id. m. I. k. 48. és 152. l.; ESZTERLE: Id. m. 9. l.

⁴ Buda-eörscher Dorf Urbarium, Bpest, 1770 (az orsz. lvt.-ban van).

⁵ BONOMI: Id. m. 7. l.

⁶ FÉNYES ELEK: Magyarország geográfiai szótára, Pest 1851.

⁷ A. O. ISBERT: Id. m. 44. l.

melés kezd mindinkább nagyobb tért hódítani. A nagyszámú földmíves lakosság mellett jelentékenyen szaporodik az ipari munkások száma. 1900-ban 6104¹ volt a lakosok száma, ezek között 2136 volt földmívelő, 550 pedig ipari munkás; 1910 már csak 1775 földmíves, ellenben az ipari munkások száma 1060-ra szökik föl.²

A község népe megőrizte eredeti ethnikumát, gazdag szokásokban és a németekre karakterisztikus tulajdonságokban. Az iskolai oktatásból és a főváros közelségéből kifolyólag a lakosság zöme már beszél magyarul is.

2. Hangtani eltérések a budaörsi és budakeszi nyelvjárások között.

Eredetileg a budaörsi német nyelvjárás hangtanának a kidolgozása volt szándékomban. De mivel 1929-ben megjelent ESZTERLE M. EDIT kitűnő munkája,³ «A budakeszi német nyelvjárás hangtana», DR. PETZ GEDEON professzor úr azt ajánlotta, hogy alaktani szempontból dolgozzam fel a budaörsi nyelvjárást.

Munkám így kiegészítése kíván lenni ESZTERLE munkájának.

A két dialektus között édes-kevés a hangtani eltérés. A jelentékenyebb dolgokat itt foglaljuk össze:

1. Kfn. *ie* a budakeszi nyj.-ban *nas.* + *cons.* előtt *ev*-vá lett:⁴ *tēvno* Diener, *tēvnt* Dienst, *tēvndŕ* Dirndel, *rēvm* Riemen, *vēvn* Wien, *ēvm* ihm, *ēvno* ihnen. A budaörsi nyj.-ban azonban kfn. *ie* *iv*-vá változik még abban az esetben is, ha nem *nas.* + *cons.* előtt áll. Az ESZTERLE idézte példák nyjk.-ban tehát így hangzanak: *tivno*, *tivnt*, *tivndŕ* v. *tivndel*, *rivm*, *vivn*, *ivm*, *ivno*.

Kfn. *üe* is *ev*-nak felel meg a budakeszi nyj.-ban:⁵ *krēn* grün, *plēvmü* kfn. *bluome*-ből plur. alak; (p. o.: *keintsplēvmü* és *kroušņplēvmü*), *hēvndŕ* dim. Huhn-ból, *hēvno* Huhn plur. Nyjk.-ban

¹ JOH. SCHNITZER: «Statistisches über das Deutschtum in Rumpfungarn» «Das Deutschtum in Rumpfungarn» III. része 177. l.

² ADOLPH RIETH: Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumpfungarn in Vergangenheit und Gegenwart, 55. l.

³ ESZTERLE id. m.

⁴ U. o. 42. l. V. ö. még: HAJNAL MÁRTON: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana, Magyarországi Német Nyelvjárások. 4. füzet. Budapest, 1908, A. HAASBAUER: Die oberösterr. Mda. 33. § 2.

⁵ U. o.: 46. l.

kfn. *üe* is *iw*-vá lesz: *kr̥w*, *pl̥wmü* (*ke̥intspl̥wmü*, *kroušnp̥l̥wmü*), *h̥wndl* v. *h̥wndl*, *h̥wv*.

2. Kfn. *ou* Budakeszin *f* előtt és még néhány esetben *ā* *a*-vá válik:¹ *laſſv* laufen, *khaffv* kaufen, *raſſv* raufen. A budaörsi nyj.-ban kfn. *ou* *f* előtt sohasem lesz *a*-vá, az ESZTERLE idézte alakok nálunk így hangzanak: *laufv*, *khauſv*, *rauſv*; *m* előtt azonban, éppúgy mint Budakeszin, kfn. *ou* legnagyobbbrészt *ā*-vá változik: *pām* Baum, *trām* Traum, *ā* auch, de *lāb* Laub nálunk *laub*.

3. Nyjk.-ban *ei* és *ei* diftongusok után szóközépen gyakran sva-hang képződik, ami a budakeszi nyj.-ban nincsen meg: *leim* Leben, *leizn* lesen, *hēivv* Heber, *prei'l* Brett, *keist* Geist, *kheizv* Kaiser, *flejš* Fleisch stb.; ugyanezek a szavak nyjk.-ban így hangzanak: *leiam*, *leizn*, *heivv*, *preiəl*, *keiast*, *kheizv*, *flejš* stb.; *rouđ* rot, nálunk *rouđ*.

ü után ($< e + l$ vagy $i + l$) gyakran látjuk a semivokális *i*-nek a képződését a budakeszi nyj.-ban. P. o. *eipfün* Äpfel, *hōü* Hölle, *ōün* Elle, *vün* Wille, *krün* Grillen; nyjk.-ban nincsen meg ez a semivokálisképződés: *eipfün*, *hōü*, *ōün*, *vün*, *krün*.

A budakeszi nyj.-ban *p* apokopálódott *op*-ban: *ō*, nálunk ez nem történik meg: *op* ab. Az *ab*-bal mint igekötővel képzett igékben szintén nem hallatszik a *b* (*p*). P. o. *ōfovn*, *ōpivn*, *ōneimv*, *abfahren*, *abbiegen*, *abnehmen*; nálunk igen: *opfovn*, *oppivn*, *opneimv*.

Az idézett példákon kívül nagy számmal akadunk szavakra, amelyek vagy alakban vagy jelentésben különböznek a budaörsi nyj. ugyanezen szavaitól. (Csak azokat említem, amelyek ESZTERLE munkájában is szerepelnek.) Szemléletesség céljából párhuzamba állítom azokat.

Budakeszin :	Budaörsön :	
<i>kfreidhouf</i>	<i>frejēdhovf</i>	Friedhof
<i>umungn</i>	<i>umužkn</i>	Gurke
<i>klopfv</i> , <i>knopf</i>	<i>kloupfv</i> , <i>knoupf</i>	klopfen, Knopf
<i>riwrig</i>	<i>riwreind</i>	rührend
<i>mōvig</i>	<i>mōlik</i>	mehlig
<i>noχ</i>	<i>noχp</i>	nachher
<i>ōüllipourv</i>	<i>ōülpourv</i>	Ellenbogen,
<i>puntšual</i>	<i>pantšual</i>	(a budaörsi népviseletben ujjas felsőruha).

¹ U. o. : 42. l.

Budakeszin :	Budaörsön :	
<i>ivts</i>	<i>jēits</i>	jetzt,
<i>kvōūvin</i>	<i>kvōūp</i>	Gewölbe,
<i>pōts</i>	<i>pōūts</i>	Pelz,
<i>ūsinig, ūpon</i>	<i>unsinik, unpon</i>	unsinnig, unpaar,
<i>prukkn</i>	<i>pruk</i>	Brücke,
<i>āṣinik</i>	helyette: <i>āṣmitsik</i>	eigensinnig,
<i>kliem</i>	« <i>pikn</i>	kleben.
<i>lēdik</i>	« <i>oīlvvēü</i>	immer, fortwährend,
<i>pflēinv</i>	« <i>revn</i>	heftig weinen.

kodjō ? kérdőszócskát nem a magy. *ugye* ?-ből magyarázzuk, mint ESZTERLE,¹ hanem *gelt ja* ?-ból. Ezt mutatja a nyjk.-beli *kōjo* ?, ahol *o* helyett *ō*-t ($< e + l$) látunk. A magy. *ugye* ? különben — *k* nélkül — kb. ebben a formában jelennék meg nyjk.-ban: **utjē*.

* * *

Példák idézésénél és szakbavágó munkák használatára nézve, többek között leginkább SCHWARTZ ELEMÉR elveit² tartottam szem előtt, amennyiben arra törekedtem, hogy a budaörsi népre minél jellemzőbb szavakat és szólásokat idézzek és hogy a Magyarországon megjelent szakmunkákra támaszkodjak.

SCHWÄBL elveit követve³ igyekeztem a régi (kfn., néha ófn.) alakok mellett különösen az úfn.-et is számbavenni.

Ami a transzkriptiót illeti, azt a fonetikus írást használtam, amelyet a *Teuthonista* állapított meg⁴ és úgy a *Német Phil. Dolgozatokban*,⁵ mint a *Magyarországi Német Nyelvjárásokban*⁶ szolgál nyelvjárási szöveg jelölésére.

A szokatlanabb fonetikai jelöléseket itt sorolom fel könnyebb olvashatóság céljából:

v \ *a* és *e* között álló, tökéletlen, ú. n. sva-hang. P. o. *fōdn* Vater,
o / *fātēom* verderben.

¹ ESZTERLE: Id. m. 23. l.

² SCHWARTZ ELEMÉR: Bev. a hazai német nyelvjáráskutatásba, Magyarországi Német Nyelvjárások, 8. f. Bpest 1923. 52. l.

³ Die altbodyrische Mundart, München 1903. VI. l.

⁴ H. TEUCHERT: Lautschrift des Teuthonista, Teuth. 1. évf. 1924. 5. l. és 5. évf. 1928. 1. és következő lapok.

⁵ Ném. Phil. Dolg. PETZ G., BLEYER J. és SCHMIDT H. szerkesztése.

⁶ Magyarországi Német Nyelvjárások, kiadja PETZ GEDBON 1905 óta.

- š: alveoláris spirans. P. o. *šod* Schade.
 x: palatális spirans P. o. *lōxv* lachen.
 ʒ: kfn. fortis dental. spirans, P. o. *smāzen* > schmeissen.
 ɣ: veláris nasalis, rendszerint *k*, *g* előtt vagy *k*, *g* kiesésénél keletkezik.¹ P. o. *triŋkv* trinken, *klunv* gelungen.
 ɣ: *l* előtt álló gutturális, amely *g*-t helyettesíti. P. o. *khūrʿl* Kugel, *kriərʿl* Krügel.
 ˆ: magánhangzó fölött kfn. vokális hosszúságát jelöli. P. o. *slāfen* schlafen.
 -: magánhangzó fölött nyj.-i vokális hosszúságát jelöli. P. o. *spōt* spät.
 ~: magánhangzó fölött nyj.-i orrhangú magánhangzót jelöl. P. o. *ās* eins.
 ˙: magánhangzó alatt a nyíltság jelölésére való. P. o. *a*, *e*, *ö*.
 o: mássalhangzó alatt (nasalis és liquidák alatt) az illető mássalhangzó szótagképző — (sonans) — vé való válását jelöli. P. o. *miwl* Maria dim. és becéző neve. *khuttŋ* Kutte, *klopm* Klappe.

Az aspirációt kivált *k* után jelöljük, p. o. *khoit* kalt. Egyéb esetekben csak akkor, ha tényleges asp. esete forog fenn.

Közismert nyelvészeti rövidítéseken kívül a következőket használjuk: nyj. = nyelvjárás; nyjk. = nyelvjárásunk; M. = maskulinum; F. = femininum; N. = neutrum.

¹ V. Ö. ESZTERLE: Id. m. 21. l.

ALAKTAN.

I. A főnév.

1. Nembeli eltérések.

1. §. Itt mindenekelőtt azokat a főneveket soroljuk fel, amelyek nyjk.-ban a kfn.-től, ill. az úfn. irodalmi nyelvtől eltérő neműek. Ide soroljuk azokat is, amelyek a kfn.-tel ugyan egyeznek, de az úfn.-től különböznek.

1. Nyjk.-ban hímneműekké lettek *a*) kfn. vagy irodalmi nyelvi nőneműek és a kfn.-ben M. és F. között ingadozó főnevek: *tsēhv* (kfn. F. zēhe, zê) Zehe, *špits* (kfn. M.: spitz, F.: spitze) Spitze, *rots* (kfn. M. F. ratz, rat, rate) Ratte, *haksn* (kfn. F. hahse, hehse, lat. coxa) Bein, Fuss, *fəlüst* Verlust, *fəñūmpft* Vernunft (Verstand analógiája folytán lett M.), *ēñqum* Einnahme *fuvm* (kfn. F. vorme, vorm) Form, *prām* (kfn. F. brame) a «*khil*» (szoknya) szegélye, *vəumpm* (kfn. F. wambe) Bauch,¹ *šlopfn* (< kfn. F. sleipfe) Pantoffel, többnyire csak plur.-ban használják, *pēi* (kfn. F. bie, bine) Biene, *fəñ* (kfn. M. F. vane, van) Fahne, *puttv* (kfn. M. F. buter) Butter; *ūflōt* (kfn. F. unvlāt = Unsauberkeit) tisztátlan ember, a kfn. kifejezést átvitték személyekre, *hivš* (kfn. M. F. hirse) Hirsch, *šnek* Schnecke megegyezik a kfn.-tel: M. snecke, snagge, de úfn.-ben F., *šlits* (kfn. F. schlitze) Schlitz, *tiəpštoj* (kfn. F. diupstāle) Diebstahl, *šēl* (ófn. F. sceitilla, kfn. F. scheitel) Schädel, azonban fej-et jelent és nem koponyát, mint az úfn.-ben (koponya nálunk: *touənšēl* Totenschädel), *štroj* (kfn. F. strāle) Strahl, *tsvifū* (kfn.-ben szintén M.: zwibolle) Zwiebel, *kiətl* (ófn. gurtila, kfn. M. F. gürtel) Gürtel, *heišrejkv* (kfn. M. hōu — schrecke) Heuschrecke F. *špuin* (kfn. M. spuole, spul) Spule; *pouəzn* (kfn. M. F. posse) Posse,² *pfoustn* (kfn. phoste,

¹ A. SCHMELLER: Bayr. Wtb. II. k. 913; SCHATZ: Die Mundart von Imst. 112. §.

² H. PAUL: Deutsche Grammatik, II. k. III. rész. 57. §.

lat. postus) Pfoften, *mitwoux* (kfn. F. mitte woche) Mittwoch, *pop* (kfn. F. pappe) Papp, *šlěp* (kfn. F. schleppe, Schleppe, *šut* (kfn. F. schüte, schüt) Schutt, *vīts* (ófn. wizzi, kfn. F. witze) Witz, *pōxt* (kfn. M. F. phahte) Pacht, *fəreĭn* («spätmdh.»—«altndh.» F. vereine) Verein, *krü* (kfn. M. F. grille, lat. gryllus) Grille;

b) Főnevek, amelyek a kfn.-ben him- és semlegesneműek lehettek: *qũmpv* (kfn. eimber) Eimer, *uolqap* (kfn. urloup) Urlaub;

c) kfn. és úfn. semlegesek: *horn* (kfn. N. horn) Horn, gramofont és daganatot is jelent (analóg. *tĩpũ* = daganat), *khitēs* Getőse, *quvst* Obers, *puĭstv* Polster (kfn. M. bolster) *lob* Lob.

2. Nyjk.-ban nőneműek lettek a) kfn. és úfn. him-neműek és M. és F. között ingadozó főnevek: *puazn* (kfn. M. buosem, buosen) Busen, *pfešv* (kfn. M. phěrsich) Pfirsich, *kuotn* Gurt, Tragband, *prōxt* (kfn. M. F. braht) Pracht, *khuvtsvĕō* Kurzweil (kfn. F. kurz-wile) *šiatstn* (kfn. schurž M.), de *švats* him-nemű (munkáskötény), *huostn* Husten, *föüzņ* (kfn. M. velse) Fels *puĭs* Puls (Ader analógiájára), *ošņ* (kfn. M. F. asche, esche) Asche, *niatņ* (kfn. M.: niet, F.: niete) Niete, *šouas* (kfn. M. F. schôž) Schoss, *brũn* (kfn. M. berille, brille) Brille, *pōkv* Backe v. M. Backen (kfn. M. backe), *tuĭn* (kfn. M. dolde) Dolde, *qungl* (kfn. M. F. angel) Angel, *ōdv* (kfn. M. oter, otter) Otter, *šraungv* (kfn. M. F. schrancke) Schranke, *kraũnvveitņ* (kfn. M. kranewite) Wacholder, borókafeenyő, *raũmv* (kfn. M. F. rame, ram) Rahmen; *vōzņ* Wasen, Rasen, *ovt* (kfn. M. F. art) Art; *paũņk* (kfn. M. F. banc) Bank, *kvoĭt* (kfn. M. F. gewalt) Gewalt; *heĭerāt* (kfn. M. F. hi-rāt) Heirat, *šlaũņv* (kfn. M. F. slange) Schlange, *šnũpfv* (kfn. M. F. snũpfe, snupfe) Schnupfen, *štraugv* (kfn. M. strũch?) Schnupfen, ez gyakoribb szó az előzőnél.

Alapjában véve a *-heit-* és *-keit-*tel képzett F. főneveket is ide kellene sorolni. Ebben a képzőben t. i. egy eredetileg him-nemű főnév rejlik: gót. háidus, ófn. heit.¹

b) Kfn. és úfn. semlegesek és F. N. között ingadozó kfn. főnevek: *ovmũt* (kfn. N. F. armüete, ófn. armuoti) Armut, *hãmat* (kfn. F. N. heimüete) Heimat, *kšpud* (ófn. F.: spuri, N.: spor, kfn. F.: spur, spür, N.: spor) Spur, *pĩv* (*mauipĩv*), kfn. N. ber[e], ófn. N. beri) Beere, *špinvveitņ* (kfn. N. weppe, webe, ófn. weppi) «Spinngewebe»² nyjk.-ban pókot jelent, *jōxt* (kfn. N.

¹ H. PAUL: DGr. II. 58. §.

² A. SCHMELLER: Bayr. Wtb. II. 675.

jaget) Jagd, nyjk.-ban még futkosás, ricsaj jelentésben, *ēhv* (kfn. N. äher, ófn. ahir) Ähre, *veit* (kfn. N. wette, ófn. N. wetti) Wette *müts* (kfn. milze, ófn. milzi) Milz, *rip̃m* (kfn. N. rippe, ófn. N. rippi) Rippe, *hōw* (kfn. N. hār) Haar rendszerint plur.-ban használatos

A kfn.-ben a régi plur.-ból gyakran sing. és egyúttal F lett:¹ *vuigv* (kfn. N. wolken) Wolke, *wōfñ* (kfn. N. wāpen) Waffe Frau dem.: *fr̃ōñ* Fräulein, szintén F.-ként használatos nyjk.-ban, *fetñ* Fett.

3. Nyjk.-ban sem legesekké lettek a) kfn. és úfn. hímneműek vagy a kfn.-ben M. és N. között ingadozó főnevek: *tau* (kfn. F. töude?) Tau, *kips* Gips, *m̃ēntš* (dem.: *m̃ēntšəl*) (kfn.-ben: M. N. mensche, mensch) Mädchen, Dienstmädchen, *kneixl* (kfn. M. knochel, knöchel) Knöchel, *t̃ēöl* Teller *prāl* (kfn. M. bräte) Braten; mint a kfn.-ben, nyjk.-ban szintén N. *hej̃enik* Honig, *m̃aūnat* Monat.

b) kfn. és úfn. nőneműek vagy a kfn.-ben F. és N. között ingadozó főnevek: *kšp̃ēinst* (kfn. N. F. gespannt, gespenste) Gespenst, *rēnl* (kfn. F. rōre) Röhre, *kṽisñ* (kfn. F. N. gewizzen) Gewissen, *k̃s̃ixt* (kfn. F. gesiht) Gesicht, *kseits* (kfn. F. gesetzede) Gesetz, mint a kfn.-ben N.; *ēik* Ecke, *kleias* (kfn. F. leise) Geleise, többnyire azonban *t̃i klās* (F.) p. o. *vōñklās* (ófn. uuaganleisa F.) «Wagengeleise», kocsinyom, *m̃ōs* (kfn. F.: m̃āze, N.: m̃ēž) Mass, *tsej̃əl* (kfn. F. zēdel, lat. schedula) Zettel, *kṽev* (ófn. F. giuueri, kfn. F. ge-wer²).

2. Nembeli ingadozások a nyelvjáráson belül.

2. §. 1. M. és F. között ingadozik: *lust* (kfn.-ben is M. és F.: Lust, *luft* (kfn.-ben is M. F.: luft) Luft, *ruw* (kfn. ruowe, ruo) Ruhe, M. csak ebben a kifejezésben: *k̃im̃ar̃en ruw* «lass mich in Ruhe», *štrupfv* (kfn. F. strippe, struppe, lat. struppis) Strupfe, *šruñ* Klumpen, Scholle (rög).³

2. F. és N. között ingadozik: *m̃ōs* Mass, *klas* vagy *kleias* Geleise, *toj* (N.) és *tojn* (F.), ez utóbbi horpadást jelent.

3. N. és M. között ingadozik: *t̃ēö* Teil, *tōχ* (kfn. N. dach) Dach, *houχaumt* (v. ö. kfn. N. ambet, amt) Hochamt, *oñtōn* Altar, *šif* Schiff.

¹ PAUL: DGr. II. 72. §, PETZ G.: Egyetemi előadások, 1928/29, a nőneműek dekl.

² H. PAUL: DGr. 74. §.

³ A. SCHMELLER: Bayr. Wtb. II. k. 601.

4. A genus megváltozásával jelentésváltozás áll be a következő főneveknél: F. *mušl* Muskel, N. *mušl* «Muschel» fejkendő, M. *męmś* Mensch, N. *męmś* Mädchen, Dienstmädchen (lásd 1. §. 3.) M. *ovt* Ort, N. *ovt* Ende, valaminek a vége, sarka.

3. Jövevényszavak eredeti nemének megváltozása nyjk.-ban.

3. §. A nyjk.-ban használatos jövevényszavak gyakran megváltoztatták azt a genust, amelyet az illető idegen nyelvben bírtak. P. ö. 1. Hímneműek lettek: *tatum* Datum (N.), *litv* Liter (N.), *metv* Meter (N.), *khilo* v. *khilo* Kilogramm (N.), *mā(r)š* (francia F. marche), *špitoj* Spital (N.), továbbá régebbi jövevényszavak mint: *solōd* (olasz salata, fr. F. salade), *plots* Platz (fr. F. place), *autō* Auto (N.), *tšugnlādi* (ol. cioccolata) Schokolade (F.). 2. Nőneműek lettek: a két lat. M.:¹ *frūxt* Frucht, *mau* Mauer, *klaviv* Klavier (N.) valószínűleg *ovγl* Orgel analógiájára, *khastōn* (lat. N. castellum) Castell (N.), *kurāž(i)* (fr. courage M.) Courage (F), *kauvdi* (lat. N. gaudium). 3. Semlegesek lettek: *tsikrētļ* Zigarette (F.), *tsigāri* Zigarre (F.), *arēst* analógiájára: *khēagv* Kerker (M.), *tsirkus* Zirkus (M.), *tutsət* (fr. F. douzaine), *portsalā* v. *pu-tsālā* Porzellan (ol. porcellana, fr. F. porcelaine), *kravātļ* Kravate (F.) (fr. F. cravate), *šmīsəl* (fr. F. chemise), díszítő hímzés, leginkább az azt viselő egyén monogrammjá az ingmellen.

4. Esetek.

4. §. A kfn.-ben még volt négy önálló eset (nom., acc., gen., dat.). Nyjk.-ban az acc. és dat. nyelvtanilag nem különbözik már a nom.-tól. A gen. szabad mondathasználatban teljesen elveszett, helyébe azonban praepositíós vagy dat. + pron. poss.-féle szerkezett lépett. (Lásd alább 3. d.)

1. A nominativus a sing.-ban mindig maga a tő: *kost*, *prust*, *pūt* (Gast, Brust, Bild). Plur. nom.-ban a tőszóhoz már rag is járulhat v. Umlaut-ot szenvedhet. Tulajdonképpen esetvégződésről azonban még ebben az esetben sem lehet beszélni.² Példáink plur. nom.-ban így alakulnak: *keist*, *prīst*, *pūtiv* (Gäste, Brüste, Bilder.)

2. Az accusativus végződése által nem különbözik a

¹ PAUL: DGr. II. k. 63. §.

² LINDENSCHMIDT MIHÁLY: A verbászi német nyj. alaktana. 51. §.

nom.-tól. Mivel a sing. acc. N. és F. egyformán hangzik, már csak a sing. acc. M.-t lehet élesen megkülönböztetni a nom.-tól, mégpedig vagy az előtte álló névelő segítségével, vagy az előtte álló pron. által: *in kōst* den Gast, *señon kōst* seinen Gast. Egyetlen egy esetet ismerek, ahol a sing. acc. raggal végződik: *teñ pūam* diesen «Buben», Knaben, mondják ezt is: *teñ pūn*.

3. A genitivus csupán egyes maradányából ismerhető fel. Mégpedig a következőkben: a) Mondattani szerkezetekben és határozós kifejezésekben:¹ *in koutas nāum* in Gottes Namen, *um koutas kristi vūn* um Gottes Christi willen, *um himmüsvūn* um Himmels willen, *in oīlo koutas frun* «in aller Gottes Früh», *aoas lejāpskreiftñ* aus Leibeskräften, *teñas is net tē rejād*, *miv vent* das ist nicht der Rede, Mühe wert, *āūštāūndshoivn* anstandshalber, (a határozós kifejezéseket lásd az adverbiumnál),² *oīlahāūnd* v. *oīlvādhāūnd* allerhand,³ *oīlvā* allerlei, *tsvāralv* zweierlei, *treivālv* dreierlei stb., *heikstñs* höchstens, *meiastñs* meistens *eiñs* eigens. Ha ilyen határozós képzéseknél eredetileg két ragozott genitivus állott egymás mellett, a második rendesen elvesztette a ragját.⁴ Ilyen genitivus rejlik ezekben a kifejezésekben: *veijēn kōt hoivn* des Geldes wegen, *hoimteō* halbenteils, *āūndrusejāts* andererseits, *bejādusejāts* beiderseits, *kreistnteō* grösstenteils, továbbá *nāumēñs* namens.

b) Összetételekben és a szóképzésben: *ovvatslejāt* Arbeitsleute, *paoasfrau* v. *paoamfrau* Bauernfrau, *nōxpslejāt* Nachbarsleute, *vajēpspūt* «weibsbild», Weibsperson, *frauentsimmo* Frauenzimmer, *hūntsknouxv* Hundsknochen, *rindstovm* Rindsdarm, *nāumestōg* Namenstag, *summāstsajāt* Sommerszeit, *laūntslajāt* Landsleute, *vintshaoas* Wirtshaus,

c) Hely- és dülőnevekben: *ollnspeng* v. *ollupeng* (Adlerberg) Sashegy, *pungspēng* Burgersberg, *tirkñsprun* Türkensprung, Törökugrató (Budaörsről nyugatra), *pēdspēng* Petersberg.

Jegyzet. Többesszámú genitivust csak ebben az irodalmi nyelvtől kölcsönzött közmondásban találunk: *miasikkāñ is oīlv*

¹ V. Ö. P. LESSIAK: Die Mundart v. Pernegg in Kärnten. P. B. B. XXVIII. k. 122. §. b) α).

² V. Ö. PAUL—GIERACH: Mittelhochdeutsche Grammatik (rövidítve: Mhdgr.) 268. §.

³ U. o.: 251. §.

⁴ P. LESSIAK: Id. m. 122. §. b) α).

lōstv aũfaun Müssiggang ist aller Laster Anfang. (V. ö. K. SIMROCK: Deutsche Sprichwörter 387. l.)

d) Genitivus pótló. A fentebbi eseteket kivéve nyjk.-ban csak körülírással képzett «genitivuspótlók»-ra akadunk.

α) Dat. + pron. poss.-féle szerkezet, amelyben a jelzett főnév dat.-ban áll, utána áll a 3. személyű pron. poss. és a birtokot jelölő szó. P. o. *in tovf seĩ hquttv* der «Hotter»,¹ die Grenze des Dorfes, *te mūlimārin ivri qumpv* die Eimer der ‚Milchmeierin‘, Milchfrau, *ti qūtvn iənvri khindv* die Kinder der Eltern.

in pav seĩ fəməŋ das Vermögen des Bauern, *in khejəvū seĩ fuədv* das Futter vom Kalb.

LESSIAK ennek a konstrukciónak a keletkezését egy gen. + pron. poss.-féle konstrukcióval magyarázza, amely a F.-ban volt meg. A dat.-szal egyformán hangzó gen.-t dat.-nak fogták fel s így analógikus úton a M.- és N.-ra is áttérjett.

β) A genitivuspótlás második esete a von-nal való prae-positiós szerkezet. P. o. *əs tivl fən tōv štēt quffv* das Türchen vom Tor steht offen, *te tsiəŋ! fən tōx* der Ziegel v. Dach, *əs pəö fən fəsŋ* der Krahn v. Fass, a hordó csapja, *ti štivə fədv štūm* die Stühle v. Zimmer.

4. Dativus. Névelő nélkül nyjk.-ban már nincsen szabad dativus. Névelő nélkül legfőljebb névmások képezhetnek dativust.

P. o. *in pfəvrv* dem Pfarrer, *te khiəxv* der Kirche, *in khind* dem Kinde, a plur.-ban *ti vɛjəvv* den, Weibern‘, Frauen; plur. dat.-t csak ebben a kifejezés-ben látunk: *təv is jo net pɛi sinnejn* der ist ja nicht bei Sinnen, vagy *pist tu pɛi sinnejn?* bist du bei Sinnen?

5. Névragozási osztályok és többesszámképzés.

5. §. GRIMM, BEHAGHEL, WLMANNS, PAUL és PETZ² után mi is elsősorban genus szerint csoportosítjuk a főneveket. Fentebb láttuk, hogy nagy számmal vannak olyan főnevek, amelyek nyjk.-ban az eredeti ófn., kfn., sőt irodalmi nyelvi genusukat megváltoztatták. Az így más nemmel bíró főnév más csoportba is került beosztásunkban.

A genus-szerinti felosztás után a nyjk.-beli főneveket más

¹ *hquttv* < magy. határ.

² PETZ: Egyetemi előadások 1928/29. V. ö. «A német főnév mai ragozása» c. fejezetet.

principium divisionis alapján is felosztjuk. Mégpedig a GRIMM-féle erős és gyenge deklinációba. Gyengének tekintünk minden főnevet, amely a sing.-tól eltérőleg, *-n* ragot kapott a plur.-ban. Ennélfogva számos eredetileg gyenge főnév erős lett ebben a beosztásunkban, de sok erős viszont gyenge deklinációjúvá is lett.

A többesszámképzés alapján megkülönböztetünk főneveket, amelyek a plur.-ban vagy egyáltalában nem kapnak ragot, vagy *r-* vagy *n-*et vesznek fel.

Ezekután a tövszótag qualitativ változását (Umlaut) is figyelembe vesszük.

Ami a főnevek tövek-szerinti beosztását illeti, arra az egyes csoportokban alkalmasint rámutatunk.

A fentebbiek alapján ezt a sémát állíthatjuk fel:

A) Hímnemű főnevek, B) Semlegesnemű főnevek, C) Nőnemű főnevek. Az A), B) és C) keretein belül lesz I. Erős, II. Gyenge ragozás.

I.-höz tartoznak: 1. Végződésnélküli plur.-ok, 2. Singularia tantum, 3. *-r* végű plur.-ok.

II.-hoz *-n* végű plur.-ok tartoznak. Az 1. végződésnélküli plur.-sal bíró substantívumok és 3. *-r* végű pluralisúak további két alcsoportra tagolódnak, mégpedig a) umlaut-képes és b) umlaut-képtelen főnevekre. Végül a)-t is felosztjuk α) «Umgelautete» és β) «Nichtumgelautete» főnevekre.

A) Hímnemű főnevek.

I. Erős ragozás.

6. §. Ebbe a csoportba régi *-o*, *-io*, *-i*, *-wo* és *-n* tövek tartoznak. Részletesen az egyes szavakkal kapcsolatban mutatunk rá a tövekre.

Ragozás.

Sing. Nom. <i>rɔuk</i>	Plur. Nom. <i>ti reik</i>
Gen. <i>in rɔuk sēi</i>	Gen. <i>ti reik iənu</i>
Dat. } <i>(in) rɔuk</i>	Dat. } <i>reik</i>
Acc. }	Acc. }

r-végű plur.-sal bírók ragozása, éppúgy, mint a *rɔuk* ragozása, szintén nem mutat fel ragot a plur. nom.-on kívül.¹ P. o. *həu* Hahn — *həuə*, *keiəst* Geist — *keiəstv*.

¹ V. ö. LESSIAK: Id. m. 124. §.

1. Végződésnélküli plur.-ok.

7. §. a) Umlaut-képesek, amelyekhez leginkább *a*- és *i*-tövek tartoznak. Ezek lehetnek α) «Umgelautete».

1. *o*, *ō*, — *ei* — umlaut-tal: *kōst* Gast — *keist*, *sok* Sack — *seik*, *sots* Satz — *seits*, *opsots* Absatz — *opseits*, *šlōg* Schlag — *šleig*, sing. ütés általában, plur.-ban verés, *nōy'l* Nagel — *neiy'l*, *ōpfū* Apfel — *eipfū*, *plots* Platz — *pleits*, plur.-ban néha: *plats*.

2. *au* — *ei* — umlaut-tal: *pauχ* Bauch — *peix*, *prauχ* Brauch — *preix*, *krāūmpf* Krampf — *kreimpf*, *krāūnts* Kranz — *kreints*, plur.-ban előfordul *krānts* is, *lauf* Lauf — *leix*, *tsqūnt* Zahn — *tsēint*, *rauəš* Rausch — *reixš*, *šlauχ* Schlauch — *šleix*, *štqūm* Stamm — *šteim* vagy *šteimv*, *haufv* Haufen — *heixv*, *tqūnts* Tanz — *tēints* (v. *tānts*, v. ö. a következő 3. pontot.) *hqūdlo* Händler — *heindlv*.

3. *o* (*ov* — *oa*) *au* — *a* umlaut-tal: *povt* Bart — *pārt*, *ovm* Arm — *ārm*, *qūmpv* Eimer (kfn. ein — ber) — *āmpv*, *trōt* Draht — *trāt*, *lōst* Leisten — *lāst*, *prāūnd* Brand — *prānd*, *krōd* Grad — *krād*, *frōs* Frass — *frās*, plur.-ban gyakran umlaut nélkül, *špaūn* Spann — *špān*, tőszámnévek után umlaut-nélküli a plur. (p. o. *tsvā špaūn prāt* zwei Spann breit) *šlōf*, Schläfe — *šlāf*, plur.-ban nem igen használatos, *švqūmv*, Schwamm', Pilz — *švamv*, *švovm* Schwarm — *švarm*, *movk* Markt — *mārk*, *ovš* Arsch — *ārš*, *strqūŋ* Strang — *štrāŋ*, *fitsikšpaūn* Vizegespan — *fitsikšpān*, *kauŋ* Gang — *kāŋ*, *fov* vagy *fiwhqūŋ* Vorhang — *fov* (*fiw*) *haŋ*, *faū* Fahne — *fā*, a plur.-ban még: *fqūənv* és *fūnv*, *veixsvōl* Weisswedel — *veixsvōl*, *šnōvū* Schnabel — *šnāvū*, *šqūmū* Schemel — *šāmū*, *tōg* Tag — *tāg* v. *tēg*, *pōpst* Pabst — *pāpst*, *kovm* Gerbe — *kārm*, *nōst* Ast — *nāst*, plur.-ban lehet még *neist* v. *neistv* is, a szókezdeti *n* valószínűleg *ən***ost* (ein Ast) összeolvadásából keletkezett, *krōχ* Krach — *krāχ*, *rōt* Rat — *rāt*, *krōpfv* — Krapfen — *krāpfv*, *krāŋ* Kragen — *krāŋ*, *šōn* Schaden — *šān*, *lōn* «Laden» Brett — *lān*, *mōŋ* Magen — *māŋ*, *raūntsŋ* Bauch — *rāntsŋ*, *krqūmpm* Hacke, csákány — *krāmpm* annyit is jelent, hogy gebe, *tsōpfv* Zapfen — *tsāpfv*, *šrōŋ* Schragen — *šrāŋ* állatok csúfneve, dem. *šrāy'l* kocsivéget jelent, *naumv* Name — *nāmv*, *sōft* Saft — *sāft*, *vōŋ* Wagen — *vāŋ*, *krōm* Graben — *krām*, *khōstŋ*, Kasten Schrank — *khāstŋ* *tqūnts* Tanz — *tānts* «umständliche Bewe-

gungen»,¹ *vāūmpm* Bauch (v. ö. 1. §. 1.) — *vāmpm*, *štāūndv* Fass, Krautfass — *štandv*, *štāūnd* 'Stand' — *štand*, eredeti jelentése mellett sátort is jelent, *āūngl* Angel, Stachel — *āūgl* (v. ö. 1. §. 2.), *hāūndl* Handel — *hāndl* *leiχnāum* Leichnahm — *leiχnām*, *ōkv* Acker — *ākv*, *švōgv* Schwager — *švāgv*, *kfottv* Gevatter — *kfottv*, *prejētīgāum* Bräutigam — *prejētīgām*, *hāūmv* Hammer — *hām*, *jāūmv* Jammer — *jām*, *jāū* (kfn. *jān*) a szántó v. szőlő egy része, amelyen éppen dolgoznak v., amelyet munkára kijelöltek, plur.: *jā*, *fōn* Faden — *fān* *raūnd* Rand — *rānd*.

4. *o(ø)u* — *ei(ei)*-umlaut-tal: *pouk* Bock — *peik*, *rouk* Rock — *reik*, *frōuš* Frosch — *freiš*, *khoupf* Kopf — *kheipf*, *pflouk* Pflock — *pfleik*, *pouən* Boden Speicher — *pejən*, *knoupf* Knopf — *kneipf*, *khoux* Koch — *kheix*, *šoupf* Schopf — *šeipf*, *tsoupf* Zopf — *tseipf* *fouy'l* Vogel — *feiy'l*, *šouvn* Schober — *šeivvn*, többnyire egyes-számban van használatban, *oufv* Ofen — *ejəfv*, *štous* Stoss — *šteis*, de inkább umlaut-nélküli a plur.-a, *houf* Hof — *heif*, *štouk* Stock — *šteik*, *proukv* Brocken — *preikv*, *pouŋ* Bogen — *pein*, *troupfv* Tropfen — *treipfv*;

Jegyzet. *flou* Floh plur.-ban *flē*, *khōnb* Korb pedig *khēnb*.

5. *o—ēö*-umlaut-tal: *poig* Balg—*peög* a szőlő héja, *hoim* Halm — *heöm* gyakoribb azonban az umlaut-nélküli plur., *štoj* Stall—*šteöj*, *soj* Saal—*seö*, *hojs* Hals—*heöjs*, *ejfoj* Einfall—*ejfeöj*, *špitoj* Spital—*špiteöj*;

6. *u—i(iə)*-umlaut-tal: *šub* Schub—*šib*, *khūs* Kuss—*khīs*, *štrūmpf* Strumpf—*štrīmpf* *khūmpf*, 'Kumpf', Wetzsteingefäss—*khūmpf*, *sū* Sohn—*ši*, *krund*, Grund—*krīnd*, plur.-ban inkább *krīndv*, *vūntš* Wunsch—*vīntš*, *sprun* Sprung—*špriŋ*, *tsūg* Zug—*tsīg*, *plūtsv*, 'Wärmflasche', dem.-a *plītsəl*,—*plītsv*, *prūnv* Brunnen—*prīnv*;

7. *u—öü*-umlaut-tal: *puištə* Polster—*pöüštə*, *vuiš* Wolf — *vöüš*;

8. *uə—iə*-umlaut-tal: *pruədə* Bruder—*priədə*, *fuəs* Fuss—*fias*, *kruəs* Gruss—*kriəs*; plur.-a csak a következő kifejezésekben használatos: *ti šejnsti kriəs fə maritsō*, *marīəsi'l*, *marivēsni* die schönste Grösse von Maria-Zell, M. Einsiedel, M.-besnyő (Ezekre a helyekre szoktak a budaörsiek zárandokolni s onnan visszajövet mondják ezt az otthon maradtaknak), *huət* Hut—*hiət*,

¹ LESSIAK: Id. m. 125. §. β.

krug Krug—*kriag*, *pfluag*, Pflug—*pfliag*, *tsuagv* Zarge—*tsiagv* (vasvillafog).

β) «Nichtumgelaute:» *flūs* Fluss, *tsaũ* Zaun, *tum* Turm, *sumv* Sommer, *ōmt* Abend, *pe(i)sūχ* Besuch, *aufēinthoĩt* Aufenthalt, *laust*, Laut, *šua* Schuh, *gūmpos* Amboss, *šis* subst. *deverbale šeiazn-bōl*, *šūs* Schuss, (*k*)*šrā* Schrei, *khoutsn* (< kfn. kotze) 'Decke', pokróc, *krās* Kreis, *rāf* Reifen, *pok* Pack, *lāb* Laib, *huĩlv* (< kfn. holder, holuntēr) Holunder, *štrāf* Streifen, *švāf* Schweif, *khupfo* Koffer, *tundrv* (< kfn. donner, tunre) Donner, *houvũ* Hobel, *puŋkt* Punkt, dem.-a *puŋktal* inkább használatos.

Újabbkeletű jövevényszavak: *park* Park, *tākt* Takt, *štquf* Stoff¹, továbbá: *ruk* Ruck, *toks* Dachs, *pqutsn* a sváb nyelvjárásból származó *butzen*-ből (< * bugze, * bugaž²), *csutka*, *prau* 'Braun', braunes Pferd, *tsouən* Zote (< kfn. žote, fr. sot-e³), *pōs* Bass, *pos* Pass, *špovn* Sporn *štrũ* 'l Strudel, *pũr* 'l (kfn. buckel) 'Rücken', *štovχ* Storeh, *štōb* Stab, *štumv* Sturm, *lau* Lohn, *marš* (fr. F. marche) Marsch, *šluk* v. *šluka* Schluck, *kšpās* Spass, *plā* Plan, *sō* 'l Sattel, *pišquf* Bischof (ófn. biscosa), *khōdrv* Kater, *fovtl* 'Vorteil', nyjk.-ban szemfülességet jelent, *noppũ* Nabel, (plur.-ban lehet *noppũn* is), *štōr* 'l 'Stahl', nyjk.-ban mágnes a jelentése, *knoufũ* Knoblauch, *khāmpũ* Kamm, *štrqum* Strom (villamosáram), *lutš* gummiszopóka, *tsutsl* szintén szopóka, amelyet úgy készítenek, hogy egy darab tiszta ruhába cukrot, kenyér- v. zsemlyemorzsát tesznek, *potsn* 'Batzen', *pušn* (kfn. bosche, ófn. buosco) 'Blume', *lqutti* (kfn. lotter) 'lotterer Mensch', anyámasszony katonája, *hāksn* Bein, Fuss (V. ö. 1. §. 1.) *puk* 'Umschlag', Saum am Kleid', *šrquka* Schrecken, *šlqūmpm* 'schlampige Person', *šāb* (kfn. schuop) 'Strohbund' *puvkštqum* Buchstabe, *hōkv* Haken, *knquχv* Knochen, *knuĩn* Knollen, *vuvχrv* Wucherer, *knquən* Knoten, *kaũnauszv* (ófn. ganazzo, kfn. ganzer ganser) Gänserich, *povn* Barren, *krqušn* Groschen, *pqũntsv* Panzer *nivknuv* «Niegenug», 'Nimmersatt',

Ezen főnevek sorába valók a «nomina agentis»-ek -er (nyj.-v) végződéssel. Ez az -er képző ófn. -āri⁴ és kfn. -aere⁵-ből

¹ PAUL: DGr. II. k. 8. §.

² ESZTERLE: Id. m. 37. l.

³ KLUGE: Etym. Wtb. 547. l.

⁴ W. BRAUNE: Ahd. Gram. 200. §., LESSIAK: Id. m. 125. §. 1. b.

⁵ PAUL: Mhd. Gram. 121. §. 1., WEIDLEIN J.: A murgai német nyj. alaktana, 14. §. b. és 42. §., WILMANNS: Deut. Gram. III. k. 2. rész. 186. §. 1.

származik. P. o. *ovvəɐn* Arbeiter, *kəũənn* Gauner, *ʃuəstə* (kfn. *schuoch* — sűtaere [-er], lat. *sutor*) Schuster, *maoərn* Maurer, *pfoərn* Pfarrer, *poĩvivərn* (kfn. *balbierer*) Barbier (jővevényysző), *kšvəonn* Geschworener, *həfnə* Haffner, *priəftrogn* Briefträger, de inkább *ppustašt* (magy. *postás*) mondanak; a «nomina agentisek»-hez hasonló: *fōdə* Fater, *huĩlānn* Ulahner, *persiənn* Persianer, stb. stb.

A «nomina agentis»-ek csoportja eredetileg a -ja- tövekhez tartozott.¹ A «Nichtungelautete» osztályába még *poĩliŋ* Ball és *poĩn* Ballen sorolható.

b) Umlaut-képtelenek:² Az egytagúakhoz régi o-tövek, idg. i-vel bíró főnevek és az i-tövekhez tartozó «Verbalabstrakta»³ tartoznak.

Ide sorolható még számos főnév, amely eredetileg hosszú magánhangzójú volt v. amelyben diphtongus volt. Ezeket különben még az irodalmi németekben sem lehet élesen megkülönböztetni.⁴

plik Blick, *plits* Blitz, *fleik* Fleck, *teix* Teich, *seĩəftə* Seufzer, *fiŋə* Finger, *pfeĩnik* Pfennig, *piŋgl* Bündel, *teĩəfū* Teufel, *nəgn* Neger, *tigə* Tiger, *hāntsə* Handschuh, *freĩəd* Freund, *fēĩəd* Feind, *fiš* Fisch, *vint* Wirt, *kriəg* Krieg, *fətsə* «Fetzen»,⁵ Lappen, *štrik* Strick, *sām* Saum, *trām* Traum, *šə* Schawl, *khanə* Kanal, *šə* (v. ö. *scherren šəvn*) Maulwurf, *trīb* Trieb, inkább konkrét jelentése van nyjk.-ban, fiatal szőlőhajtást értenek alatta, *šriət* Schritt; Ide soroljuk a napok neveit: *maũstōg* Montag, *tinstōg* v. *iəritōg*⁶ (kfn. *értac*), *mitvəuχ* Mittwoch (v. ö. l. §. 1.) *tunvstōg* v. *pfiŋkstōg*⁷ Donnerstag, *freĩstōg* Freitag, *səũmstōg* Samstag, *sũntōg* Sonntag;

kəĩə Geier. *khevl* Kerl, plur.-ban a ragozatlan alak mellett *khevlə*-t is találunk, *vəvs* Vers, *kreps* Krebs, *pi-* v. *pəfō* Befehl, (*špōn-*) *hevt* (Spar-) Herd, *veig* Weg, plur.-a lehet *veĩŋ* is, *šivm*

¹ MOLZ: Die Flexion des Substantivs im Neuhochochdeutschen, PBB. 27. k. 259. l., WILMANS: Id. m. 177. §. 5., KLUGE: Wtbildung Abr. 40. §.

² LESSIAK: Id. m. 125. §. 2., MOLZ: Id. h. 277. l.

³ PAUL: DGr. II. k. 7. §. WEIDLEIN: Id. m. 18. §. a.

⁴ PAUL: DGr. 7. §., Mittelhochdeutsche Gram. (Mhdgr.) 119. §. Jegyzet, WILMANS: DGr. 165. §. 1. Jegyzet.

⁵ V. ö. SCHMELLER: Bayr. Wtb. I. k. 781. l.

⁶ E. KRANZMAYER: Die Wochentage in den Mundarten von Bayern u. Oesterreich, 25. és 75. l.

⁷ U. o. 50. l., v. ö. még HEINRICH WEIGL: Die niederösterreichischen wimundarten. Teuthonista. I. évf. 149. ls. 87. §.

Schirm, *reiqšiam* Regenschirm), *tiš* Tisch, *viš* Wisch, leginkább összetételekben fordul elő p. o. *fleiadviš* Federwisch, *pontwiš* Bartwisch, *tsviwn* Zwirn, *šmīd* Schmied, *špias* Spiess, *štū* Stiel, 'Handhabe', *riŋ* Ring, *vint* Wind, plur.-ban 'Furz'-ot v. 'Fist'-et értenek rajta, *pīs* Biss, *krif* Griff, *hauntkrif* «Handgriff», Handhabe, *ris* Riss, *štix* Stich, *sig* Sieg (régí u-tő), *štrixš* Strich, gyakoribb alakja a N. dem.-a. *štrixl*, *rā* Rain, *reīaf* Reif, *štreix* Streich, *tāg* Teig (< kfn. teic) *priaf*, Brief, *hīb* Hieb, *khevn* Kern.

A t ö b b s z ó t a g ú a k legnagyobb részt a régi o-dekl.-hoz tartoznak. Ide sorolják a termékeny *-el-* (nyjk.-ban *-ü, -l*) képzővel képzett hímneműeket:¹ *rīy'l* Riegel, *tsiay'l* Ziegel, *tsiy'l* Zügel, *riasl* Rüssel, *tsvikl* 'Keil' v. 'Einsatz in der Unterhose', *stessl* Stosser, *peīal* Beutel, *trivū* Treiber, hajtókar (plur.-a lehet *trivün* is), *neipū* Nebel, *švetəfü* Schwefel, *vēksl* Wechsel, *līmū* Lüm-mel, *hīmū* Himmel, *viŋgl* Winkel, *tsveīafū* Zweifel: ebbe a csoportba valók a következő régi j ö v e v é n y s z a v a k: *tēmpū* Tempel, *tsirkl* Zirkel, *špiay'l* Spiegel, *štifū* Stiefel, *teiy'l* Tiegel (kfn. tēgel, v. ö. nyjk.-beli *teigal*-t, ami szigetelő porcellánt jelent), *štrixl* Striegel (kfn. strigel, ófn. strigil),² *šimū* Schimmel, *švindl* Schwindel, *pīfū* Büffel (plur.-ban *pīfün* is használatos), *seīkl* Socke; már az ófn.-ben is *-il*-re végződtek: *leifū* Löffel (kfn. leffel, ófn. leffil), *teīkl* Deckel, *šlissl* Schlüssel; továbbá: *kripū* Krüppel, *fötveivū* Feldwebel, *šleiy'l* Schlegel, *pfeiy'l* Pfügel, átvitt értelemben durva férfit is jelent, *mevšl* Mörser (kfn. morsaere mörsel), *flīy'l* Flügel, *hīy'l* Hügel; j ö v e v é n y s z a v a k, mint: *eiŋgl* Engel, *kheisl* (kfn. kezzel) Kessel, *eīasl* Esel; továbbá: *hülāri* (lat. hilarius), einfältiger Mensch', *reixv* Rechen, *pisŋ* Bissen, *reīŋ* Regen, *riwri-vāri* Wirr-warr, *riam* Riemen, *ringv* 'ein grosses Stück Brot', nagy karéj kenyér, *šlīn* Schlitten, *tiab* Dieb, *tsēŋ* Zeuge, *šteīkv* (kfn. stecke) 'Stab' *pöüts* Pelz, *rē* Reh, *štāmeits* Steinmetz (ófn. steinmezo, lat. macellare-hoz³); régebbi kéttagú szavak: *heīŋkst* Hengst, *hevpst* v. *hingst* Herbst; jövevényszavak, mint: *khōiŋx* Kelch (kfn. kelich lat. calix), *mōünx* Mönch (igen ritkán, csak műveltebbektől hallható);

¹ PAUL: DGr. 7. §., MOLZ: Id. h. 257. l., WEIDLEIN: Id. m. 8. §.

² KLUGE: Etym. Wtb. 478. l.

³ KARL KARSTEN: «Mhd. Steinmetz, Metzger, got. mats.» Beiträge zur germ. Sprachwissenschaft 1924. 289—323. l. Streitherg Germ. Bibl.-jában. II. Abt. 15. k.

régi *-er-* (nyjk. *-v*) végű jövevényszavak: *khejəzv* Kaiser, *māstv* Meister (lat. magister), *prīstv* Priester (lat. presbyter), *rixtv* Richter, *khalēindv* Kalender, *tanīstv* Tornister, Habersack¹ (tárisznya); idevaló számos *-v*-val képzett főnév, a legtöbb köztük az umlaut-képtelen «nomen agentis». (V. ö. α) β.)

šrejavv Schreiber, *krejəzlv* (kfn. griuzeler «der mit griuzen handelt» — Lexer szerint) *šlejəfv* Schleifer, (*štāšlejəfv*, *šāršlejəfv* Steinschleifer, Scheerenschleifer), *kevtv* Gärtner, *vejəvv* Weber, *tsāgv* Zeiger, *uotsāgv* Uhrzeiger, *levrv* Lehrer, *štrōznkhiivr* Strassenkehrer, *raufāznkhiivr* Schornsteinfeger, *opšteixv* „Abstecher“ böllér, *hiədv*, Hüter Hirt helyett, mezőőr, *fāšlejədv* „Ferkelschneider“, aki a disznókat heréli ki, *šnejədv* Schneider, *lōtsōtnv* Lebzeltner, mézeskalácsos, *khōnnv* Kellner, *khinstlv* Künstler, *tīšlv* Tischler, „Schreiner“, *pīndv* Binder, *hejavv* (Wein-)Heber, *rejavv*, Reisser² kis fűrész, *meīssv* (*hitsnmeīssv*, *mūlimeīssv*, Mässer³, Mäassinstrument (Hitzenmässer lázmérő, Milchmässer), *piəgv* Bürger, *špūlv* Spieler, *tōglejənv* Tagelöhner, *ševrv* Schärer, *šnīttv* Schnitter, *fəkhējəfv* Verkäufer, *fəšlejəsv* Verschleisser, *fəšvəindv* Verschwender, *tsiəgv* Zieher, *tsōlv* Zeller, *sejnv* Sänger, *šejədv* Holscheit, *švōūlv* «Schwelle, Vorrichtung zum Stauen des Wassers»,² *jəngv* «kurzes Oberkleid, Jacke»;³ *pōlv* Mörser, *pōtsv* „Rebenpfropf“, *khejəfv* Käfer és még számos *-er* végű.

Egynehány *o*-tő, amelyeknek már a végzetében (képzőjében) *i* van s így már a sing.-ban umlaut-ot szenvedtek. A plur.-uk tehát egyformán hangzik a sing.-szal.⁴

Ilyenek: *hāriṇ* Häring, *frūliṇ* Frühling, *jingliṇ* Jüngling, *khejənik* König (kártyában *khīnik*).

Jegyzet. Az umlaut-képesek csoportjához sorolhatjuk még a következőket: *prōzlv* «Brassler» dőzsölő, gazdag ember (kfn. bras = Schmaus, Mahl). Jövevényszavak: *klup* Klub, *šport* Sport. Umlaut-képtelenek: *kēks* (ang. cakes [plur.]) Keks, *kejnkurū* Ken-guru, *trūk* ang. trick.

¹ KLUGE: Etym. Wtb. 492. l.

² LESSIAK: Id. m. 139. §.

³ SCHMELLER: Bayr. Wtb. I. k. 270. l.

⁴ PAUL: DGr. 7. §.

2. Singularia tantum.

8. §. a) Umlaut-képesek: *tāũŋk* Dank, *khoĩlik*. a *k* előtt úgynevezett svarabhakti vokálissal,¹ *Kalk* (kfn. *kalc*), *kštāũŋk* Gestank, *tsvāũŋ* Zwang, *mund* Mund (az irodalmi nyelvből kölcsönzött szó, helyette inkább N. *māũ-t* [Maul] használnak).

rƣust Rost, *trƣust* Trost, *truts* (kfn. *truz*, *traz*) Trotz, *tsvĩpox* v. *tsvĩpox* Zwieback,

fʋwm Form, *tũnst* Dunst, *hoĩ* Hall, *vāts(ŋ)* Weizen, *pau* Bau, *hauwĩf* svarabhaktival mint föntebb *khoĩlik*, Hanf, *sāũnd* Sand, *mƣust* Most, *rƣuts* Rotz, *tsown* Zorn, *muƣt* Mut, *uolap* Urlaub, *štaub* Staub, *muf* Muff, *tāuəš* Tausch, *aufēinthoĩt* Aufenthalt, *hauχ* Hauch, *trop* Trab (p. o. *tĩ reĩsũ rēĩnnũ in trop* die Pferde rennen in Trab), *šmutš* Schmutz, *pitrũg* Betrug, *štuĩts* Stolz, *ō! Adel* (inkább *ō!štāũnd* Adelstand, mindkettőt csak műveltebbek beszédében halljuk), *hōy! Hagel*, *štrũ! Strudel*, *khumv* Kunmer, *nōn* Atem, *movriŋ* Morgen, *špargl* Spargel, *šquədv* (kfn. *schũr*) Schauer, *šqu* (kfn. *schũr*, *schour*) Hagel, *tāũmpf* Dampf, *šots* Schatz (tulajdonképpen jelentésében [kincs] használva nem képez plur.-t, ha azonban 'Geliebte', szerető a jelentése, van plur.-a: *šotsŋ*), *oplos* Ablass, *opšĩd* Abschied, *plƣuk* Block, *frƣust* Frost (gyakoribb a fagy kifejezésére: F. *kfrĩv*, *kfrĩv* igéhez), *khō* Kohl (kfn. *koele*, ófn. *koli*, lat. *caulis*), *flũχ* Fluch, *kauĩ* Gaul, a sakkjátékon kívül csak ebben a közmondásban hallható: *ən kšēĩŋktŋ kauĩ šauet mē net ins māũĩ* einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul, *rƣum* Raum, *rām* Rahm, *šām*, *fām* Schaum, *khauƣ* Kauf, *trām* Traum (néha használatos plur.-ban is), *knoĩ* Knall, *āũtrōg* Antrag, *frak* 'Frack', nyjk.-ban kabátot jelent, *māuŋgl* Mangel, *huŋv* Hunger, *touəd* Tod, *tƣuttv* Dotter, *pōχ* Bach, *švuv* Schwur, *trāũ* Thron, *tsvĩšpoĩt* Zwiespalt, régi *ja-tō*,² *kfoĩn* Gefallen, *klƣum* Glaube, *špogōt* v. *špōχot* Spagat, *solōd* Salat, *sāũmv* Samen, *kitāũŋk* Gedanke, *šām* Scham, *kenũs* Genuss, *sumbũ* Korb (kfn. *sumber*), *mōŋ* Mohn (kfn. *māge*), *šlōf* Schlaf, *puttv* Butter, *rallv* (kfn. *reitel*) Reidstange, *šquədv* Sand, *švũŋ* Schwung, *klƣũnts* Glanz, *nutsŋ* Nutzen; b) «Umlaut»-képtelenek: *šēĩ* Schein, *vēĩ* Wein (néha mondják plur.-ban is), *māũšēĩ* Mondschein, nyjk.-ban nem a hold-

¹ V. Ö. ESZTERLE : Id. m. 27. l., HAPF JÓZSEF : A bébi német (közép-bajor) nyj. hangtana. 217. §.

² V. Ö. MOLZ : Id. h. 27. k. 228. l., WILMANN : DGr. 186. §. 2.

fényt, hanem magát a holdat jelenti, p. o. *tə mǝũšǝi šǝiət* der Mond scheint, *vev* Wert, *evnst* Ernst, *mist* Mist, *treik* Dreck, *seinf* Senf, *sī* (sin) Sinn, *šimpf* Schimpf, *fleias* Fleiss, *khītēs* Getöse,¹ *miuts* März, *oprū* April és valamennyi hónap neve (*jǝinn*, *fǝv*, *miuts*, *oprū*, *mǝi*, *jūni*, *jūli*, *aukusti*, *septǝmbv*, *oktquv*, *novǝmbv*, *tetseimbv*), *lǝiam* Leim, *lām* Lehm, *neǝd* Neid, *šlǝiam* Schleim, *štrǝiət* Streit, *ǝǝd* Eid (ritkán használatos), *reǝf* Reif, *švits* (kfn. swiz) Schweiss, *undvšid* Unterschied, *tseǝǝfū* Zweifel, *ǝǝf* Eifer, *ǝǝdv* Eiter, *pǝifv* Pfeffer, *preǝ* Brei (kfn. brie), *kreǝs* Greis, *hevtšuk*-(*tsug*) Herzog, *špǝǝvət* Speichel, *seǝ* Segen, *vūn* Wille, *frīn* Friede (régí *u-tō*), *šniliǝ* Schnilling, *leiš* Schlacke, *reǝs* Reis, *krīv* (kfn. krēn) 'Meerrettich', *torma*, *kukuruts* (magyar kukorica) Mais, *pleipōtsǝ* Blei, *krint* Grind.

3. -er-re (nyjk.-ban -v) végződő plurálisok.

9. §. Ide különösen kétszótagú főnevek tartoznak. Eredetileg a hímneműek nem képezhették plur.-ukat -er-rel. Néhány főnév hatására, amelyeknek N. mellékalakjuk volt az -er a hímneműek plur.-ára is áterjedt.²

10. §. a) Umlaut-képesek. α) «Umgelautete»: *mǝũ* Mann — *mǝũv*, *tovn* Dorn — *tevnv*, *vuvm* Wurm — *vivmv*, *krunt* Grund — *krindv* (V. ö. 7. §. a. α. 6.) *hovn* Horn — *hevno* *raund* Rand — *reindv* (V. ö. 7. §. a. α. 3.) *nōst* Ast — *neistv* (V. ö. 7. §. a. α. 3.) *voǝd* Wald — *vpōdv*, Molz szerint Wald rokonértelmű füvek, gyógyfüvek és fák, továbbá a «Wald und Feld» kifejezés hatása alatt vette fel az -er- plur.-t.³ Ilyen még: *kǝut* Gott — *kǝitv*.

β) «Nichtumgelautete»: *pām* Baum — *pāmv*, *hǝũ* Hahn — *hǝũv*, *štā* Stein — *štānv*;

Jövevényszavak, mint: *fasqũ* Fasan — *fasqũv*, (*luft*) *palqũ* Ballon — (*luft*) *palqũv*, *salqũ* Salon — *salqũv*, *khoplqũ* Kaplan — *khoplqũv*, *perrqũ* Perron — *perrqũv*, *pfof*, Pfaffe', Geistlicher — *pfofa*;

b) Umlaut-képtelen -er-plurálisa van a következőknek: *keǝst* Geist — *keǝstv* *treikfǝ* (kfn. vinke, úfn. Finke) rakoncátlan gyerekeknek mondják, plur.: *treikfǝv*, *lift* Lift, Aufzug — *liftv*.

¹ V. ö. WEIDLEIN: Id. m. 36. §.

² MOLZ: Id. h. 27. k. 242. l., PAUL: DGr. 23. §. WEIDLEIN: Id. m. 11. §., WILMANN: DGr. 190. §. 1. a.)

³ MOLZ: Id. h. 27. k. 251—52. ll.

II. Gyenge ragozás.

11. §. A gyenge ragozásúak közé olyan főneveket csoportosítunk, amelynek a plur.-a, a sing.-tól eltérőleg -n-et (nyjk.-ban: -*n*-, -*n̄*) vesz fel. A gyengeragozású főnév a sing.-ban megtartja — minden casusban — a nom. alakját. A plur.-ban pedig a plur. nom. uniformizálódott. Az umlaut-képesek, melyek idetartoznak sohasé kapnak umlautot. Azok az eredetileg gyenge hímneműek, amelyeknek már a sing. nom.-ban is -n- végzetük volt, átmentek az erős ragozásúakhoz. (V. ö. 7. §. 1. és 2.)

Ilyen gyenge hímneműek: *peik* Bäcker — *peikn* (plur.-a lehet -*n*- nélküli is) < kfn. becke, *prints* Prints — *prints_n*, *ōf* Affe — *ōfn* (lehet *ōfv* is plur.-ban). *trōχ* Drache — *trōχn*, *pau* Bauer — *pauan*, *pfōf* Pfaffe — *pfōfn* a pap gúnyneve (plur.-a azonban lehet *pfōfv* is, v. ö. 10. §. a. β), *šots* Schatz — *šots_n* szerető, kedves (v. ö. 8. §. a.) *frots* Fratz — *frots_n*, *fiwšt* (*fiwst*) Fürst — *fiwšt_n* (*fiwst_n*), *krōf* Graf — *krōfn*, *ksöü* Geselle — *ksöün*, *hēv* Herr — *hēvn*, *meintš* Mensch — *meintš_n*, *nōv* Narr — *novn*, *rīs* Riese — *rīzn*, *šits* Schütze — *šits_n* (így nevevezik a legényeket, akik felszalagozott kalappal, budaörsi népviseletben, puskával a vállukon kísérik az Oltáriszentséget), *tēp* Tölpel, *Dummkopf* — *tēpm*, *troutl* Trottel — *troutln*, *puv* «Bube», *Knabe* — *puvm*, *hōs* Hase — *hōzn*, *lēp* Löwe — *lēm* (kfn. lebe), *puks* Ochs — *puks_n*, *kejet* Göd, *Pate* (kfn. göte, götte) — *keiet_n*, *ovtst* Arzt — *ovtst_n*, *hund* Hund — *hund_n*, *rop* Rappe — *ropm*, *sklāv* Sklave — *sklāv_n*, *pēv* Bär — *pevn*, *mov* (*muw*) Mohr — *movn* (*muwn*), *špots* Spatz — *špōts_n* (nyjk.-ban hímvesszőt is jelent), veréb jelentésben még két szó használatos: *hāš* — *hāš_n*, *herēš* — *herēš_n*, *ēiəl*, Grossvater — *ēiəl_n* (kfn. aue, eue., fr. aieul ?), *hivt* Hirt — *hivt_n*, *krist* Christ — *krist_n*, *hejəd* Heide — *hejəd_n* *šāz*, Wind végbélszél — *šāzn*, *jūd* Jude — *jūn* *höt* Held — *höt_n*, *qūlvfaūnt* Elephant — *qūlvfaūnt_n*, *fuks* Fuchs — *fuks_n*, *hivš* Hirsch — *hivš_n*, *krintšipü* (v. ö. kfn. schapel, schepel) neveletlen gyermek, *šmevts* Schmerz — *šmevts_n*, *štöt* Staat — *štöt_n*, (csak műveltebbek használják), *šplittv* Splitter — *šplittvn*, *rōts* Ratte — *rōts_n* (V. ö. 1. §. 1.), *pantoufū* Pantoffel — *pantoufūn*, helyette azonban inkább *potškv*-t (magy. bocskor) használják, *puvχət* (kfn. barchet) Barchent, *keinvreō* General — *keinvreōn*, *tsins* Zins — *tsins_n*, *nōxp̄v* (kfn. nach-büre) Nachbar — *nōxp̄n*, *stroj* Strahl — *strojn*, *rits* Ritz, Ritze — *rits_n* *štingl* Stengel — *štingln*, *kripü* Krüppel — *krippün*

vėjtszejal Winzer — *vėjtszejaln*, *ouwn* Ober — *ouwn*, *undw* Unter — *undwn* (kártýában), *kritš* Hamster, höresög — *kritšņ* štoupü, Ppropf — *štoupü*, v. ö. *štoupm* — igét (dugni), *iwü* Ärmel — *iwün*, *tukät* Dukát — *tukön*!, *tukätņ*, *feitto* Wetter — *feitton*, *päũķkat* ‚Bankert’ — *päũķkatņ* kölyök, *hošpü* Haspel — *hošpün*;

Népnevek: *prejās* Preusse — *prejāsņ*, *švōb* Schwabe — *švōm*, *paip* Bayer — *paipn*, *tirk* Türke *tivrkņ*, *frantsouas* Franzose — *frantsouasņ*, *krovot* Kroat — *krovōn* v. *krovotņ*, *tšēx* Tscheche — *tšēxņ*, *khosak* Kosake — *khosakņ*, *pusnak* Bosnier (magy. bosnyák) — *pusnakņ*, *ūngar* Ungar — *ūngān*, *sēwb* Serbe — *sēwm* stb.

Jövevény szavak: *sojdot* Soldat — *sojdon*, *husā(r)* Husar — *husān* (< magy. huszár), *rekrūt* Rekrute — *rekrutņ*, *jesuit* Jesuit — *jesuitņ*, *musikāunt* Musikant — *musikāuntņ*;

ide tartoznak az -or-végű jövevény szavak, amelyekben az -or-, hangsúlytalansága folytán, -v-vá gyengült nyjk.-ban: *tjukto* Doktor (Arzt helyett orvost jelent) — *tjukton*, *professv* Professor — *professvn*, *inšpektv* Inspektor — *inšpektvn*;

továbbá: *fiškeü* ‚Fiskal’ Rechtsanwalt — *fiškeün*, *atvokāt* Advokat — *atvokātņ*, *tsār* Tsar — *tsān* v. *tsārñ*.

Ide tartoznak az -ant, -ent- (lat. part. praes. -ans, -ens, nyk.-ban: *ant* -*aunt*, -*ēint*) végű főnevek: *faprikant* Fabrikant — *faprikantņ*, *liforant* Lieferant — *liforantņ*, *misteraunt* Ministrant — *misterauntņ*, *agēint* Agent — *agēintņ*, *assistēint* Assistēint — *assistēintņ*, *protestant* Protestant — *protestantņ*, *prilliant* Brilliant — *prilliantņ*, *tirigēint* Dirigent — *tirigēintņ*, *musikāunt* Musikant — *musikāuntņ*, *patsiēint* Pazient — *patsiēintņ*, *presidēint* Präsident — *presidēintņ*, *študēint* Student — *študēintņ*, *tiamant* Diamant — *tiamantņ*;

Továbbá: *papagej* Papagei — *papagejñ*, *krokotü* Krokodil — *krokotün*, *panduv* Pandur, ‚Häscher’ — *panduvñ*, *pandit* Bandit — *panditņ*, *fodogrāf* Photograph — *fodogrāfņ*, *töligrāf* Telegraph — *töligrāfņ*, *filasquf* Philosoph — *filasqufņ*, *khatulik* Katholik — *khatulikņ*, *arxitekt* Architekt — *arxitektņ*, *poiliv* Bolier — *poilivñ*, *matruas* Matrose — *matruasņ*, *invalid* v. *infolid* Invalide — *invalidñ* v. *infolitņ*, *khuməröd* Kamerad — *khumərōn* (néha umlaut-tal: *khumərān*), *protšēs* Prozess — *protšēsņ*, *kharaktv* Charakter — *kharaktvn*, *patriarx* Patriarch — *patriarxņ*, *aristokrāt* Aristokrat — *aristokratņ*, *tēmokrāt* Demokrat — *tēmokrātņ*, *sotsiēöilist* Sozialist — *sotsiēöilistņ*, *poēt* Poet — *poētņ*, *planēt* Planet — *planētņ*, *patikl* Pendikel — *patiklñ*, *špetsiēöilist* Spezialist — *špetsiēöilistņ*, *virilist* Virilist — *virilistņ*.

B) *Semlegesnemű főnevek.*

I. Erős ragozás.

12. §. A különböző tövekszerinti deklinatio nyjk.-ban egybeolvadt. A casust vagy a névelőből vagy a mondatkongruenciából ismerjük fel.

Ezeket a főneveket 3 csoportra osztjuk, a hímneműek példájára. (V. ö. 5. §.)

1. *Végződés nélküli pluralisok.*

13. §. Umlaut-ot csak néhány szenvedett ebben a csoportban: *quədn* Euter—*ęjədn*, *štuk* Stück—*štik*, ezért nem is tárgyaljuk külön az umlaut-képeseket és az umlaut-képteleneket.

jov Jahr, tőszámnevek után végződés nélküli a plur.-a,¹ p. o. 1, 2, 3 *jov*=1, 2, 3 Jahre, különben gyengén ragozzák, *fāʔ* Ferkel, *kattv* Gitter (< kfn. gater), *fiwtv* (kfn. vürdaere) ,Fürtuch', Schürze, két eredeti *n-tő*:² *qūŋ* Auge, *onvaš* Ohr (kfn. ôr, ôre); továbbá: *krejəts* Kreuz, *vündv* Wunder, *mōs* Mass, *teüjlv* Teller, *fēi* Feuer, *ęjəsn* Eisen, *tsāhv* Zeichen (p. o. *ev kipt khā tsāhv mēn*, *sęjəni lęitsti tsāhv* er gibt kein Zeichen mehr, seine letzten [Lebens-] Zeichen), *vossv* Wasser, *lātsęü* Leitseil, *ęjnd* Ende, *jovx* Joch, *knāk* Genick (ófn. hnach, kfn. genic³), *pfund* Pfund, *tsū* Ziel, *kšpū* Spiel, *ęi* v. *ār* Ei, *kniv* Knie (*wa-tő*), *kšquəs* Geschoss, *kvēv* Gewehr, *öütv* Alter, *fiwv* Fieber, *qupfv* Opfer, *vejəzn* «Wesen», tulajdonképpen Unwesen, Ungeziefer a nyjk.-ban, *pīs* Gebiss, *pukvl* Knicks, *lōgv* Lager, *tiv* Tier (*khamōtiv* Kamel, *reintiv* Renn-tier), *kšviv* v. *kšvov* Geschwür, *plei* Bleistift!, *kvöüb* 'Gewölbe' (nyjk.-ban üzlet, bolt, nagyon ritkán boltozat az értelme), *šquf* Schaf, *mōlampū* (kfn. lamp) Lamm, *kipejədi* v. *kepejədi* Gebäude, *kseits* Gesetz, *klejəs* Geleise, *kštōü* Gestell, *kiteik* Gedeck, *vōks* Wachs (plur.-ban csak 'Wachsstock' a jelentése), *vevk* Werk, *nęits* Netz, *peittl* Beet dem.-a, virágágy, *plimü* Blümchen, Blume dem.-a, *kšęipf* Geschöpf, *šnakvl* 'Kinn', áll, *tsimmv* Zimmer.

Jövevény szavak: *tšikəl* dem. *tšikō*-ból (< magy. csikó),

¹ LESSIAK: Id. m. 134. §.

² V. Ö. BRAUNE: Ahd. Gram. 224. §., MOLZ: Id. b. 31. k. 374. I. PAUL: Mhdgr. 131. §., SCHATZ: Die Mundart von Imst. 124. §. WEIDLEIN: Id. m. 24. §., WILMANNS: Id. m. 171. §. és 189. §. 2.

³ V. Ö. SCHMELLER: Bayt. Wtb. I. k. 1720. I. 676.

‚Füllen‘, *putrē* ‚Portrait‘ (fr. portrait), *lekṽn* ‚Marmelade‘ (< magy. lekvár). Lekvár tulajdonképpen szintén német eredetű szó, mert magy. lekvár < Leckwaare, *tutsat* Dutzend (fr. F. douzaine, v. ö. 1. §. 3.), *tsigaretl* Zigarette, *tsigāri* Zigarre (V. ö. 1. §. 3.), *tsigril-lus* Zigrillus.

Változatlanok a plur.-ban a *-lein*, *-chen* kicsinyítőképzős semlegesek is: *jēsulein* Jesulein, *tiñdilein* ‚Dirndlein‘, *mēdilein* Mädelein, ez utóbbi kettő csak népdalokban fordul elő, *mevr̃chein* Märchen.

2. Singularia tantum.

14. §. Ebbe a csoportba leginkább elvont főnevek, anyagnévek és élelmiszerek nevei tartoznak, éppúgy, mint a hímneműek singularia tantum — osztályához. (V. ö. a. 8. §. alá tartozó példákat).

Ilyenek: *hei* Heu, *öü* Öl, *tsin* Zinn, *huits* Holz, *šmoits* Schmalz, *šmēn* Schmer, *khupfv* Kupfer, *kuñd* Gold, *štr̃qu* Stroh (ófn. strao, kfn. strô), *soits* Salz, *triapsoi* Trübsal, *öüileind* Elend, v. ö. a szó-járást: *öüileind keiñv unt triapsoi plözñ* Elend geigen und Trübsal blasen, cinikus kifejezés, amikor valaki rossz körülményekben él, *peiñ* Pech, *pleiñ* Blech, *laub* Laub, *qupst* Obst, *tau* Tau, *pin* Bier, *pluat* Blut, *eias* Eis, *fleiš* Fleisch, *prquat* Brot, *kšiv* Geschirr, *khevtsi* »gehört sich« főnévként használva, illem, jó szokás, *movk* Mark, *kleiñt* Geleit, *fiñtkqut* »behüt‘ Gott« főnévként használva, p. o. *fiñtkqut neimv* »Behütgott« nehmen, elbúcsúzni, *kviñts* Gewürz, *eiañv* Eiter, *meiñd* (kfn. mēte) Met, *nikl* Nickel, *moñ* Mahl, *rov* Rohr, *meññtv* Malter, *šiksoi* Schicksal, *ivü* főnevesített melléknév: Übel, *lōstv* Laster; ebbe az osztályba valók a főnevesített főnévi igenevek:¹ p. o. *leiñm* Leben, *petñ* Beten, *eiasñ* Essen, *triñkv* Trinken, *fəšpreiñv* Versprechen, *šreñam* Schreiben, *okñv* Ackern, *jeiñn* Jäten, *kē*, *mitkē* Gehen, Mitgehen, *nekv* Necken, *krōñv* Krachen, *leiñsn* Weinlese, *pumpñv* (kfn. pump̃ern) Poltern,² *khiñvñ* Kichern, *opmoñv* »Abmachen‘, Ernte, *veitsñ* Wetzen, *mōgv* Melken, *reñšpññ* Räuspern, *vimsñ* Winseln, nyjk.-ban türelmetlenkedni, *ploppñv* Plappern, *šnotñv* fogvacogás, *plintsñ* Blinzeln, *lamēñivñ* Lamentieren, *klukñv* kotlás, *kreñstv* »Krächzen‘ sóhajtás, nyöszörgés, *prññ* v. *šprññ* pepecselni, hadarni stb.; továbbá: *krōs* Gras,

¹ LESSIAK: Id. m. 134. §., MOLZ: Id. h. 31. k. 295. l. WEIDLEIN: Id. m. 37. §. KLUGE: Wtbildungs-Abriß 13. §.

² V. ö. SCHMELLER: Bayr. Wtb. I. k. 391. l.

hejenik Honig, *fet* Fett, *heü unheü* Heil, Unheil, *klik* Glück, *süvv* Silber, *khov* Chor. *reix* Reich, *güntlit*s Antlitz, *vüt* Wild, *hēv* Heer, *krejš* Geräusch, *kšpreix* Gespräch, *kvūk* Gewolke, *ksindl* Gesinde, 'trād', 'Getreide' (nyjk.-ban csak 'Roggen'-t, 'rozsot' jelent), *mō* Mehl (kfn. mēle) régi *wo-tō*, *fəpreixv* Verbrechen, *pūd*v Puder, *lquəs* Los', nyjk.-ban érdeklődést, törődést jelent, p. o. *i hop khə lquəs* nem törődöm vele, mit bánom én!, *həupt* Haupt (kölesönszó az úfn. irodalmi nyelvből), *fuvd*v Futter, *khēv* Gehör, *lejd*v Leder, *kift* Gift, *tseig* Zeug (kfn. Ziuc), *kitreij* Gedränge;

Jövevényszavak mint: *suilo* v. *solo* Solo, *exo* Echo *khəsino* Kasino, *khomando* Kommando, *khapiteü* Kapital, *škandēü* Skandal, *klīma* Klima, *tsirkus* Zirkus, *pakēt* Paket, *khanapē* Kanape (fr. canapé), *parfin* Parfum (fr. parfum), *khabinet* Kabinet, *parlamēint* Parlament, *khuplāmēint* Kompliment.

3. er- (nyjk.-v) végű pluralisok.

15. §. Ez a végződés régi kéttagú s-tövek maradványa, mint gör. γένος, lat. genus.¹ Az ófn. -ir- végződés (későbbi ófn. -er²) ősgermán -iz-re vezethető vissza, az eredetileg a tőhöz tartozott;³ a kfn.-ben -er alakban volt meg mint a mai németben is, nyjk.-ban $e + r > v$ változás következtében -v-vá lett.⁴

Amennyiben a tövökális umlaut-képes, az umlaut mindeütt be is következett. Így fölöslegessé vált az a) umlaut-képesek csoportját α)- és β)-ra, «Umgelautete» és «Nichtumgelautete»-ra felosztani. (V. ö. 5. §.)

a) Umlaut-képesek. («Umgelautete» egyúttal.)

1. o — ei- umlaut-tal: *pōd* Bad — *pejədv*, *fōx* Fach — *feixv*, *tōx* Dach — *teixv*, *rōd* Rad — *rejədv*, *klōs* Glas — *klejšv*, *krōb* Grab — *krejəvv*, *plott* Blatt — *pleittv*, *fōs* Fass — *feissv*.

2. au — ei- umlaut-tal: *qūmt* Amt — *ēmtv*, *pfaūnd* Pfand — *pfēindv*, *paūnd* Band — *pēindv*, *quədv* Euter — *ējədv*, *kvāūnd* többesszáma nem **kvēindv*, hanem *kvandv* (Gewand), *lāūnd* Land — *lēindv*, *lāūm* Lamm — *lēimv*, *krauət* Kraut — *krejədv*, *hquəs* Haus — *hejšv*;

¹ PAUL: DGr. 18. §. Mhdgr. 123. §. 2. Jegyzet.

² BRAUNE: Ahdgr. 197. §. WILMANN: ld. m. 170 §. 2. és 190. §. a.)

³ MOLZ: ld. h. 31. k. 323–324. l., PAUL: DGr. 18. §.

⁴ PAUL: Mhdgr. 123. §., SCHATZ: ld. m. 120. §.

3. *ou* — *ei*-umlaut-tal: (*k*)*šlous* Schloss — (*k*)*šleissn*, *rous*, Ross', Pferd — *reissn*, *louχ* Loch — *leiχv*;

4. *uī* — *öü*-umlaut-tal: *huiſts* Holz — plur.-a csak *tsinthöütsn* Zündhölzer-ben fordul elő, *fuig* Volk — *föükn*;

5. *uo* — *ia* (*u* — *i*)-umlaut-tal: *tuəχ* Tuch — *tiəχv*, *puəχ* Buch — *piəχv*, *kuəd* Gut — *kiədv*, *eiſtum* Eigentum — *eiſtimv*¹ *iwum* Irrtum — *iwtimv*, *heülikum* Heiligtum — *heüliktimv*, *reiχtum* Reichtum — *reiχtimv*, *oītotum* Altertum — *oītotimv*, *trum* Drumm, nagy darab, — *trimmv*;

6. *ov* — *ev*-umlaut-tal: *ont* — (V. ö. 2. §. 4.) *entv*, *touf* Dorf — *teufv*, *vont* Wort — *ventv*;

Jegyzet mui Maul többesszámban: *meülv*.

b) Umlaut-képtelenek; *pūt* Bild — *pūdv*, *preit* Brett — *preittv*, *peit* Bett — *peitv*, *föd* Feld — *födv*, *khind* Kind — *khindv*, *rind* Rind — *rindv*, *vejəb* Weib — *vejəvv*, *meintš* (V. ö. 2. §. 4.) — *meintšv*, *fīχ* Vieh — *fīχv*, (régi *u* — *tő*, lat. *pecus.*), *klid* Glied — *klidv*, *liəd* Lied — *liəd*, *liəχt* Licht — *liəχtv*, *kepēt* Gebet — *kepēt* (végződésnélküli is lehet a plur.-a), *kfrīs* Gesicht peiorativuma² — *kfrīzv* *jo* -képzés 'fressen'-ből, ófn. *gafrizzi,³ *kvīχt* Gewicht — *kvīχtv*, *kriχt* Gericht — *kriχtv*, *krist* Gerüst — *kristv*, *heimat* Hemd — *heimatv*, *tiſ* Ding — *tiſv*, *pā* 'Bein', nyjk.-ban mindig csontot jelent, *pānv*, *neist* Nest — *neistv*, *švevt* Schwert — *švevtv*, *kōd* Geld — *kōdv* (néha az *-v*-hoz még *n* is járul: *kōdvn*), *kmiat* Gemüt — *kmiəd*, *kšpeīnst* Gespenst — *kšpeīnstv*, *kšlāχt*, Scheide', hüvely — *kšlāχtv*.

II. Gyenge ragozás.

16. §. Úfn.-ben a semlegeseknek tulajdonképpen már nincs gyenge ragozásuk.⁴ Legföljebb vegyes dekl.-ról beszélhetünk. (p. o. Ohr, Bett, Haus, Auge, Herz).

Nyjk.-ban a gyenge ragozást ismét csak az *n* (*-ŋ*, *-ŋ*) jelzi a plur.-ban.

Eredeti *n*-tövéek közül csupán Herz tartozik ebbe a csoportba: nyj. *hevts* — *hevtsn*. A többi «gyengeragozású» semleges mind erős volt, ilyenek: *meö* Mal — *meöīn*, *teü* Teil — *teüīn*,

¹ MOLZ: Id. h. 31. k. 344. l.

² LESSIAK: Id. m. 135. §. b.)

³ SCHATZ: Id. m. 120. §.

⁴ V. ö. PETZ Egyet. előad. 1928/29. Alaktan. A német főnév mai ragozása.

(*añ-*, *evt-*, *vöd-*, *kheppv-*, *nōχ-*, *fōv-*, *keiq-*, *inv-*, *hindv* — *teüjn* An-, Erd-, Welt-, Körper-, Nach-, Vor-, Gegen-, Erb-, Hinterteile); «Teil»-lel képzett alakok: *tritl* Drittel — *tritln*, *fiatl* Viertel — *fiatln*, *fimftl* Fünftel — *finftln* stb., *haftl* kapocs, Paul szerint: Hákchen oder Nadel zum Zusammenhalten eines Kleidungsstückes¹ — *haftln*, *tsöt* Zelt — *tsötñ*, *feist* Fest — *feistñ*, *ingvāt* (v. *ingvār*) Eingeweide — *ingvātñ*, *kipping* Gebirg — *kippingñ*.

Az eddig idézett *r-* v. *l*² végűeken kívül még roppant nagy számmal találunk belőlük nyjk.-ban: *feñstv* Fenster — *feñstvñ*, *meissv* Messer — *meissvñ*, *müstv* Muster — *müstvñ*, *pflöstv* Pflaster — *pflöstvñ*, *ruadv* Ruder — *ruadvñ*, *klqvstv* Kloster — *klqvstvñ*, *tszejzł* Zieselmaus (kfn. zise-mūs, ürge) — *tszejzłñ*, *vāl* Wade — *vālñ*, *ivvplejəpsł* Überbleibsel — *ivvplejəpsłñ*, *mittl* Mittel — *mittln*, *prēsł* morzsa — *prēsłñ*, *kliftl* ócska ruha — *kliftlñ*. Ide sorozandó a számtalan *-erl*, *-el*, *-l*-végződésű³ seml. deminutivum. Az említett képzők nyjk.-ban *-vl*, *-l*, *-əl*. P. o. *pāndl* — *pāndlñ* «Bändchen», *māndl* — *māndlñ* Männchen, *khitsəl* — *khitsəl* v. *khitsł*, Ziege dem. -a (ófn kizzîn) *khandl* — *khandlñ* Kanne dem. -a *lāmpəl* — *lāmpəlñ* dem. Lamm-ból, *hejəzł* — *hejəzłñ* dem. Haus-ból (nyjk.-ban leginkább árnyékszékét jelent), *vējŋgəl* kis idő, rövid idő — *vējŋgəlñ*, de nem igen használják plur.-ban, *vütsəl* kis gyerekek, állatok becéző neve — *vütsəlñ*, *kəuəsəl*, *špitsəl* — *kəuəsəlñ*, *špitsəlñ* dem.-ok penis jelentéssel, *prunzəl* — *prunzəlñ* ugyanaz, *stikl* — *stiklñ* dem. Stükből, *kutsəl* — *kutsəlñ* dem.? disznó, *šaməl* — *šaməlñ* dem. *šaumü*-ből, Schemel, *tsitsəl* — *tsitsəlñ* magy. cica, *hāl* — *hālñ* dem. Haar-ból, *putsəl* — *putsəlñ* babusgató szó stb. stb.

Ide tartoznak a *-nis* képzős⁴ semlegesek (nyj. *-nis*, *-nus*): *evgnis(nus)* — *evgnisñ* Ärgernis, *evreignis* Ereignis — *evreignisñ*, *pikrejbñis* Begräbnis — *pikrejbñisñ*, *kitextñis* Gedächtnis — *kitextñisñ*, *kfejñnis* Gefängnis — *kfejñnisñ*, *khāmnis* Geheimnis — *khāmnisñ*, *hindvñis* Hindernis — *hindvñisñ*, *tszejñnis* Zeugnis — *tszejñnisñ*, *pləjəmnis* ‚Bleibnis‘, Verbleiben — *pləjəmnisñ*.

Jövevény szavak mint: *elemēnt* Element — *elemēntñ*,

¹ PAUL: Deutsches Wtb. 243. l.

² V. ö. MOLZ: Id. h. 31. k. 295. l., PAUL: DGr. 12. §. WILMANN: Id. m. III. k. 190. §.

³ V. ö. LESSIAK: Id. m. 136. §., WEIDLEIN: Id. m. 41. §. 3. KLUGE: Wtbildungs-Abriß 32. §.

⁴ V. ö. LESSIAK: Id. m. 135. §. b., WEIDLEIN: Id. m. 29. §.

sakramēint Sakrament — *sakramēintn*, *inštrumēint* Instrument — *inštrumēintn* (v. *inštrumēintv*), *tēstameint* Testament — *tēstameintn*, *materiēu* Material — *materiēün*, *hotō*, Hotel — *hotōn*, *presēint* Present, Geschenk — *presēintn* (fr. présent), *regimēint* Regiment — *regimēintn* (plur.-ban lehet *regimēintv* is), *pajonet* Bajonett — *pajonetn*.

C) *Nőnemű főnevek.*

17. §. A nőneműeket szintén a plur.-képzés alapján csoportosítjuk.

Az *-v*-ra végződő plurálisokat két alcsoportra osztottuk fel, a második *b)* csoport „Kettős alakok” címet visel, t. i. végződés nélküliek alapján véve, de van egy *-v*-ra végződő mellékalakjuk is. P. o. *flōšn* Flasche plur.-a lehet *flōšn* és *flōšnv*. Hogy a két alak közül melyiket használják nyjk.-ban, az egyrészt a beszélő egyéniségétől függ, másrészt pedig a szó mondatbeli helyzetétől. Általános érvényű szabályt erre vonatkozólag nem lehet felállítani. A *-nv*-ra végződő alakot inkább hanyag, lassú beszédűek használják, különösen a mondat végén.

I. Erős ragozás.

1. Végződés nélküli plurálisok.

18. §. *a)* «Umgelautete». Ebbe a csoportba leginkább umlaut-képes *i*-tövek, *u*- és consonantikus tövek tartoznak, amelyek még a kfn.-ben egybeolvadtak az *i*-tövekkel.¹

1. *ō* (*ou*) — *ei*- umlaut-tal: *nōxt* Nacht — *neixt* (plur.-a azonban lehet *nēxt* vagy gyenge *nēxtn* is), *touxtv* Tochter — *teixtv*;

2. *au* — *ei*- umlaut-tal: *kāũs* Gans — *keĩs*, *hāũnd* Hand — *heĩnd* (régi *u* tö), *vāũnd* Wand — *vēĩnd* (plur.-ban lehet *vēĩndv* is), *fauəst* Faust — *feĩəst*, *hauət*, Haut — *heĩət*, *mau* Mauer — *meĩ*, *lauəs* Laus — *leĩəs*, *pāũnk* Bank — *pēĩnk* (ellenben *fleĩəšpāũnk* — *fleĩəšpāĩnk* és *vāũnv* Wanne — *vāĩnv*);

3. *o* — *a* umlaut-tal: *klōftv* Klafter — *klāftv*, (töszámnevek után végződés nélküli a plur.), *lōst* Last — *lāst*, *mōd* Mahd — *mād* (plur. még: *mātn*), *ōdv* Ader — *ādv* v. *ādm*, *nōt* Naht — *nāt*;

4. *u*(*v*) — *i*(*v*)- umlaut-tal: *prūst* Brust — *prīst* (eredetileg

¹ LESSIAK: Id. m. 138. §. 1., LINDENSCHMIDT: Id. m. 7. §. γ., 2., PAUL: DGr. 43. §., Mhdgr. 128. §.

cons. tövü), *khūv* Kuh — *khiv*, *šnūv* Schnur — *šniv*, *frūxt* Frucht — *frīxt*, *hūft* Hüfte — *hīft*, *klūft* Kluft — *kłift* v. *klīftn*, *vuvšt* Wurst — *vinšt*, *sūxt* Sucht — *sīxt* (plur.-ban alig mondják).

b) «Nicht ungelautete» és umlaut-képtelenek.

Ilyenek: *šquəs* Schoss (V. ö. 1. §. 2.), *hojt*, 'Halt' < kfn. halte (Heerde, Horde = nyáj, horda), *sau* Sau (régí cons. tő, plur.-ban van mellékalakja is: *sauən*), *šlēhv* Schlehe (ófn. slēha, kfn. slehe), *huītsšlōg* Holzschlag, *prēznisl* Brennessel, *pliv* Blüte.

Valamennyi *-piv -pa* -(ófn. beri N., kfn. ber úfn. Beere)-ra végződő bogyó-t jelentő szó, mint: *maūipiv* Maulbeere, *empa* Erdbeere, *praūpiv* Brombeere, *papūpiv* Pappelbeere, *mōpiv*, Mehlbeere (galagonya);

három *ā*- és *jā*-tő többnyire elvont értelemmel: *fuw* Fuhre, *māš* Meische, *tauf* Taufe;

számos *n*-re végződő nőnemű (ez az *n* torokhangok után *ŋ*-é, ajakhangok után *ŋ*-mé assimilálódott),¹ ilyenek:

šejəm Scheibe, *kruəm* Grube, *štīəŋ* Stiege, *khoppm* Kappe (dem.-a: *khappū* N. inkább használatos), *kloppm* Klappe, *štəuən* Staude, *flivŋ* Fliege;

idevaló sok erőseredetű főnév is: *vundŋ* Wunde, *rintŋ* Rinde, *ruəm* Rübe, *soīm* Salbe, *klaūəsŋ* Klause;

eredetileg gyengék: *šoīn* 'Schale', Tasse, *traūm* Traube (túl-nyomóan plur.-ban használatos), *šöülv* 'Schale', Hülse, *pivn* Birne, *tsveišpm* 'Zwetschke', Pflaumen, *šīnv* 'Schiene', Geleise, *krān* Gräte, *rquəzŋ* Rose, *vātšŋ* Ohrfeige, *vātsŋ* (*vārtsŋ*) Warze, *veipsŋ* Wespe, *prēimsŋ* Bremse, *foīn* Falle, *foītŋ* Falte, *pfaūnv* Pfanne, *sunv* Sonne, *rīnv* Rinne, *vquxv* Woche, *šejəŋ* Seite, *štöüīn* 'Stelle', állvány, *šmuīn* Schmolle, *švoīm* Schwalbe, *fēīŋ* Feige, *suīn* Sohle, *šnoīn* 'Schnalle', kilincs, *toīn* (kfn. tüele?) 'Delle' (V. ö. 2. §. 2.), *vūī* Wolle, *kruk* Krücke, *nivtŋ* Niete, *lotŋ* Latte, *pflaūntsŋ* Pflanze, *kreitsŋ* Krätze, *plīndšlēixv* (t. i. Otter) Blindschleiche, *tuīn* Dolde, *nivn* Niere, *sātŋ* Saite, *öün* Elle, *vāūntsŋ* Wanze, *taum* Taube, *fīxtŋ* Fichte, *supm* Suppe, *meīŋ(e)* Menge, *ēīfuv* Einfuhr, *puvti* Bürde, *ān* Egge, *voītsŋ* Walze, *špritsŋ* Spritze, *laūmpm* Lampe, *viŋ* Wiege, *švontŋ* Schwarte (plur.-a lehet umlaut-tal *švārtŋ*

¹ LESSIAK: Id. m. 140. §., ESZTERLE: Id. m. 23. l., HAPF JÓZSEF: Béb község német (középbajor) nyj.-nak hangtana, 1915. Bpest. 20. §., SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapincsközi (délbajor) nyj. hangtana, Bpest 1914. 46. l. (Ez utóbbi rövidítve: Rábal. hgt.)

is), *pintn* Binde, *nōzn* Nase, *ōšn* Asche, *šupf* Schuppen, *pfēvšv* Pfirsich (V. ö. 1. §. 2.), *motrōtsn* Matratze;

eredeti i-tövüek¹ közül idetartozik: *āntn* Ente, *evpsn* Erbse, *nīs* Niss, *nūs* Nuss, *vuvtsn* Wurze, *āxl* Eiche, *štuvn* Stute; továbbá: *seōjn* Säule, *kluppm* 'Kluppe', *hpuəzn* Hose, *mōzn* (kfn. mase). Mal, Flecken, *kluku* Glocke, *tsitvn* Zither, *sīm* Silbe, *hquūm* Haube, *khoīm* LESSIAK szerint «weibliches Rind, das zum erstenmal trächtig ist»,² tehát borjadzó tehén, *tsēōn* Zeile, *pluvmv* Blume (*pušn* mellett alig használják), *khevšv* Kirsche, *tāūnnv* Tanne, rendszertől összetételben: *tāūnnvpām* Tannenbaum, *lā* Lehne (kfn. leine), *lēvxp* Lerche (ebből van a gyakoribb dem. *N. lēvxp*), *khejōn* Kette, *fēvšv* Ferse, *khitn* Quitte (lat. cotonea), *kheistn* 'Keste' Kastanie, *meittn* Mette (lat. matutina), *pokv* Wange, *šliyv* Schlinge, *šrquf* Schraube, *triəzn* Drüse, *khōūm* Kelle, *hquīndhejəvin* Handhabe, -v-ra végződő főnév: *klāūmpf* Klammer; továbbá: *khoitn* Karte, *lippm* Lippe, *lēfstn* Lippe (kfn. lēfse). PAUL szerint: «die eigentliche oberdeutsche Bezeichnung für Lippe, was nd.-, md.-en Ursprunges ist»,³ *trut* Alp, lidérc, *truppm* Truppe, *šnuv* (kfn. snur, lat. nurus), «ein idg. Wort für Schwiegertochter»,⁴ *pritsn* és *piksn* (tk. Pritsche és Büchse) vagina, *preitsn* Bretzel, *krēintm* (kfn. krenze) Tragkorb, hátkosár, *mittn* Mitte, *vintn* Winde, *foutsn* 'Fotze', pofon;

jövevényt szavak: *passiā* Passion, élvezet, *štelāži* v. *štōūlāži* 'Stellage', *poletn* Bolette, *aprikouəzn* Aprikose (helyette inkább *marūn*-t használják), *tātsn* Tasse (fr. tasse, ol. tazza), *partsōn* Parzelle, *khapūtsn* Kapuze, *markn* Marke, *māssa* Masse, *khassv* Kasse, *khuntrūi* Kontrolle, *villv* Villa, *štrapātsn* Strapaze, *rās* Rasse,

2. Singularia tantum.

19. §. *sāf* Seife, *vōxt* Wacht, *vōx* Wache (irod. nyelvből kölcsönözött szó), *rōst* Rast. *puvs* Busse, *pāts* Beize, *hūf* Hilfe, *pfleig* Pflege, *höū* Hölle, *fivmiv* v. *fivmuv* Firmung, *vōt* Welt, *aoškunft* Auskunft, *gūkunft* Ankunft, *opkunft* Abkunft, *mōxt* Macht, *nouet* Not, *kituīd* Geduld, *lējəmət* Leinwand, kfn. linwát átképződése,⁵

¹ LESSIAK: Id. m. 142. §.

² SCHATZ: Id. m. 114. §.

³ PAUL: Deut. Wtb. 31s. l.

⁴ U. o.: 460. l.

⁵ PAUL: DGr. 42. §.

vūt Wut (Zorn analogiájára M.-ként is használják), *mūli* Milch, *ev* Ehre (pl.-a csak ebben a kifejezésben használatos: *in evn hoītñ* in Ehren halten), *ēōle* Eile (irodalmi németből), *evt* v. *evtñ* Erd (*evt* = földkerekség, *evtñ* = [egy marék] föld), *krippe* Krippe (úfn. alak), *nāg* Neige, *roxe* Rache (úfn. alak), *reī* Reue, *treī* Treue, *rūw* Ruhe, *vād* (kfn. weide) Weide, *lāūngvēō* Langweile, *kimeīnti* Gemeinde, *koī* Galle (*koī mōχv* kellemetlenséget okozni), *kleīam* Kleie, *luw* Lunge;

ha az úgynevezett «movierte Feminina» -*in* (kfn. -*in*, -*inne*) képzője² családnevekhez járul, ezek nem képeznek plur.-t: *oīdīn* Altin, *kraumvrin* Krammerin, *heisin* Hessin, *fritsn̄sōftin* Fritzenschaftin stb;

az -*iñ* -*uñ*- (úfn.-ung; ófn.-ung, -unga; kfn.-unge)³ képzős nőneműek közül a következők «singularia tantum»: *uwtñiñ* Ordnung, *novruñ* Nahrung, *šatsun* Schätzung, *peissvruñ* Besserung, *vittvruñ* Witterung, *feksun* Fechsung, *šūīlun* Schulung; ide tartoznak az eredeti «feminina abstracta», amelyek gótban és ófn.-ben -*ī*-re, kfn.-ben -*e*-re,³ nyjk.-ban pedig -*n* v. -*i*-re végződnek. Ilyenek: *lēiñ* Länge, *prātñ* Breite, *kreis* v. *kreisñ* Grösse, *heiχ* Höhe, *hīts* Hitze, *vēiātñ* Weite, *tiāfñ* Tiefe, *šmōūn* Schmäle, *šveīχñ* Schwäche, *liāb* Liebe, *trīkñ* Trockenheit, *švīvts* Schwärze, *krōdñ* Geradheit, *teīori* Teure, *seīori* Säure, *khiaīn* Kühle, *štiwκ* Stärke (nyjk.-ban az értelme csak konkrét: keményítő) *hiwtñ* Härte, *hōīn* Höhle, *seīen* Seide, *ōχt* Acht (kfn. āhte), *kfov* Gefahr, *fuwχt* Furcht, *lūg* Lüge (ófn. lugi), *vēiχ* Weihe (ófn. wihī), *ovmūt* Armut, *tēmūt* Demut, ilyen — kiváltképpen — elvont főnevek még: *khqust* Kost csak «eledel» értelemben sing. tant., *pēī* Pein, *pēst* Pest, *khūīlvrv* Kolera, *šām* Scham, *šēi* Scheu, *šau* Schau, *štrei* Streu, *štivn* Stirne (helyette inkább *hiwñ* járja homlok kifejezésére), *vūste* Wüste (úfn. alak), *ēī*-, *qūsiχt* Ein-, Ansicht, *pruat* Brut, *qūntoχt* Andacht, *kvoīt* Gewalt, *kluat* Glut, az úfn. Mähne *māhov* «Mähnhaar»-ban van meg, *heīarāt* Heirat, *prōχt* Pracht, *suīts* Sulze, *pēiātš* Peitsche; j ö v e v é n y s z a v a k: *squas* Sosse (fr. sauce), *līni* Linie, *lanw* Lineal, *khumeīadi* Komödie, *praksis* Praxis,

¹ V. ö. LESSIAK: Id. m. 139. §., PAUL: DGr. 47. §.

² LESSIAK: Id. m. 139. §., PAUL: DGr. 47. §., WEIDLEIN: Id. m. 30. §., F. KLUGE: Abriss der deutschen Wortbildungslehre, 11. §. b.

³ V. ö. BRAUNE: Ahdgr. 212. §., LESSIAK: Id. m. 142. §., PAUL: Mhdgr. 126. §. 7. Jegyzet, SCHATZ: Altbayr. Gramm. 115., Die Mda. v. Inst. 116. §.

mouadi Mode, *tūv* (fr. tour) p. o. *ān ti tuv khumv* an die Reihe kommen.

3. -*nv* (úfn. -en, -er)-*ra végzódō plurálisok.*

20. §. A bajorban már nem lehet világosan megkülönböztetni, hogy az -*v* (-*nv*)- végződés az úfn. -*er*-nek v. -*en*-nek a nyj.-i alakja-e.¹

a) Ide elsősorban a hímnemű «nomina agentis»-ből képzett «mavierte Feminina»² tartoznak. (V. ö. 19. §.) P. o. *kheixin* Köchin — *kheixinnv*, *leuvrin* Lehrerin — *leuvrinnav*, *khönnvvin* Kellnerin — *khönnvvinnav*, *aufrōgvvin* Aufrägerin — *aufrōgvvinnav*, *fratšlvvin* Fratschlerin — *fratšlvvinnav*, *kfatvvin* Gevatterin — *kfatvvinnav*, *štrikvvin* Strickerin — *štrikvvinnav*, *šnežadvin* Schneide-
rin — *šnežadvinnav*, *heivvmin* Hebamme — *heivvminnav*, *šnittvvin* Schnitterin — *šnittvvinnav*, *pejvvin* Bäurin — *pejvvinnav*, *ovvvtvvin* Arbeiterin — *ovvvtvvinnav*; tovább: *krqū* Krone — *krqūānv*.

Sok -*iq*, -*uq*- végű főnév (V. ö. 19. §. 2.) is az -*v*- végűekhez tartozik: *mēinuq* Meinung — *mēinuqv*, *pištrofuq* Bestrafung — *pištrofuqv*, *tsejətuq* Zeitung — *tsejətuqv*, *lejəstuq* Leistung — *lejəstuqv*, *lejətuq* Leitung — *lejətuqv* stb. *hivn* Henne — *hivnav*;

j ö v e v é n y s z a v a k: *maši* Maschine — *mašinav*, *khasevn* Kaserne — *khasevnnav*, *pevsqū* Person — *pevsqūnav*, *khqūmuniaqū*, Kom-
munion — *khqūmuniaqūnav*, *povtsiaqū* Portion — *povtsiaqūnav*, *röligiaqū* Religion — *röligiaqūnav*, *štatsiaqū* Station — *štatsiaqūnav*, *reimvsvvri* sürgés-forgás — *reimvsvvrinnav*.

b) Kettős alakok.

21. §. *svvtn* Sorte — *svvtn* v. *svvtnv*; *pfejəfv* Pfeife — *pfejəfv* v. *pfejəfvnav*, *khivxv* Kirche — *khivxv* v. *khivxvnav*, *plōhv* (kfn. blahe) Blahe, ponyva — *plōhv* v. *plōhvnav*, *šmittv* Schmiede — *šmittv* v. *šmittnav*, *flošv* Flasche — *flošv* v. *flošnav*, *rejadv* Kornsieb, rosta — *rejadv*, *rejadvnav* v. *rejadv*, *štōtsv* Stelze — *štōtsv* v. *štōtsnav*, *hokv* Hacke — *hokv* v. *hokvnav*, *tsqūqv* Zange — *tsqūqv* v. *tsqūqvnav*, *hittv* Hütte — *hittv* v. *hittnav*, *sōxv* Sache — *sōxv* v. *sōxvnav*, *štūmv* Stube — *štūmv* v. *štūmvnav*, (dem.-a N. *štūvvl*), *tōšv* Tasche — *tōšv* v. *tōšnav*, *kōzv* Gasse — *kōzv* v. *kōznav*, *kqušv* 'Gosche', Schnauze — *kqušv* v.

¹ H. FRIEDRICH: Die Stellung des Hauptwortes in den heutigen deutschen Mundarten. ZfdPh. 32. k. 496. l. 1. 3. §.

² LESSIAK: Id. m. 139. §. a), WEIDLEIN: Id. m. 17. §. b) és 44. §.

koušnn, *štrōzn* Strasse — *štrōzn* v. *štrōznn*, *vīzn* Wiese — *vīzn* v. *vīznn*, *khivtsn* Kerze — *khivtsn* v. *khivtsnn*, *khīstn* Kiste — *khīstn* v. *khīstnn*, *pivštn* Bürste — *pivštn* v. *pivštnn*, *plottn* Platte — *plottn* v. *plottnn*, *numrn* Nummer — *numrn* v. *numrnn*; még számos F. főnevet ide lehetne sorolni, amelynek «végződésnélküli plur.»-a van és egyúttal *-v*-ra végződő mellékalakja is van. Némelyiknél megjegyeztük már ott is (V. ö. 18. §. I. a β), hogy *-v*-ra végződő plur.-a is van. Amint alább látni fogjuk *-v* plurálisok a gyenge nőneműek sorában is, kivált *-l*, *-v* (-el, -er) után, gyakran fordulnak elő.

II. Gyenge ragozás.

Az úfn. irodalmi nyelvben tulajdonképpen nincs már gyenge ragozása a nőneműeknek, csak erős és vegyes.¹ Mivel azonban nyjk.-ban a nőnemben is összeolvadtak a különböző tövek és a sing.-ban egyáltalában nem kap ragot a főnév, a nőnemű gyenge ragozást, mint a hímneműeknél és semlegesneműeknél, ismét csak a többesszámi *-n* végződés tünteti fel.

Ebbe a csoportba leginkább *â-* és *jâ-*tövek tartoznak.² Ilyenek: *lōg* Lage — *lōŋ*, *šprōx* Sprache — *šprōxŋ*, *voŋ* Wahl — *voŋn*, *tsoŋ* Zahl — *tsoŋn*, *kvoŋ* Qual — *kvoŋn*, *štrōf* Strafe — *štrōfŋ* v. *štrōfv*, *vōg* Wage — *vōŋ*, *klōg* Klage — *klōŋ*, *frōg* Frage — *frōŋ*, *fovb* Farbe — *fovm*, *sovg* Sorge — *sovŋ*, *trōxt* Tracht — *trōxtŋ*, *šui* Schule — *šuin*, *kōb* Gabe — *kom*, *štund* Stunde, *štuntŋ*, *šuid* Schuld — *šuidŋ* (plur.-ban csak anyagi, pénzbeli adósság a jelentése), *rās* Reise — *rāzn*, *maut* Maut — *mautŋ*, *tseō* Zeile — *tseōn*, *špeis* Speise (az értelmé nyjk.-ban éléskamra, magyarul is mondják: *špaiz*) — *špeizŋ*, *pitt* Bitte — *pittŋ*, *sō* Seele — *sōn*, *šmiv* Schmiere — *šmivn*, *lēv* Lehre — *lēvn*, *ev* Ehre — *evn* (p. o. *iam tševn pētŋ* ihm zu Ehren beten), *heits* Hetze — *heitsŋ*, *aks* Achse — *aksŋ*, *meis* Messe — *meisŋ*, *reid* Rede — *reidŋ*; a nőnemű *-l*, *-el* és *-er*-végűek³ (nyjk.-ban: *-l*, *-ü*, *-ŋl*, *-v*; ófn. *-ala*, *-ara*, *-ila*, *-ula*) majdnem kivétel nélkül ide tartoznak. Ezek eredetileg valószínűleg erős ragozásúak voltak.⁴ P. o. *oksŋ* Achsel —

¹ PETZ G.: Egyet. előad. 1928/29. Alaktan. A német főnév mai ragozása.

² LESSIAK: Id. m. 139. §. a).

³ LESSIAK: Id. m. 139. §. PAUL: DGr. 48. §. SCHATZ: Die Mda. v. Imst. 115. §.

⁴ PAUL: DGr. 48. §., WEIDLEIN: Id. m. 41. §. 3.

oksln, *kuḍaũmsl* Goldamsel — *kuḍaũmsln*, *fokl* Fackel — *fokln*,
kopü Gabel — *kopün*, *khqũntsl* Kanzel — *khqũntsln*, *nõl* Nadel —
nõln, *reiy'l* Regel — *reiy'ln*, *pivü* Bibel — *pivün*, *totl* Dattel —
totln, *āxl* Eichel — *āxln*, *kuvy'l* Gurgel — *kuvy'ln*, *ĩnsl* Insel —
ĩnsln, *khũy'l* Kugel — *khũy'ln*, *maũndl* Mandel — *maũndln*,
mũsl Muskel — *mũsln*, *ovy'l* Orgel — *ovy'ln*, *šoxtl* Schachtel —
šoxtln, *šindl* Schindel — *šindln*, *šissl* Schüssel — *šissln*, *šimmü*
Semmel — *šimmün*, *špĩndl* Spindel — *špĩndln*, *tõfü* Tafel —
tõfün, *vĩndl* Windel — *vĩndln*, *vuntsl* Wurzel — *vuntsln*, *khoxl*
Kachel — *khoxln*, *rũntsl* Runzel — *rũntsln*, *šaufü* Schaufel —
šaufün, *sixl* Sichel — *sixl̃n*, *trummü* Trommel — *trummün*, *veĩksl*
Weichsel — *veĩksln*, *õzl* Assel — *õzl̃n*, *lũmpü* (kfn. lumbel, lungel)
Lunge — *lũmpün*, *khũxl* Küche — *khũxln*, *nũl* Nudel — *nũln*,
rõšpü Raspel — *rõšpün*, *er-végüek*, eredetileg erõsek: *õdv* Ader —
õdṽn v. *ãdṽn*, *fejãdv* Feder — *fejãdṽn*, *khqũmmv* Kammer —
khqũmmṽn, *lejãdv* Leber — *lejãdṽn*, *lãtv* Leiter — *lãtṽn*, *feišpv*
Vesper — *feišpṽn*; eredetileg gyengék: *plõdv* Blatter — *plõdṽn*
 (p. o. ti *švoutsĩ* *plõdv* feketek himlõ), *õdv* Natter — *õdṽn*, *klqũmpfv*
Klammer — *klqũmpfṽn*, *šũĩtv* Schulter — *šũĩtṽn*; továbbá: *tsĩffv*
Ziffer *tsĩffṽn*;

j ö v e v é n y s z a v a k: *epistl* Epistel — *epistln*, *šaũnts̃n*
Schanze — *šaũnts̃n*, *proub* Probe — *proum*, *klās* Klasse — *klāss̃n*,
poust Post — *poust̃n*, *pānk* Bank (csak pénzintézet jelentésben) —
pānk̃n, *prāntš* Branche — *prāntš̃n* (nyjk.-ban pereputty, banda a
 jelentése), *plõg* Plage — *plõg̃n*, *uv* Uhr — *uṽn*, *atres* Adresse —
atres̃n, *repratuv* Reparatur — *repratuṽn*, *primĩts* Primiz — *primĩts̃n*,
oktāv Oktave — *oktāṽn*, *fodografi* Photographie — *fodograf̃in*,
klaviv Klavier — *klaviṽn*, *majestēt* Majestät — *majestet̃n*;

ei-végü főnevek: *khāntsl̃ei* Kanzlei — *khāntsl̃ein*, *lidañei* Li-
 tanei — *lidañein*, *peĩkṽrei* Bäckerei, *peĩkṽrein*, *špetsṽrei* Spetzerei —
špetsṽrein, *lump̃rei* Lumperei — *lump̃rein*, *raufṽrei* Rauferei —
raufṽrein, *filosof̃i* Philosophie — *filosof̃in*, *energ̃i* Energia — *energ̃in*,
melod̃i Melodie — *melod̃in*, *štreĩadṽrei* Streiterei — *štreĩadṽrein*,
khuplṽrei, „Kuplerei“ bordélyház — *khuplṽrein*, *saufṽrei* Sauferei —
saufṽrein, *heitsṽrei* Hetzerei — *heitsṽrein*;

volt latin -cia, -tia-végü főnevek: *provĩnts* Provinz — *pro-
 vĩnts̃n*, *khonsekṽĩnts* Konsequenz — *khonsekṽĩnts̃n*, *õlagānts* Ele-
 ganz — *õlagānts̃n*; régi n-tövek: *khõts* Katze — *khõts̃n*, *fraũ*
Frau — *fraũṽn*, *huv* Hure — *huṽn*;

Umlaut-képtelen *i*-tövek:¹ *leiht*, 'Leiche' — *leihtn*, *tsejt*
Zeit — *tsejtn*, *hquxtsejt* Hochzeit — *hquxtsejtn*, *pejht* Beicht —
pejhtn, *šrift* Schrift — *šriftn*, *kšiht* Geschichte — *kšihtn*, *šixt*
Schicht — *šixtn*, *pšiht* Pflicht — *pšixtn*;

ide tartoznak a *-hejt*, *-khejt*, *-šoft* — (kfn. *-heit*, *-keit*,
-schaft)² — képzős nőneműek: *šeihejt* Schönheit — *šeihejtn*,
krqunkhejt Krankheit — *krqunkhejtn*, *fatriasliħkhejt*, Verdriss-
lichkeit — *fatriasliħkhejtn*, *tixtikhejt* Tüchtigkeit — *tixtikhejtn*,
šuidigkhejt Schuldigkeit — *šuidigkhejtn*, *leihtsinikhejt* Leicht-
sinnigkeit — *leihtsinikhejtn*, *špovsqūmkhejt* Sparsamkeit — *špov-
sqūmkhejtn*, *noħpšoft* Nachbarschaft — *noħpšoftn*, *sipšoft* (kfn.
sippeschaft) — *sipšoftn*, *fejtsōft* Feindschaft — *fejtsōftn*, *freiťsōft*
Freundschaft — *freiťsōftn*, *khūntšoft* Kundschaft — *khūntšoftn*,
ksōűšoft Gesellschaft — *ksōűšoftn*, *pouťšoft* Botschaft — *pouťšoftn*,
mqűšoft Mannschaft — *mqűšoftn*, *ovťšoft* Ortschaft — *ovťšoftn*,
hevšoft Herrschaft — *hevšoftn*, *liťšoft* Liebschaft — *liťšoftn*
sth. stb.

a fentebbieken kívül idetartoznak még: *jōht* Jagd — *jōhtn*
(plur.-ban rendetlenséget, mulatozást jelent), *kipuť* Geburt — *ki-
puťn*, *ovvť* Arbeit — *ovvťn*, *tuťd* Tugend — *tuťdn*, *lost* Last —
lostn, *foť* Fahrt — *foťn*, *tōť* Tat — *tōťn*, *šlōht* Schlacht — *šlōhtn*,
rei Reihe — *rejn*.

Jegyzet. Négy nőnemű főnév umlaut-ot szenvedett és a
gyenge plur. *n*-jelét is megkapta: *qūŋst* Angst — *qūŋkstn*, *krōft*
Kraft — *kreiftn*, *pruk* Brücke — *prikn*, *ōdv* Ader — *ādv*.

6. Pluralia tantum.

22. §. Nyelvjárásunkban a következő főneveket csak töb-
besszámban szokták használni: *aktŋ* Akten, *auasťōŋ* Auslagen,
eksťertsűtsiqin Exerzitien (lelki gyakorlatok), *fōstŋ* Fasten, *fēvriqin*
Ferien, *khapritsŋ* Kaprizen (olasz capriccio, fr. caprice), *khoustŋ*
Kosten, *kšvistv* Geschwister, *leiť* Leute, *lqukŋ* Locken, *nivn* Nie-
ren, *nevfn* Nerven, *ōűťon* Eltern, *šēvm* Scherben (sing.-ának
šissť-t lehetne tekinteni), *šleig* Schläge, verés, *trejvov* Treber (tör-
köly), *pfinŋkstŋ* Pfingsten, *umkhoustŋ* Umkosten, *vēŋnōħťŋ* Weih-
nachten.

¹ LESSIAK: Id. m. 139. §. b).

² V. Ő. LESSIAK: Id. m. 139. §. b), PAUL: DGr. 52. §., WEIDLEIN: Id.
m. 27. és 28. §., KLUGE: Abriss der d. Wt.-bildungslehre, 22. és 23. §§.

II. A melléknév.

23. §. Nyjk.-ban is megkülönböztethetünk erős és gyenge melléknévragozást, mint az úfn.-ben és a kfn.-ben. A kfn.-ben a két ragozás még élesen eltért egymástól. Nyjk.-ban azonban a gyengén használt melléknév erősen behatolt az erős ragozásba, úgyhogy az egyes esetekben általános uniformizálódást vehetünk észre.

1. Erős ragozás.

	M.	N.	F.
Sing. Nom.	<i>šlēχtv</i>	<i>šlēχts</i>	<i>šlēχti</i>
Gen.	—	—	—
Dat.	<i>šlēχtn</i>	<i>šlēχtn</i>	<i>šlēχtv</i>
Acc.	<i>šlēχtn</i>	<i>šlēχts</i>	<i>šlēχti</i>
Plur.	Minden nemben és esetben: <i>šlēχti</i> .		

24. §. Ez a ragozás akkor használatos, ha a melléknevet nem előzi meg határozott névelő. Határozatlan névelővel kapcsolatban szintén így ragozódik a melléknév. Elvértve Sing. F. dat.-ban *ānv šlēχtn* is hallható. M.-ban és N.-ban ez a ragozás hangtanilag megfelel a kfn.-nek. Dat.-ban csak látszólagos az eltérés, t. i. a kfn. dat.-i *m* rag *n*-né lett nyjk.-ban, mivel gyengén hangsúlyozott szótagban állt.¹ A plur.-ban már a dat.-ban is *-i*-t találunk végződés gyanánt. Ez elsősorban a gyenge ragozás hatásának, majd a többi kasus analogiahatásának az eredménye. Az *i*-végződés kfn. *iu*-ra vezethető vissza, amelyet tudvalevőleg *ü*-nek ejtettek. Ugyanezt a jelenséget látjuk a tőszámneveknél is. Tehát a N.-alak általánossá vált. (V. ö. a tőszámneveket 54. §. 1.)

Jegyzet. Sing. F. acc.-ban tulajdonképpen a végződésnélküli alak lenne a hangtanilag megokolt, de a nom. behatolt helyébe. LESSIAK szerint egyáltalában nem lehet biztosan megállapítani, hogy a M. és N. dat.-alakokat vajjon gyengén hangsúlyozott szóvégi *m > n* változással vagy gyenge formák befolyásával magyarázzuk-e?

Ú. n. kfn. ragozatlan alak (unflektierte Form) nem található már nyjk.-ban, hacsak nem a jelzett szó után álló melléknévben: *ti tsejət is khwnts* die Zeit ist kurz, *tə tōg is lqñ* der Tag ist lang.

¹ V. ö. LESSIAK: Id. m. 99. és 143. §., ESZTERLE: Id. m. 56. l., HAPP: Id. m. 56. §. 3., HAJNAL: Id. m. 46. §., SCHWARTZ: Rábalap. hgt. 205. l.

Önálló használatban, vagyis névelő nélkül csak korlátozott számú esetben találjuk az (erős) melléknevet. Ilyen esetek:

a) Megszólításokban és felkiáltásokban, mint: *ovmo khev* armer Kerl; *tu fəruktv nov* v. *tu nov tu fəruktv* du verrückter Narr v. du Narr du verrückter; *heöjligv himü*, *kout* heiliger Himmel, Gott!; *liəvv fədv*, *pruədv* lieber Vater, Bruder!; *vudikəsv krəuəthv* Budakeszer, Krauthahn' (a budakesziek gúnyneve Buda-örsön), *tuvvəöjlv noukkolkhouxv* Turwaller, Nockerlkocher' (a török-bálintiak gúnyneve), *topətv*, *potšədv khev* ügyetlen fickó, *tevrishi khəpəv* 'taube Kapelle' így szólunk arra, aki nem ért meg mindjárt,

b) Határozatlan jelentésben:¹ *šejəvv puv*, *šejəv māl* schöner, 'Bub', schönes Mädchen; stb.

c) bizonyos főnevekkel kapcsolatban:² *vejəsv vɛi is štingv vin rouədv* weisser Wein ist stärker als roter; *krəuəslixs*, *šiaxs veittv* csunya, ronda időjárás; *squəri mūli* saure Milch, *fejəni*, *kuədi vov*, feine, gute Waare; *pevliv štrimpf* Berliner Strümpfe, *saus krəuət* saures Kraut; *frišəs*, *nejpəxəvəs prouət* frisches, neugebackenes Brot; *pejəmišv štrul* 'böhmischer Strudel'; *tingiši mauj pin* türkische Maulbeere; *hauəskšpunnəni lejəmət* hausgesponnene Leinwand; *mit hontv miə* mit harter Mühe; *mit heöjlv hauət* mit heiler Haut; *mit hāzv vossv* mit heissem Wasser; *mit rouədv tintv*, *fovb* mit roter Tinte, Farbe; *fov*, *noχ laūv tsejət* vor, nach langer Zeit; *in krouəsv nouət* in grosser Not; *öüjleindiks 'tsifv* elendiges Ungeziefer; *trəuərigi kšixt* traurige Geschichte; *šlēxtv veig* schlechter Weg; stb. stb.;

d) határozói használatban, mégpedig leginkább a part. praes. sing. nom.-ban: *ev hot vəs štərədv*, *kərədv*, *lōxədv*, *sitsədv kmōxt* er hat etwas stehend, gehend, lachend, sitzend gemacht; *si hot vəs aūprejəntv*, *khəuxt* stb. *kejəzv* sie hat etwas 'angebrannt', gekocht stb. gegessen; *khojədv hotv sej noxtmoj kejəzv* kalt hat er sein Nachtmahl gegessen; *tə tē is nuv hāsv kuət* der Tee ist nur heiss gut; *plindv findi a in veig* blind finde ich auch den Weg, *i ven nuv touədv klikliχ mit ɛink* ich werde nur tot glücklich mit euch; *ev hots levəindigv kɛjəvnt* er hat es lebendig gefangen; *si hots tsəvəndədv ɸotsöüt* sie hat es weinend erzählt; stb.

¹ WEIDLEIN: Id. m. 48. §. 2.

² LESSIAK: Id. m. 143. §.

2. Gyenge ragozás.

25. §. Gyenge v. nominális a melléknév ragozása, ha határozott névelő előzi meg. Paradigma mint föntebb: *tə šlěxti* der schlechte.

	M.	N.	F.
Sing. Nom.	<i>tə šlěxti</i>	<i>əs šlěxti</i>	<i>ti šlěxti</i>
Gen.	—	—	—
Dat.	<i>in šlěxtŋ</i>	<i>in šlěxtŋ</i>	<i>tə šlěxti</i>
Acc.	<i>in šlěxtŋ</i>	<i>əs šlěxti</i>	<i>ti šlěxti</i>

Plur.-ban minden nemben és esetben: *šlěxti*.

Itt is látjuk, hogy a kfn. N. *-iu* végződés lett általánossá. Ez tulajdonképpen a főnév gyenge ragozásának felel meg a kfn.-ben.¹ A bajor-osztrák dialektusokban mindenütt megtaláljuk ezt a kfn.-*iu*-ból lett *i-t*.² A kfn. ragozásnak már csak a Sing. M. és N. acc. *n*-re végződő alakja felel meg.

A Sing. F. acc. kivételével itt is végződésnélküli alakokat várnánk (V. ö. 24. §. 1. Jegyzet); LESSIAK az *i*-s formák kiindulópontjának — a sing.-ban — az erős nőneműek nom.-át és acc.-át tekinti.³

26. §. H ang t a n i s a j á t s á g o k. a) *n*-, *m*- v. *ŋ*-re végződő melléznevekhez a sing. M. és N. dat.-ban *n* helyett *-v*-rag járul. Tehát **šęjən(ə)n*, **klān(ə)n*, **tin(ə)n*, **lāũŋ(ə)n*, **ęĩŋ(ə)n*, **štręĩŋ(ə)n* és **šlimən* helyett *šęjənv*, *klānv*, *tinu*, *lāũŋv*, *ęĩŋv*, *štręĩŋv* és *šlimv*-alakokat találunk nyjk.-ban.

b) *s* v. *š*-re végződő melléznevek sing. N. nom.- és acc.-a — az erős ragozásban *-əs*-ragú, p. o. *krouəsəs*, *frišəs*. Ez avval magyarázható, hogy a szóvégi mássalhangzó a végződés kiszorítására törekszik, de ebben az esetben a végződés erősnek bizonyult és egy «schwa» (ə) szuródott közbe.

c) A birtokos névmás és *ā* (ein), *khā* (kein) ragozása minden genus sing. nom.-ában és sing. N. és F. acc.-ban eltér a közönséges jelzői melléknévragozástól, u. i. ezekben az esetekben nem kapnak ragot. Határozott névelő után úgy ragozódnak, mint a

¹ LINDENSCHMIDT: Id. m. 20. §., PAUL: Mhdgt. 136. §., GOLTHER: Der Nibelunge Nôt, nyelvtani bev. 14. §.

² LESSIAK: Id. m. 144. §., V. ö. még: ESZTERLE: Id. m. 52. l., REIS: Die deutschen Mdaa. 96. l.,

³ LESSIAK: Id. m. 144. §.

közönséges gyenge melléknév.¹ Ragozásuk olyan, mint az erős melléknévé, ha nem jelzői helyzetben állnak, plur.-ban még akkor is, ha jelzői helyzetben állnak. Az *n*-rag itt is teljesen eltűnt a plur.-ból.

Jegyzet. A part. praes. és perf., úgymint a középfok és a felsőfok ragozása teljesen megegyezik a közönséges (alapfokú) melléknév ragozásával.

3. A melléknév fokozása.

27. §. a) A középfok képzése a kfn.-ban *-er*-(őfn. *iro*, *-oro*) képzővel történt. A kétfajta őfn. suffixum, *-iro*, *-oro* következtében már a kfn.-ben voltak melléktnevek, amelyek umlaut-ot vettek fel s olyanok, amelyek nem vettek fel. Egyszótagú melléktneveknek lehetett umlaut-os és umlaut-nélküli alakjuk a kfn. comparativus-ban.² Az umlaut eseteit alább tárgyaljuk.

Nyjk.-ban a középfok képzője *-v*, *-r*, *-ər*. P. o. *šlěxtv* schlechter, *a šlěxtvr̃v* ein Schlechterer, *tə šlěxtvri* der Schlechtere, *a šlěxtṽs* v. *šlěxtvr̃as* ein schlechteres...; *heixv* höher, *a heixvr̃v* ein Höherer, *tə heixvri* der Höhere, *a heixvr̃as* v. *heixṽs* ein höheres...

Az *-er*-képző *r*-je hol *v(i)*előtt, hol *v(i)*után jelenik meg. Teljesen a szóvégi mássalhangzótól függ a helyzete; *t*, *d*, *n*, *s* és *g* után közvetlenül következik az *r*, úgyhogy *v(i)* elé kerül. P. o. *kšiktr̃v* geschickter, *miadr̃v* müdere, *tə šēinri* der schönere..., *kreisri* grössere. E példák mindegyikében *r* és a szóvégi vokális közé egy «schwa»-hang is szűrhető: *kšiktr̃ṽ*, *miadr̃ṽ*, *tə šēiñari*, *kreis̃ari*.

b (*v*), *f*, *p*, *k*, *ts*, *h*, *m*, *ŋ* és *v* után a középfok képzője rendesen *-ər*: *tə kōṽəri*, *štej̃əf̃əri*, *knopp̃əri*, *heix̃əri*, *šlīm̃əri*, *leij̃əri*, *mōgṽər̃əri* der gelbere, steifere, knappere, höhere, schlimmere, längere, magerere.

Néha a középfok képzője megkettőződik nyjk.-ban: *feianṽṽ*, *kliānṽṽ*, *šēinṽṽ* feiner, kleiner, schöner.

28. §. b) A superlativus képzője nyjk.-ban *-əst*, *-st* (kfn. *-est*; őfn. *-ist*, *-ost*). P. o. *tə (ti, əs) šlěxtasti*, *kliānsti*, *heix̃sti* der (die, das) schlechteste, kleinste, höchste, *-st* képző *-ig*, *-bar* *-sam* (nyjk.-ban: *-ig*, *-pov*, *saūm*) képzős melléktnevekhez járul: *hej̃ōliksti*, *frux̃tpoṽsti*, *špoṽsaūm̃sti* heiligste, fruchtbarste, sparsamste; továbbá

¹ V. Ő. LESSIAK: Id. m. 146. §.

² PAUL: Mhdgr. 140. §.

a következőkhöz: *evsti*, *peisti*, *leitsti*, *nēksti*, *heiχsti*, *kreisti*, *lējŋksti*, *kliānsti*, *reįəχsti* (*reįəχsti*) erste, beste, letzte, nächste, höchste, grösste, längste, kleinste, reichste.

Az *-v-*, *l-* és *-ət* (kfn. *-eht*, *oht*¹)-ra végződő kétszótagú melléknevek felsőfokát úgy a rövid-, mint a hosszúalakú képzővel képzik; *mōgvsti* v. *mōgrasti*, *tunkl̥sti* v. *tunkl̥sti*, *toįkasti* v. *toįkasti*² magerste, dunkelste, ungeschickteste.

4. Umlaut a melléknév fokozásában.

29. §. Az umlaut-képes egyszótagú melléknevek — kevés kivétellel — a középfokban és felsőfokban umlaut-ot kapnak. Ezeket a tövokálisuk szerint csoportosítjuk:

a) *o* (< kfn. *a*³) — *öü*: *oįd* alt — *öütv*, *öütəst-*; *khoįt* kalt — *khöütəst-*; *šmoį* schmal — *šmöülv*, *šmöüləst-*;

b) *o* — *ei*: *houχ* hoch — *heiχv*, *heiχəst-*; *kroub* grob — *kreįəvv*, *kreįəpst-*; *krouəs* gross — *kreissv*, *kreist-*; *špōd* spät — *špeįədv*, *špeįədəst-*, *švoχ* schwach — *šveiχv*, *šveiχəst-*; *krōd* gerade — *kreįədv*, *kreįədəst-*; *floχ* flach — *fleiχv*, *fleiχəst-*; *mōgv* mager — *meįgrv*, *meįgrəst-*; *nos* nass — *neissv*, *neissəst-*; a három utolsó umlaut-nélküli fokozású is lehet.

c) *ov* — *ia*: *ovm* arm — *iəmv*, *iəməst-*; *ovχ* arg — *iəgv*, *iəgst-*; *hont* hart — *hiətv*, *hiəttəst-*; *šovf* scharf — *šiəfv*, *šiəfəst-*; *štovk* stark — *štiəgv*, *štiəgst-*; *švonts* schwarz — *šviətsv*, *šviətsəst-*; *vovm* warm — *viəmv*, *viəməst-*;

d) *au* — *ei*: *lauŋ* lang — *lējŋv*, *lējŋkst-*; *səuvv* sauber — *sējəvv*, *sējəvəst-*;

e) *u* — *i*: *juŋ* jung — *jįŋv*, *jįŋəst-*; *ksund* gesund — *ksindv*, *ksindəst-*; *fruə* früh — *friərv*, *friərəst-*; *khuvts* kurz — *khįvtsv*, *khįvtsəst-*;

Jegyzet. *klā* klein fokozása: *kliənv*, *kliənst-*; *prād* vagy umlaut-nélküli fokozású v. pedig: *preədv*, *preədəst-*

A következők csak alapfokban használatosak: *mott* matt, *sott* satt, *klott* glatt, *mouv* mürbe, *foįliš* falsch, *frōu* froh, *ploss* blass, *toust* tot;

Umlaut-ot nem kap: *tsovt* zart, *plōb* blau, *klov* klar, *rōuəd*

¹ LESSIAK: Id. m. 148. §., WEIDLEIN: Id. m. 51. §.

² WEIDLEIN: Id. m. 51. §. b).

³ ESZTERLE: Id. m. 31. l.

rot, *rōχ* roh, *krqũnk* krank, *šlqũnk* schlank, *faui* faul, *praũ* braun, *rauiχ* rauh, *laui* laut, *šlau* schlau, *hui* hohl, *fuĩ* voll, *štuĩts* stolz, *krump* krumm (hinkend) *kluiag* ,klug' nyjk.-ban előrelátó, takarékos, *tum* dumm, *rund* rund, *hās* heiss, *vāχ* weich.

30. §. Összetett- és származékmelléknevek sohasem kapnak umlaut-ot.¹ P. o. *krqũslik*(χ) stb. ,grauslich', undorító, fajtalankodó, *uĩndliχ* ordentlich, *tqũnkpoĩ* dankbar, *laũnksqũĩ* langsam *laũnqveũĩlik* langweilig, *tāĩš* (< kfn. toum Dunst' + isch) szédítő stb.

A part. perf.-oknál sincs soha umlaut a fokozásban. P. o. *pikhaũĩt* bekannt—*pikhaũĩto*, *pikhaũĩtst*-; *fēnāt* vernäht—*fēnāto*, *fēnāst*-; *fērukt* verrückt—*fēruktu*, *fēruktst*-; stb.

5. Suppletivismussal fokozott (ú. n. rendhagyóan fokozott) melléknevek.

31. §. A következő melléknevek közép- és felsőfokukat olyan alakokkal képezik, amelyeknek tulajdonképpen nincs alap-fokuk. Ilyenek: *kuĩt* gut, *peĩssu* besser, *peĩst*- best-; *fũ* viel, *mēv* mehr, *meĩast*- v. *māvrast*- meist-; *mindāstũs* — mindestens-ben *veĩenĩg*— wenig (comp. *veĩenĩgu*, Sup. *veĩenĩkst*-) felsőfoka rejlik; *frũ* früh-nek is van rendhagyó fokozása: comp. *ēĩndu* früher, eher, sup. *ēĩndāst*—ehest-, frühest-; (< ófn. anti).²

Jegyzet. *fũ* viel ragozás nélküli melléknév,³ csak nagy ritkán hallani az irodalmi németből kölcsönzött *fũli*-t v. *fũle*-t (viele) a plur.-ban.

6. Körülírással és népies fokozások.

32. §. a) Nyjk.-ban a melléknév *štovk* ,stark', *rĩzik* riesig és nagyon ritkán *sēv* sehr szavak segítségével is fokozható. P. o. *štovk kuĩt*, *šēĩ fũ* sehr gut, schön, viel; *rĩzik krouas*, *prāĩd*, *laũq* riesig gross, breit, lang, *seĩ prāĩf*, *šēĩ*, *pũlig*, *teĩ* sehr brav, schön billig, teuer.

33. §. b) Számos melléknevet egy elébe helyezett olyan főnévvel lehet fokozni, amely a melléknév által kifejezendő tulajdonságot leginkább magában hordozza. Ilyenek: *sēĩkuĩt* seelen-

¹ LESSIAK: Id. m. 149. §., LINDENSCHMIDT: Id. m. 21. §. 3.

² LESSIAK: Id. m. 150. §., SCHWÄBL: Id. m. 65. §. 2.

³ SCHWÄBL: Id. m. 64. §. 3.

gut, *štoukfinstv* stockfinster, *hauəshouχ* haushoch, *öünlaūη* ellenlang, *ölnyi*, *təūmvləūη* daumenlang, *hüvelyknyi*, (*tə təūmvləūηi hanzi*, 'Hüvelyk Matyi'), *fauəst-*, *pāmtik* faust-, baumdick, *nū'lvougv-tik* 'dick wie das Wälgerholz', *olyan vastag*, mint egy sodrófa, *puttv-*, *pūtsl-*, *treikvāχ* butter-, 'batzen-', dreckweich, *štrōznprād* strassenbreit, *kliədik-*, *siədikhās* glühend-, siedendheiss, *nō'lfēi* nadelfein, *koutsepevmlīχ*, *koutsjeimvlīχ* gotterbärmlich, gottsjämmerlich,¹ *plitstum* blitzdumm, *huntsmiəd* 'müde wie ein Hund', *štāhovt* steinhart, *ēiəskhoīt* eiskalt, *pleipōtsŋšvā* 'schwer wie Blei', *sāχətvom*, 'seichwarm', *khuəvovmi mūli* kuhwarmer Milch, *šnē-məuvēiəs* schnee-, 'mauerweiss', *plivēiəs* blütenweiss, *khuīnšvovts*, *peīχšvovts* kohlenschwarz, pechschwarz, *kuītīkōb* goldgelb, *pluat-rquat* blutrot, *fēirouat* feuerrot, *pipōtsŋrouat* (< magy. pipacs + rot), rot wie eine Klatschrose, *štoukplint* 'stockblind', *štāoīt* 'steinalt', *meissvšovf* 'messerscharf', *vašlñōs*, *tsejəzñōs* börig ázott, *himū-*, *tseivšpmylōb* himmel-, zwetschkenblau, *štōylfeist* 'Stahlfest', *števmkraūŋk*, 'zum Sterben krank' *khūy'lrunt* kugelrund, *muədvnokət* 'mutternackt', *krōskrīv* grassgrün, *fuŋlñōy'lnēiχ* 'funkelnagelneu' vadonatúj, *mauəstquat* maustot, *tsukvsiəs* zuckersüss;

alā allein határozónak népies fokozása nyjk.-ban: *muədvkoutsōlikalā* 'mutter-gottselig-allein',² *klā* klein népies fokozásánál a fokozó szó utánakerül; *klāvintsik* 'winzig klein'.

7. Az adverbium képzése.

34. §. a) «Adjektiv-adverbia.» A melléknévből az ófn.-ben -o-képzővel,³ kfn.-ben -e⁴-képzővel képeztek határozószót Nyjk.-ban nincs már képző, mert a kfn. -e lekopott; így tulajdonképpen a ragtalan melléknév szerepel határozószóként. P. o. *miu kēts šlēχt* mir geht es schlecht; *tev is spōt* (kfn. spāte) *khumu* der ist spät gekommen; *kštāt* (kfn. staete) *kē!* 'langsam gehen'!

A comp.-ban szintén képzőnélküli a határozószó: *mōgrv*, *hevtv*, *leīqv*, *kreissv*, *tohevkhumv* magerer, härter, länger, grösser, 'daherkommen' (erscheinen).

A superlativusban a kfn. határozószónak -est⁵ -suffixuma (< ófn. -ist, -ōst⁶) volt. Nyjk.-ban *əm* (am) praep. + a melléknév

¹ WEIDLEIN: Id. m. 56. §.

⁴ PAUL: Mhdgr. 142. §.

² V. ö. WEIDLEIN: Id. m. 56. §. Jegyz.

⁵ U. o. 140. és 144. §.

³ BRAUNE: Ahdgr. 267. §.

⁶ BRAUNE: Ahdgr. 263. és 268. §.

felsőfokával képezzük a felsőfokú határozószót: *am heixstn* (kfn. hôhest) am höchsten; *am slēxtastn* (kfn. slēhtest), *am vēīnīkstn* (kfn. minst), *am lēīnīkstn* (kfn. langest) am schlechtesten, am wenigsten, am längsten.

b) «Nominal-adverbia». Genitivusi -s raggal képzett adverbiumok¹ (v. ö. 4. §. 3. a): *līnks* links, *rēxts* rechts, *ēīns* eigens, *undvveiks* unterwegs, *hoīvveiks* ,halbwegs', *rēxtsveīn* rechts-wegen, *ivvhaps* (< * überhoubtes)² nagyjában, *ivriīns* übrigens, *hindvruks* alattomosan, *fovtōks* ,vor Tags', *kšvīndəs* geschwind, *psundəs* besonders, *sūntōks* sonntags, *māūtōks* montags, *vevritōks* ,werktags', *plumps*, mit dem Geräusch «*plum*» (ha valami vízbe esik).

c) *-īχ(k)* és *-vveīəs* (kfn. *-wīs*) képzős határozószók: α) *hūt-suəsīχ(k)* hin, *hēvtsuəsīχ(k)* her, *hintritsuəsīχ(k)* ,nach hinten', hinterwärts, *ovi-*, *umi-*, *ēīni-* *aufi-tsuəsīχ(k)* hinab, umhin, hinein, hinauf; ez utóbbiakban a képző tk. felesleges, mert a szóvégi -i (< hin) már megjelöli az irányt;

β) *āslvveīəs* einzelweise, *haufv-*, *massvveīəs*, haufenweise, massenweise, *štqvkveīəs*, *štīānvveīəs*, *šōxtlvveīəs*, stockweise, treppenweise, schachtelweise, *plēdvveīəs*, ,blöderweise', *tumvveīəs* dummerweise, *štūūnvveīəs* stellenweise, *klāvveīəs* ,kleinweise', *peīəsīpūsveīəs* beispielsweise stb. stb.

Jegyzet. *-vēvts* (-wärts)-képzős határozószó mindössze kettő használatos nyjk.-ban: *aufvēvts* aufwärts és *seīātvēvts* seitwärts, de ez az utóbbi igen ritkán fordul elő.

III. A névmás.³

35. §. A névmásokat három csoportba osztjuk: 1. az ú. n. «ungeschlechtiges Pronomen»-hez tartozó névmások csoportjába; idetartozik az 1. és 2. személyű személynévmás és a visszaható névmás. 2. az ú. n. «geschlechtiges Pronomen»-hez tartozó névmások csoportja: a) a 3. személyű személynévmás; b) a mutató névmás; c) a vonatkozó névmás; d) a kérdő névmás; e) a birtokos névmás. 3. Külön csoportba osztjuk a határozatlan névmásokat. Ezek is két alcsoportra tagolódnak: a) névmási eredetű és b) főnévi eredetű indefinitumokra.

¹ V. Ö. WEIDLEIN: Id. m. 57. §. b).

² LESSIAK: Id. m. 122. §. α).

³ A német névmások történeti fejlődésére nézve v. Ö. H. B. RUMFELT: Pronomina und Zahlwörter 1—122. II. Leipzig 1870.

1. Az ú. n. «ungeschlechtiges» Pronomen.

36. §. Az 1. és 2. személyű személynév más és a Pron. refl. (A nyj.-i alakok mellé tesszük a kfn. alakokat, hogy a hangtani fejlődést szemléltessük. A hangsúlytalan nyj.-i alakokat zárójelbe tesszük.)

	1. személy		2. személy		refl.	
	kfn.	nyjk.	kfn.	nyjk.	kfn.	nyjk.
Sing. Nom.	ich	<i>ī (i)</i>	du, dū	<i>tū (t)</i>		
Gen.	min	<i>mēi</i>	din	<i>tēi</i>	sīn	<i>sēi</i>
Dat.	mir	<i>mīv (mā)</i>	dir	<i>tīv (tā)</i>		
Acc.	mich	<i>mīv, mī (mi)</i>	dich	<i>tīv, tī (ti)</i>	sich	<i>sī</i>
Plur. Nom.	wir	<i>mīv (mā)</i>	ir	<i>eīəs (s) (< ēž)</i>		
Gen.	unser	<i>unsv</i>	iuwer	<i>ēīgv (< enker)</i>		
Dat.	uns	} uns	iu	} <i>ēīg (< enk)</i>		
Acc. unsich, uns			iuch		sich	<i>iēnv, sī</i>

Az 1. személy sing. acc.-ba a *mīv* (< mir) a dat.-ból hatolt be. Az 1. és 2. személyű sing. acc.-ában a második alak *mī* (mi) mich-ből a *ch* lekopása után fejlődött.¹ A pron. refl. dat.-át a 3. személyű személynév más dat.-ával pótoljuk úgy a sing.-ban, mint a plur.-ban. P. o. *ēv hot iēm ən tavak khauf* er hat sich einen Tabak gekauft.

Az 1. szem. plur. nom.-ban kfn. wir-ből nyjk.-beli *mīv* lett az igevégződés-en és az enklitikus *wir* egybeolvadása következtében. Ez a változás végbement a legtöbb bajor-osztrák nyelv-járásban² és a frank dialektusban.³

A 2. személynek nyjk.-ban nincsen meg a kfn.-nek hangtani-lag megfelelő plur.-a (ir > **iv*, iuwer > **eīv*, iu > **ei*, iuch > **eīχ*). Ezt a többesjelentésű régi duális helyettesíti: nom. *eīəs* ihr, gen. *ēīgv* euer, dat. acc. *ēīg*. Ezeket a formákat már 14. századi bajor nyelvemlékekben is megtaláljuk, nom. *ēž*, gen. *ēnker*, dat. acc. *ēnc*⁴ (< gót. igkara).

¹ V. Ö. ESZTERLE: Id. m. 64. l., HAJNAL: Id. m. 49. §. III., HAPP: Id. m. 53. §. 4., LESSIAK: Id. m. 115. §. 4. b.

² LESSIAK: Id. m. 151. §.

³ REIS: Id. m. 98. l., v. Ö. még: LINDENSCHMIDT: Id. m. 59. §., WEIDLEIN: Id. m. 59. §.

⁴ PAUL: Mhdgr. 146. §. 6., LESSIAK: Id. m. 151. §., WEINHOLD: Bairische Grammatik 358. §.

Az 1. és 2. sz. sing. gen.-i *mēi*, *tēi* csak *veŋ* (wegen) praep.-val kapcsolatosan fordul elő. P. o. *veŋmēinn*, *veŋtēinn* meinetwegen, deinetwegen. A wegen praep. nyjk.-ban dat.-szal is járhat: *veŋ miv*, *veŋ tiv* wegen mir, wegen dir. A *mēi*-, *tēi*-t gehören ige vonzataként használják nyjk.-ban: *teias khevt mēi*, *tēi* das gehört mir, dir; ez vonatkozik a plur. gen.-ra is, ahol azonban *teias khevt uns*, *eŋg* is hallható néha. Régi sing. gen.: *fugismēniht* vergissmeinnicht.¹

A refl. mindig gyengén hangsúlyozott nyjk.-ban, p. o. *ev hot si štovk kvvt undvhojdn* er hat sich sehr gut unterhalten; *sei hqūm si krakvt min kukrutshau* (< magy. kukorica + hauen) sie haben sich gerackert mit dem Maishauen.

A hangsúlytalan alakok közül -t (du) a következő szólásokban kapcsolódik enklitikusan: *viast vūst* wie du willst, *vānst khumst* wenn du kommst, *vouast māst* wo du meinst, *vevst pīst* wer du bist, *opst khqūast* ob du kannst, *veōišt pīst* weil du bist, *vevst und viast pīst*, *vānst nua fleiāsīg pīst* wer und wie du (auch) bist, wenn du nur fleissig bist.

Az enklitikus -t (du) ilyenféle alkalmazásának az oka abban kereshető, hogy az igeragozást átvitték a kötőszóra. Ez LESSIAK magyarázata szerint² úgy történt, hogy a kötőszó nem közvetlenül *du*-val, hanem először *dass*-szal érintkezett. Tehát *viast* < *wie* + *dass* + *du*; a szintaktikus alkalmazás megerősíti Lessiak nézetét, nem tartjuk azonban kizártnak azt sem, hogy ezek a *viast*-, *veōišt*-, *vānst*-féle alakok a *vōst*- (was du) *veīmst*- (wem du) féle formák (tehát pron. rel. + *du*) analogiájára keletkeztek, amelyekre szintén hatott az ige pracs. sing. 2. személyének -st ragja.

2. Az ú. n. «geschlechtiges Pronomen».

37. §. a) A 3. személyű személynévmás ragozása:

	M.		F.		N.	
	kfn.	nyjk.	kfn.	nyjk.	kfn.	nyjk.
Sing. Nom. ēr	ēv (ə)		si, sī, sie, siu	sī (sī)	ēj	əs (əs, s)
Gen. ēs [sin]	sēinv		ir[e]	iərv (iərv)	ēs[sin]	sēinv
Dat. ime	iəm (iəm)		ir[e]	iərv (iərv)	im[e]	iəm (iəm)
Acc. in	iəm (-n, -nə)		si, sī, sie, siu	sī (sī)	ēj	əs (əs, s)

¹ PAUL: Dgr. 128. §.

² LESSIAK: Id. m. 151. §.; WEINHOLD (Bairische Grammatik 358. §.) egyszerű euphonikus *s*-nek tartja ezt a közbeiktatott mássalhangzót.

Plur. Nom. Acc. mind a három nemben :	<i>sēi</i> (<i>s</i>) < kfn. <i>si</i> , <i>sê</i> , <i>sie</i> , <i>siu</i>
Gen.	<i>īənv</i> (<i>iənv</i>) <i>ir</i> [<i>e</i>]
Dat.	<i>īənv</i> (<i>iənv</i>) <i>in</i>

Látnivaló, hogy nyjk. alakjai eltérnek némely esetben a kfn.-től. Így elsősorban a M. sing. acc. *īəm*, amely, analogikus úton, a dat.-ból került oda.

Jegyzet. Ez az *īəm* már a kfn. *ime* mellett fellépő *ieme*-ből származik;¹ nyjk.-ban az *m* azért van még meg, mert a kfn.-ben nem állt a szó végén («Auslaut»-ban).

Plur.-ban a nom.-i *sēi* kfn. *si*-re vezethető vissza, tulajdonképpen nyílt *e*-t várnánk nyjk.-ban, de az *i* palatalizálta *e*-t *s* így ez zárttá lett.

Megjegyzendő még, hogy nyjk.-beli plur. gen. *īənv* (amely eltér a kfn.-től és az úfn.-től) a dat. befolyásának az eredménye.

38. §. Udvarias megszólításban a 3. szem. plur.-át használják, p. o. *sēi khumv ā tsə ũns* sie kommen auch zu uns? Hangsúlytalan alakban: *ovv kēṛṇəs* aber gehen sie!?

Az udvarias megszólítás acc.-a gyanánt a plur. dat.-t használják: *i hop īənv net rext fəštəũntṇ* ich habe Sie nicht recht (richtig) verstanden.

A gyermekek szüleiket ú. n. pluralis reverentiae-vel szólítják meg: *fōdv, eṛəs miəsts ā mītkē* Vater, ihr müsst auch mitgehen.

39. §. *b)* A mutató névmások. A kfn. *dēr*, *daž*, *diu* ragozása nyjk.-ban a következő:

	M.	N.	F.
Sing. Nom.	<i>tēv</i> (<i>tə</i>)	<i>tēṛəs</i> (<i>əs</i>)	<i>tēi</i> (<i>ti</i>)
Gen.	<i>tēṛn sēi</i>		<i>tērvv iərv</i>
Dat.	<i>tēṛn</i> (<i>tēṛn</i> , <i>in</i>)		<i>tērvv</i> (<i>tv</i>)
Acc.	<i>tēṛn</i> (<i>tēṛn</i> , <i>in</i>)	<i>tēṛəs</i> (<i>əs</i>)	<i>tēi</i> (<i>ti</i>)

Plur. mind a három nemben :

Nom. Acc.	<i>tēi</i> (<i>ti</i>) ²
Gen.	<i>tēi iənv</i>
Dat.	<i>tēi</i>

A plur. uniformizálódott *tēi*-re, amelyet kfn. *dei*-ből lehet

¹ LESSIAK: Id. m. 152. §.

² V. Ö. BRAUNE: Ahdgr. 287. §. f. és g.

megmagyarázni; *dei* volt a gyakoribb *diu* mellett a plur. nom. és acc.¹

A sing. nom.- és acc.-ban a kfn. *daž* mellett egy *deiž*-alakot is ismert,² amiből levezethető nyjk. *tēiəs*-je.

Plur.-ban az uniformizálódás oka abban rejlik, hogy a nom. és acc. hatott a dat.-ra, amely így elvesztette *n*-ragját (kfn. *den*). Úgy a sing., mint a plur. gen.-ban körülírt alakok vannak, p. o. *tēin sēi haṇas* dessen Haus, *tēvr̥v iər̥v haṇas* derer Haus, *tēi iər̥v haṇas* deren Haus.

Tulajdonképpen gen.-a a prom. dem.-nak csak ilyenféle szólásokban maradt fenn: *tesvēiṇ* deswegen, *teshoiḇ* deshalb, *as is net dymū vēnt* es is nicht der Mühe wert.

40. §. A kfn. *dirre- ditze-(diž)-* *disiu*-nek megfelelője nincsen meg nyjk.-ban; ez a névmás der + se-ből alakult ki,³ s ennek első része (der > *tēv*) még megvan. Csakhogy *se* helyett *tō(da)*-val párosul: *tēv tō* der da (dieser), *tēiəs tō* das da (dieses), *tēi tō* die da (diese). Az a tárgy, amelyre rámutatunk, a két szó közé kerül: *tēv tiš tō* der Tisch hier (dieser Tisch). Ragozása olyan, mint a *tēv*, *tēiəs*, *tēi* ragozása (39. §. *b*). A *tō* meg is kettőződik, de a második tag nem hangzik úgy, mint az első, mert szóvégén hangsúlytalanná vált, p. o. *tēi khaṇ tōda*. A kettőzött alakok használata legtöbb esetben substantivikus,⁴ p. o. *vēv hot tēiəs qūkštōūt* (wer hat das angestellt)-kérdésre a felelet: *tēv tō* dieser.

Távolabbi tárgyra *tēv tuwt*, *tēiəs tuwt*, *tēi tuwt* der dort, das dort, die dort mutat.

41. §. Ugyancsak távolabbi tárgyra mutató névmás *sōlv*, *sōlās*, *sōli*, amelynek jelentése az úfn. jener-nek felel meg. Ez a pron. sosem áll névelővel; ragozása olyan, mint *tev*-é (39. §. *b*).

42. §. Úfn. derselbe nyjk.-ban: *tēvsōvi*, *tēiəsōvi*, *(ti)-tēisōvi*. Ezt jelzőileg, főnévileg és állítmányi kiegészítőként használják. P. o. *tēvsōvi lōṇ* derselbe ‚Laden‘ (Brett), *tēvsōvi vēnt si leiḥt vidv qvaskhēnnv* derselbe wird sich leicht wieder auskennen, *ti feksun is tisōvi* die Fechsung ist dieselbe.

Jegyzet. Kfn. sëlber-nek nyj.-i *sōvv* felel meg, p. o. *i vev ša*

¹ LESSIAK: Id. m. 153. §., PAUL: Mhdgr. 148. §. 2.

² PAUL: Mhdgr. 148. §. 6.

³ WEIDLEIN: Id. m. 63. §.

⁴ LESSIAK: Id. m. 154. §.

sōvv kē ich werde schon selber (selbst) gehen. Ugyanebben az értelemben használatos *alā* (allein) is, p. o. *am kšējatəstn moχ is alā* am gescheitesten mach ich ss allein (selbst).

43. §. ‚Derselbe‘ helyett nagyon gyakran *tēvneimlīxi*, *tējəsneimlīxi*, *tēineimlīxi* használatos. E névmás második tagja rendes melléknév módjára ragozódik. Első tagja lehet hangsúlyozott és kevésbbé hangsúlyozott s ennek megfelelően a pron. dem. *tēv* hangsúlyozott v. hangsúlytalan alakjait használják, p. o. *tēvneimlīxi vōŋ* v. *təneimlīxi vōŋ* derselbe Wagen. Ez utóbbi jelentheti azt is, hogy a kocsi csak hasonló volt egy már ismert kocsihoz. Ezt még inkább megvilágítja ez a példa: *i un tū miv haūm ti neimlīxi hīət* ich und du (wir) haben dieselben (ähnliche) Hüte.

44. §. Kfn. solch (< régebbi so-lich)¹ nyjk.-ban *suīlign*, *suīliks*, *suīligi* (úfn. solch, so beschaffen), p. o. *suīligi kīts štōvk fū* solche gibt es sehr viel(e).

Nagyon gyakran rosszaló értelemben használatos ez a névmás, p. o. *ən suīlign suīlətmə qufhēiŋv* einen solchen sollte man (aufhängen) erhängen.

Rendes alakja mellett *suīlign*-nak vannak mellékalakjai: *suīlīxv*, *suīlīxs*, *suīlīxi* vagy parasitikus *t-vel*² *suītigv* (-*χv*), *suītigs* (-*χs*), *suītigi* (-*χi*).

45. §. A *suīlign*-féle mutatónévmásnál még kedveltebb és gyakrabban használatos:

squānv—*squās*—*squāni* so einer, so eins, so eine. Ezt rendesen megelőzi a határozatlan névelő, p. o. *tējəs vevt ā ə squānv* v. *tējəs vevt ā—r—ə squānv* das wird auch (ein) so einer, *squāni khaū leixt* so eine kann leicht; melléknévi használatban az *ā* gyengén hangsúlyozott: *ə squā*. A határozatlan névelő itt sohasem kap ragot, p. o. *ə squānv laūmpm* so einer Lampe.

46. §. A vonatkozó névmások. A kfn. swēr-nek megfelelő igazi vonatkozó névmás nincs meg a nyjk.-ban, ‚welch‘, pedig kérdőnévmási funkciót vesz fel. (V. ö. 49. §. —)

Ezeket elsősorban a vonatkozó névmásként használt kérdő névmás helyettesíti: *vēv* wer, *vos* was; p. o. *vēv net siŋv khaū*, *tēv suī qufhēvn* wer nicht singen kann, der soll aufhören.

¹ PAUL: Mhdgr. 151. §. 4.

² V. ö. HAJNAL: Id. m. 42. §. A).

47. §. A leggyakoribb vonatkozó névmás a mutató névmás és *wo* (nyj. *vqu*) helyhatározó összetétele: *tēvvoqu*, *tējəsvoqu*, *tēivqu* der (wo), das (wo), die (wo) vagy mutató névmás + *vos* (was): *tēvvos*, *tējəsvos*, *tēivos*. P. o. *tēivqu* (v. *tēivos*) *mitkēivv suīn si mōtn* die mitgehen, sollen sich melden.

A *tēvvoqu*-ból el is maradhat a mutató névmás, a *vqu*-nak magában is vonatkozó névmási functiója van,¹ p. o. *tēi fuv hei kriagst vqu ri də fəšpruɣv hop* die Fuhre Heu kriegst, welche ich dir versprochen habe. A *vqu* leginkább akkor áll, ha a mellékmondat a főmondat után következik, amint azt példánk is mutatja. Ha pedig a főmondat előtt áll a mellékmondat, jobbára *vos* használatos *vqu* helyett, vagyis a kérdőnévmás gyengén hangsúlyozott alakja. P. o. *vosi fəšprīɣ tējəs hoīdi ā ēi* was ich verspreche, das halte ich auch ein. Ez azonban nem absolut érvényű szabály, vagyis *vqu*-t használnak mellékmondat + főmondat esetében is, *vos*-t viszont főmondat + mellékmondat esetében. P. o. *vqu ri də fəšpruɣv hop, tēi fuv hei kriagst; i hoīts ā ēi vos i də fəšpruɣv hop*.

48. §. d) A kérdő névmások. Kfn. *wēr. waz* nyjk.-ban *vēv*, *vōs*, dat.- és acc.-ban: *vēim* (M. F.), semleges acc.-ban: *vōs*. Szinte instrumentalis jelentése van *tsəvōs*- (zu was = wozu)-nak; *vēv*- és *vōs*-nak gyengén hangsúlyozott alakjait a rövid magánhangzóból² ismerjük fel. P. o. *vōs vōütsn* was wollt ihr v. *vos vōütsn? vēim vōütsn ējəs qūšmivn* wen wollt ihr betrügen (anschmieren)?

49. §. Kfn. *welch*, *welcher*³ nyjk.-ban *vōülv*, *vōülv*s, *vōüli* lett. Ez használható úgy főnévileg, mint jelzőként, p. o. *vōülv štrik isn stiagv* welcher Strick ist denn stärker? *ēiəs vīsts ā net vōülv?* ihr wisst auch nicht welcher? Már a vonatkozó névmásoknál említettük, hogy *welch* sohasem relativ értelmű.

50. §. e) A birtokos névmások. A *mein*, *dein*, *sein* (kfn. *mīn*, *dīn*, *sīn*) birtokos névmás nyjk.-ban: *mēi*, *tēi*, *sēi*. Használják jelzőileg és önállóan.⁴

¹ SCHWÄBL: Id. m. 74. §. 2.

² LESSIAK: Id. m. 155. §. 2.

³ PAUL: Mhdgr. 151. §. 4., LESSIAK: Id. m. 115. §. 4. a), V. ö. még: ESZTERLE: Id. m. 64. l., SCHWARTZ: Rábalap. hgt. 90. l.

⁴ V. ö. LINDENSCHMIDT: Id. m. 14. §., PAUL: Mhdgr. 151. §.

1. A jelzőként használt pron. poss. ragozása a következő:

1. személy				2. személy			
	M.	N.	F.	M.	N.	F.	
Sing. Nom.		<i>mēi</i>			<i>tēi</i>		
Gen.	<i>mēian</i>	<i>sēi</i>	<i>mēinu iaru,</i>	<i>tēian</i>	<i>sēi</i>	<i>tēinu iaru</i>	
Dat.	<i>mēian</i>		<i>mēinu,</i>	<i>tēian</i>		<i>tēinu</i>	
Acc.	<i>mēian, mēi</i>		<i>mēi,</i>	<i>tēian, tēi</i>		<i>tēi</i>	
Plur. Nom. Acc. Dat.	<i>mēiani</i>			<i>tēiani</i>			
Gen.	<i>mēiani ianu</i>			<i>tēiani ianu</i>			
3. személy							
	M.	N.	F.				
Sing. Nom.		<i>sēi</i>					
Gen.		<i>sēian sēi</i>		<i>sēianu iaru</i>			
Dat.	<i>sēian</i>		<i>sēi</i>	<i>sēi</i>			
Plur. Nom. Dat. Acc.		<i>sēiani</i>					
Gen.		<i>sēiani ianu</i>					

Éppen úgy ragozódik: *unsu, ēiŋgu* unser, euer. Kfn. er-nek (< plur. gen. ir), amelyet a XIV. sz.-ban kezdtek ragozni,¹ nyjk.-ban *ianu* (V. ö. 37. §. a)) felel meg. Ragozása:

	M.	N.	F.
Sing. Nom.		<i>ianu</i>	
Gen.	<i>ianun sēi</i>		<i>ianu(n)</i>
Dat.	<i>ianun</i>		<i>ianu</i>
Acc.	<i>ianun, ianu,</i>		<i>ianu</i>
Plur. Nom. Dat. Acc.		<i>ianri</i>	
Gen.		<i>ianri iana</i>	

2. Az önállóan használt birtokos névmások a következők:

1. szem.: *mēinu, mēias, mēiani*, 2. szem.: *tēianu, tēias, tēiani*, 3. szem.: *sēianu, sēias, sēiani*, 3. szem. F.: *iaru, iarus, iari*.

Plur. 1. szem.: *uns(a)ru, unsus, uns(a)ri*, 2. szem.: *ēiŋgu, ēiŋgus, ēiŋguri*, 3. szem.: *ianru, ianrus, ianri*.

Mindezek a következő paradigma szerint ragoztatnak:

	M.	N.	F.
Sing. Nom.	<i>mēianu</i>	<i>mēias</i>	<i>mēiani</i>
Gen.		<i>mēian sēi</i>	<i>mēianu iaru</i>
Dat.		<i>mēian</i>	<i>mēianu</i>
Acc.	<i>mēian</i>	<i>mēias</i>	<i>mēiani</i> .

¹ WEIDLEIN: Id. m. 66. §.

A plur. minden személyben és minden casusban megfelel a jelzőként használt birtokos névmások ragozásának. (V. ö. 50. §. 1.)

3. Határozatlan névmások. (Indefinita).¹

51. §. a) Névmási eredetű² határozatlan névmások.

1. Kfn. swēr, swaz (úfn. wer auch immer, was auch immer)-nak nyjk.-ban *vēdvvū, vōsdvvū* (< wer + der + will, was + der + will) felel meg. P. o. *tēas khaū vēdvvū und vōsdvvū sēi i fivxt mi net* das kann wer auch immer und was auch immer sein, ich fürchte mich nicht. Ugyanilyen értelemben használatos *vöülvdvvū, vöülvōsdvvū, vöülidvvū* (welcher, welches, welche auch immer.)

Bárki, bármi, bármely kifejezésére nyjk.-ban nagyon gyakran használják a magyar *akár* és a nyj.-i kérdőnévmás összetételét:³ *akarvēv, akarvōs* (akárki, akármí), *akarovöülv, akarvöülvōs, akarvöüli* (akármelyik).

2. A kérdő névmás hangsúlytalan alakja is lehet határozatlan névmás. P. o. *as vēv ša vev khumv* es wird schon wer (jemand) kommen. Ezt a névmást szeretik *ā*-val (auch) kapcsolatban használni, p. o. *a lēvv is ā sē vev in dv kimēndi* ein Lehrer is auch schon wer (jemand) in der Gemeinde; *as pfēvšvhqūndln is āvōs* das Pfirsichhandeln ist auch etwas, t. i. jó kereseti forrás; *vōs* és *āvōs* ellentéte *niks* (nichts), amelyet kiegészítőként használnak, p. o. *quas tv kqūntsi kšiht vēat niks* aus der ganzen Geschichte wird nichts.

3. Kfn. ieder, iewēder nyjk.-ban rendesen a határozatlan névelővel együtt jár:⁴ *ajejadv, ajejats(əniats) əjēadi* v. *əniadv, əniats, əniadi* v. *əjiadv, əjiats, əjiadi*; *əjiadv tūt kēan tūvt sēi* ein jeder, 'täte' (möchte) gerne dort sein.

A semleges *jejats* személyeket is helyettesít: *jejats jāmvt hojt ums kōt* jeder(!) jammert halt um das Geld.

Jegyzet. Kfn. al-nak (nyjk.-ban *oīlv, oīlvōs, oīli*) már kfn.-ben is, jeder'-értelme volt, különösképpen azonban plur.-ban. Ezt nyjk.-ról is elmondhatjuk; *oīli* alle, jeder inkább használatos mint

¹ V. ö. THEODOR STECHE: Die neuhochdeutsche Wortbiegung, Breslau 1927. 38—39. II.

² PETZ: Egyet. előad. 1928/29. Alaktan: Névmások.

³ WEIDLEIN: Id. m. 64. §. 1.

⁴ V. ö. LESSIAK: Id. m. 156. §. 5.

jeiadi (*jeiadv* plur.-a). Kfn. etebaz csak *eiadv*, *eippv* határozószóban van már meg nyjk.-ban, jelentése véletlenül, talán (úfn. etwa).

52. §. b) Névszói eredetű határozatlan névmások.

1. Kfn. *man* > nyj. *mə*, amely mindig enklitikusan használatos, p. o. *vosmə fədiət tēas prauxtmə klei* was man werdient, das braucht man gleich. Kfn. niemand-nak nyjk.-ban *nimqunt* felel meg, de ezt keveset használják. P. o. árverésen a kisbíró kérdezi: *nimquntpeissv* ? niemand besser ? (senki többet ?).

2. Kfn. *manec*, *manic* nyjk.-ban középfokban használatos; kfn. *maniger* > *maūnigv*, *maūniks*, *maūnigi* (úfn. *mancher*, -es-, e). P. o. *maūnigv is šə kqūnts nīdv kšlōŋ* *mancher* ist schon ganz abgespannt (leverte). A N. *maūniks* szintén állhat személyek helyett. P. o. *ə maūniks māt kōv əs is sōu kšējət* (*Mancher* meint gar er ist so geschait.)

Jegyzet. A főntebb említett *niks* semmi (51. §. a. 2.) szintén főnévi eredetű. Ufn. nicht < kfn. niewicht < nie + erős M. N. wiht (Wesen) < gót. waihts.

3. Kfn. *etelich*, *eteslich* nyjk.-ban *etlix* etliche. Ezt a névmást a kfn.-ben *lich* (v. *gelich* = *gleich*) melléknév segítségével képezték.

Ugyanilyen jelentésű *ə pōv* 'ein Paar' egynéhány, p. o. *kivīəm ə pōv hōlv gib' ihm einige Heller*. Ha nagyon csekély számú tárgyról van szó akkor *ə pōvt* kiegészítik *ātsigi* (einzige) adj.-mal, tehát: *ə pōv ātsigi* einige, néhány.

4. Számnévi eredetű pron. indef.-ok *āna*—*ās*—*āni*, 'einer—eines—eine', tkp. az úfn. *jemand* v. *irgend* *ein*-nek felel meg; p. o. *to khunt ānv* da kommt jemand v. 'irgendeiner'. Ennek a tagadó alakja *khānv*—*khās*—*khāni* *keiner*—*keines*—*keine*; p. o. *khāni is šēi* *keine* ist schön.

A semleges *ās* *khās* személyekre is értelmezhető (valaki, senki jelentésben). P. o. *ās sōkt sōū, ās vidv sōū und khās vās niks* jemand sagt so, jemand wieder so und niemand weiss etwas. (Amint látjuk, nyjk.-ban megállhat két tagadás egymás mellett — tagadó jelentésben.)

53. §. A kölcsönös névmás nyjk.-ban *ānqūnd(v)* (einander). Ezt az *ander* pron. indef. dat.- és acc.-ának tekintik: *einer* dem *anderen* v. *einer* den *anderen*; p. o. *sei keiəm ānqūndv*

ti hqũnd sie geben einander die Hand; *tēi simpfo ānqũnd(v)* die schimpfen einander.

IV. A számnév.¹

54. §. 1. Tőszámnévek. Ragozott alakja ezek közül csak *ās* (kfn. úfn. ein[s]) -nak van: *ānv* — *ās* — *āni* kfn. einer — einez — einiu). Ennek a használata lehet főnévi (önálló) és jelzői.²

a) *ās* főnévi használatban pronominális ragozást követ:

	M.	N.	F.
Nom.	<i>ānv</i>	<i>ās</i>	<i>āni</i>
Ben.	<i>ān sēi</i>	<i>ān sēi</i>	<i>ānv iārv</i>
Dat.	<i>ān</i>	<i>ān</i>	<i>ānv</i>
Acc.	<i>ān</i>	<i>ās</i>	<i>āni</i>

b) Jelzői használatban a következőképpen ragozzák:

	M.	N.	F.
Nom.	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>
Gen.	<i>ən sēi</i>	<i>ən sēi</i>	<i>ənv iārv</i>
Dat.	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>ənv (ənvrv)</i>
Acc.	<i>ən</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>

Ez a számnév egyúttal határozatlan névelő is; p. o. *i lejās jēits ə stōvk kuets pāxl* ich lese jetzt ein sehr gutes Buch. A jelzőileg használt *ə*-nak hangsúlyozott alakja is lehet, mégpedig annak a kifejezésére, hogy valóban csak egy tárgyról v. személyről van szó: *ā'raufqũh, ā'lātə, ā'maũ* ein ‚Rauchfang‘ (Schornstein), eine Leiter, ein Mann. Itt a hangsúlytalan *ə*-val szemben, amely rövid, a magánhangzó megnyúlt és nasalizálódott. Kiejtése tehát egyenlő a főnévileg használt *ā*-éval. Ragozása olyan mint a hangsúlytalan alaké. Az egy után következő tőszámnévek közül kfn. *zwēne*—*zwō*—*zwei*-nek nyjk.-ban *tsvā* felel meg, ami azt mutatja, hogy a kfn. semleges *zwei*-alak mind a három nemben uniformizált. Éppúgy kfn. *dri*—*drie*—*driu* is nyj.-i *trēi*-re zsugorodott össze, amely hangtanilag a kfn. M. F.-nak felel meg.³

¹ V. Ö. RUMPELT: Pronomina und Zahlwörter. 122. kl.

² LESSIAK: Id. m. 146. és 157. §., PAUL: Mhdgt 151. §., WEIDLEIN: Id. m. 68. §. a.

³ V. Ö. LESSIAK: Id. m. 157. §., ESZTERLE: Id. m. 45. l., SCHATZ: Die Mda. von Imst. 148. §.

A többi tőszámnév 4-től 19-ig önálló használatban (felsorolásnál) végig *i*-re végződik. mint általában a bajor nyelvjárásokban és az alemannban. (V. ö. 24. §.). Eszerint: 4 *fivri*, 5 *fimfi*, 6 *seiksi*, 7 *simi* (összevont alak *sivani*-ből, amelyet nagyon gyakran szintén használnak), 8 *ōxti*, 9 *nēini*, 10 *tsēani*, 11 *ēöfi*, 12 *tsvüüfi*, 13 *trejtsani*, 14 *fivtsani*, 15 *fufstsani*, 16 *sēxtsani*, 17 *siptsani*, 18 *ōxtsani*, 19 *nējatsani*; ¹ jelzői használatban az *i* szó végén elmarad. (Felsorolásnál néha önálló használatban is *i* nélküli alak járja nyjk.-ban.)

A tízes számok *-ik-* v. *iχ-*re végződnek: 20 *tsvāntsik(χ)*, 30 *trejtsik(χ)*, 40 *fivtsik(χ)*, 50 *fūtsik(χ)*, 60 *sēxtsik(χ)*, 70 *siptsik(χ)*, 80 *ōxtsik(χ)*, 90 *nējtsik(χ)*. Összetett számoknál (20-tól felfelé) az egyeseket a tízesekhez *-un-* és *unt-* (und)-tal kapcsolják: 22 *tsvāuntsvāntsik*, 54 *fivruntfūtsik*, 68 *ōxtuntsextsik*, 99 *nējununējtsik* stb.; *n* helyett sokszor ú. n. «hiatusilgendes *r*» lép fel, p. o. *ārunējtsik* 91; *tsvā* (zwei) után, ha nincs is *n*, szintén felléphet ez a hiatuspótló *r*, p. o. *tsvāruntfivtsik* 42; 100-tól (*hündot*) felfelé rendszerint elmarad az *und*: 105 *hündotfinfi*, 140 *hündotfivtsik*, 190 *hündatnējtsik* stb., elvértve azonban előfordul *unt*-tal való kapcsolat is: *hündotuntās* 101 stb.; a százasok: 200 *tsvāhündot*, 300 *trejhündot* stb.; 1000 (*tāuasnd*)-tól felfelé összetett számneveket éppúgy képezünk mint 1000-ig.

55. §. 2. Rendszámnevek. Ezeket úgy ragozzuk, mint a rendes mellékneveket *tv ēvšti* der erste *tsvejati*, *tritti* ... *ēöfti* (11.) ... *siptsējati* stb.

A 16. sz. előtt használt volt² kfn. ander (úfn. zweite) nyjk.-ban — az öregek beszédében — csak a következő szólásban található meg: *am āündotn tōg am andern* (zweiten) Tag.

20-tól kezdve a rendszámneveket úgy ragozzuk, mint a felsőfokot: *tv tsvāntsiksti*, *trejuntrejsiksti*, *sēxtsiksti*, *hündosti*, *tāuasnsti* stb.

Felsoroló határozószavakat *tsa* (zu)-val a szám előtt, *-tns* suffixummal a szám után, képezünk; p. o. *tsānēvšt* zu erst, *tsa tsvējat* zu zweit (tovább nem is igen használják ezt a felsoroló számnevet); *ēvšt*ns erstens, *tsvejat*ns zweitens, *tritt*ns drittens. *tsējat*ns zehntens stb.

¹ BRAUNE: Ahdgr. 271. §. a. és b.

² PAUL: Mhdgr. 152. §. 4. jegyzet.

56. §. 3. Sokszorosító számneveket -foχ (-fach) képzővel képzünk: *āfoχ* ein-fach, *tsvāfoχ* zweifach, *treifoχ* dreifach stb.; 'doppelt' (nyjk.-ban *tquppūt*) analogikus úton az utána következő számokra is áterjedt, úgyhogy gyakran hallhatók ilyen számnevek: *treitquppūt* (dreidoppelt'), *fiwtquppūt*, *fimftquppūt*, amelyek tkp. absurd alakok; sőt a gyermekek nyelvében még 1-re és 2-re is átvivődött ez a képzésmód: *ātquppūt*, *tsvātquppūt*.

Kfn. -váltic, -veltic csak *āfōtik* einfältigben maradt meg, értelme azonban megváltozott, u. i. nem mennyiséget fejez ki, hanem lelki tulajdonságot (balgaság, együgyűség).

57. §. 4. Szorzószámneveket -moī (-mal) képzővel képzünk nyjk.-ban: *āmoī* 1-szer, *tsvāmoī* 2-szer, *treimoī* 3-szor, *hundotmoī* 100-szor stb.

58. §. 5. Osztószámnevek. A je eins-, je zwei-féle alakok nyelvjárásunkban nem ismeretesek. Ezeket *unt*-tal való képzések helyettesítik, mint *tsvā unt tsvā*, *fiw unt fiw* (2—2, 4—4). Ez az *unt* sokszor el is maradhat: *trei-trei*, *seiks-seiks*. (3—3, 6—6.)

59. §. 6. Fajtát — jelentő számneveket — *lv* (lei) segítségével képezünk nyjk.-ban, amelyeket azonban 10-en felül alig használunk: *ānvlv* einerlei, *tsvārvlv* zweierlei, *treirvlv*, *fiwrvlv* stb. Lessiak ezeket «Art- oder Gattungszahlen» néven említi.¹

60. §. 7. A törtszámnevek képzője -tl (-tel), amely Teilre vezethető vissza: *trittl*, *fiwtl*, *fimftl*, *seikstl*. Gyakran használatos: *ōxtl*, *fiwtl*, *sēxtseiatl*, *tsvāuntreiesikstl* a község zenészei körében. **tsveiatl* helyett *hoīb* (halb) használatos, ebből: *qūndvthoīb* anderthalb. Ha húsról van szó *qūndvthoīps* v. *qūndvthoīm*, t. i. *fiwtiη* (*trei-*, *fimfiwtiη*) (< kfn. erősragozású M. vierdunc, vierdinc-Viertel eines Pfundes).

V. Az ige.

1. Activum és passivum.

61. §. Éppúgy mint a kfn.-ben,² úgy nyjk.-ban is már csak az activumnak van önálló alakja. A passivumot, mint az úfn.-ben is, *vevn* (werden)-segédigével és az ige part. perf.-ával képezik. Cselekvőt akkor használnak, ha a cselekvő alany a beszélő előtt

¹ LESSIAK: Id. m. 158. §.

² PAUL: Mhdgr. 153. §., WEIDLEIN: Id. m. 69. §.

ismeretes, szenvedőt pedig csak abban az esetben, ha a cselekvő alany valami meg nem határozott, mellékes v. egyáltalában ismeretlen.¹ A passivum inkább történést fejez ki, mint cselekvést. P. o. *tu khäritōg vevt hej umə vouxə spejadu opkhoitn* die Kirchweih' wird dieses Jahr um eine Woche später abgehalten. Coni. praet.: *sēi vuəratn ēiklōnt* sie würden eingeladen (werden). Plusqu. perf. pass. tkp. hiányzik, azonban *vōv* (war) és *is kvejəzn*-kapesolattal mégis kifejezhetjük a multban megvolt állapotot, p. o. *tējəs vōv ovv noxv ksunv* das war aber dann gesungen v. *tējəs is kvošn kvējəst* das war gewaschen. A coni. plusqu. perf. pass. olyan, mint az irodalmi németben: *əs vā prējədikt vōvn* es wäre gepredigt worden; éppúgy a futurum is: *tējəs vēvt sə trummūt vēvn* das wird schon getrommelt werden. Ez az idő rendszerint valószínűség kifejezésére szolgál: *əs vēvt kšpūt vēvn* es wird [wahrscheinlich] gespielt werden.

2. Igeidők.²

62. §. Itt említjük meg, hogy nyjk. igéit szintén erősek és gyengék osztályára osztjuk. Az erősragozású igék megváltoztatják tövokálisukat, ragozásuk különben csak egy ponton tér el a gyengékétől, mégpedig a part. perf. végződésében; az erős igék part. perf.-a u. i. *-n* (*-n*, *-v*, *-m*)-re végződik, míg a gyengéké *-t*-re.

Miként a kfn.-ben, úgy nyjk.-ban is csupán két egyszerű idő van: 1. a praesens; 2. a praeteritum, amelyet nyjk.-ban csak coni.-ban használnak. (Egyedül *sēj* (sein) igének van praet. ind.-a.) Valamennyi többi idő jelölésére nyjk. — mint már a kfn. is — körülírásokat használ. Amint alább látni fogjuk nyjk.-ban körülírás útján roppant finom jelentésbeli különbségeket domboríthatunk ki.

63. §. 1. A praesens. Indicativusban ragozása a következő (erős paradigma: *fliəŋ* fliegen, gyenge: *petn* beten):

Ind. Sing.	Kfn.	Nyjk.	Kfn.	Nyjk.
1.	fliege	<i>fliəg</i>	bēte	<i>pet</i>
2.	flieges(t)	<i>fliəkst</i>	bētes(t)	<i>petst</i>
3.	flieget	<i>fliəkt</i>	bētet	<i>pet</i>

¹ WEIDLEIN: Id. m. 69. §.

² PAUL: Mhdgr. 153. §., 277. §.

Ind. Sing.	Kfn.	Nyjk.	Kfn.	Nyjk.
Plur. 1.	fliegen	<i>fiəŋ</i>	bēten	<i>petŋ</i>
2.	flieget	<i>fiəŋkts</i>	bētet	<i>pets</i>
3.	fliegend	<i>fiəŋ</i>	bētent	<i>petŋ</i>
Imp. Sing. 2.	flieg	<i>fiəg</i>	bēte	<i>pet</i>
Plur. 2.	flieget	<i>fiəŋkts</i>	bētet	<i>pets</i>

Láttnivaló, hogy az 1. szem. sing. ind. és imp. sing.-ban úgy az erős, mint a gyenge ragozásban szóvégi *e* apokopálódott; ez szabállyá vált.¹

Hangsúlytalan szótagban való helyzete következtében a 2. és 3. személy sing. praes.-ben az *e* synkope útján kiesett.² Ezt a változást minden ige ragozásában észlelhetjük. (Kivéve természetesen a rendhagyó igéket.)

Főmondatban enklitikus pron. pers.³ járulhat az igéhez (v. ö. 36. §. a pron. pers. hangsúlytalan alakjait). P. o. sing. 1. szem.: *moəriŋ šqua-r-i ti khia qũ* morgen schaue ich die Kühe an; sing. 3. szem.: *jeits muəs-v pojd khumv* jetzt muss er bald kommen; plur. 1. szem.:⁴ *tsuēvšt* (v. *tsənēvšt*) *ovvətmə noxv eis-mə* zuerst arbeiten wir, dann essen wir; plur. 3. szem.: *šreŋəms, šreŋəməŋ* schreiben sie, schreiben wir auch.

Mellékmondatban az enklitikus pron. nem az igéhez, hanem a kötőszóhoz járul, p. o. *və-mə vōs fēksŋ vōiŋ miəs-mə-r-ā vōs ovvətmə* wenn wir etwas ernten wollen, müssen wir auch etwas arbeiten.

Az enklitikus pron. különösen felszólításokban járul az igéhez, p. o. *kēimə hām* gehen wir heim! *pleŋəmə tō* bleiben wir da! *tāmə ləvŋv* ,tun wir lernen‘!

Praesens-szel a jelenben lefolyó cselekvést jelölünk. A körülírt alakok gyakori használata a praes.-be is behatolt. Körülírt praes.-et a *tā* (tun)-«segédige» praes.-ével és az ige inf. praes.-ével képezünk, p. o. *i tua okvŋ, pintŋ, khiaŋ* (ich tue ackern, binden, kehren) ich ackere, binde, kehre.

¹ V. ö. LESSIAK: Id. m.-jának 160. §-ában az idevonatkozó példákat; továbbá PAUL: Mhdgr. 60. §.

² ESZTERLE: Id. m. 51. l. Az általa közölt példák érvényesek nyjk.-ra is.

³ LESSIAK: Id. m. 160. §., LINDENSCHMIDT: Id. m. 27. §., SCHATZ: Die Mua. von Imst. 135. §., PAUL: Prinzipien... 82. §.

⁴ SCHATZ: Die Mua. von Imst. 151. §.

Ezt az összetett praes.-et általában tartós v. ismétlődő cselekvés kifejezésére használják.¹

64. §. A Praes. coni. ind.-tól eltérő alakot csak a sing. 1. szem.-ben mutat, de ez is csak ritkán fordul elő, mégpedig legtöbbször a következő kapcsolatokban:² *kout sei tãũnk* Gott sei Dank! *kout pivõn* Gott bewahre! *kout los si ruen* Gott lasse sie ruhen! *fvkõts kout* vergelte es Gott! a felelet erre: *seĩns kout* segne es Gott! Ha valaki tüsszent, ez mondják neki: *hõf kout* helfe Gott! *kriəs kout* grüß' Gott! *huĩs tw tẽĩafũ, tw kuku* hole es der Teufel, der Kuckuck! *fiət kout* behüt' Gott!

Ezeket az eseteket kivéve a praes. coni.-t mindig a prät. coni.-val pótolják. (V. ö. 66. §.)

Az inf.-ban *e* (nyjk. *ö, e*)-vokálissal bíró III., IV. és V. osztályhoz tartozó erősragozású igék sg. praes.- és imp.-ában *i* és *ü*-magánhangzókat látunk, p. o. 1. *i hüf* (az *ü i + l*-ből vokalizálódott³) 2. *tu hüfst* 3. *ẽv hüft* imp. *hüf* ich helfe, du hilfst stb. inf. *hõfv* helfen. Ez a ragozás hangtanilag teljesen megfelel a kfn.-nek, éppúgy *kejəm* geben ige praes.-e is: 1. *i kip* 2. *tu kipst* 3. *ẽv ki(p)t* imp. *kip*; rövid *i*-t csak nazálisok és χ előtt⁴ tüntetnek föl ezek az erős igék. Ilyenek még *švimv* schwimmen, *špinv* spinnen, *rinnv* rinnen, *kvinnv* gewinnen, *fokejəzn* vergessen, *freĩsn* fressen, *steĩxn* stechen, *špreĩxn* sprechen stb.

A II. oszt. igéknél praes.-ben végig *ia* (kfn.-ie) vokálist találunk, p. o. sg. 1. *foliə* 2. *foliəst* 3. *foliət* pl. *foliən* 2. *foliəts* 3. *foliən*. Itt u. i. a plur. hatott a sing.-ra.

Az erős igék sg. 2., 3. személyében Umlaut-ot már seholsem találunk, p. o. *trõgst, trõgt* trägst, trägt; *lõst, lõst* lässt, lässt; *fovst, fovt* fährst, fährt; *foĩst, foĩt* fällst, fällt; *hoĩtst, hoĩt* hältst, hält.

65. §. 2. Mult idő. a) A praet. ind.-ban nem használatos nyjk.-ban (v. ö. 62. §.). Csak a verbum substantivum-nak van már praet. ind.-a sg. és pl. 1. szem.-ben, amelyet azonban csak képzetektől v. olyanoktól hallunk, akik irodalmi nyelvet akarnak beszélni, p. o. *anno tatsumoĩ vov-r-i ā tuvt* anno dazumal war ich auch dort; *mĩv vovn oĩli in kriəg* wir waren alle im Krieg.

¹ LESSIAK: Id. m. 280. §.

² V. ö. LESSIAK: Id. m. 161. §., LINDENSCHMIDT: Id. m. 28. §., WEIDLEIN: Id. m. 72. §.

³ ESZTERLE: Id. m. 30. l., HAJNAL: Id. m. 34. §. 10.

⁴ ESZTERLE: Id. m. 34. l.

b) Mult idő kifejezésére általában a körülírással képzett *perfectum* szolgál. Segédigék: *seī* sein és *hōm* haben; p. o. *i pi kqũṇṇ*, *krin*, *ksejəzṇ* ich bin gegangen, geritten, gesessen; *i hop kšlōṇ*, *kfiwt*, *knqũmo* ich habe geschlagen, geführt, genommen.

c) A multban befejezett cselekvés jelölésére plusqu. perf.-ot használnak nyjk.-ban is, amelyet a segédige perf.-a és az ige part. perf.-a segítségével, körülírással képezünk; p. o. *viə-r-ə mi kfrokt hot*, *hovi ša oīlas fugejəzṇ khot* als er mich gefragt hat, hatte ich schon alles vergessen; *squ vejəṭ pi-r-i ēṇniksũṇkə kvejəṭ tazṇsmi švār hqũm auoztsān khēṇṇ* so weit war ich hineingesunken, dass sie mich schwer herausziehen konnten.

66. §. A mult idő felszólító módját plusqu. perf. coni.-val képezzük, p. o. *i vā kēvṇ mitkaũṇṇ* ich wäre gerne mitgegangen; *i hets iam ksokt* ich hätte es ihm gesagt.

A praet. coni.-t praes. coni. helyett használják nyjk.-ban. Különbösen sincs soha multidejű jelentése, hanem mindig praes.-jelentésű. Már a kfn.-ben is leggyakrabban praes.-funkciója volt és irreálisnak gondolt történés kifejezésére szolgált.¹ Ez vonatkozik nyjk.-ra is, praeteritális jelentését azonban elvesztette.

A praet. coni. a ragozásban megmaradt. Az eredeti kfn. *erős* coni.-alakok azonban kivesztek, helyükbe a gyenge igék analogiájára képezett alakok léptek

Egy pár kivétellel minden ígéhez a gyengeragozású igék *-ət* (*-əd*) végzete járult. (nyjk.-beli *ət* < kfn. *-ete* < ófn. *-ēti*, *-ōti*²).

Ez a végzet az erős igéknél csak nagyrítkán kapcsolódik a már «Ablaut»-on átesett tőhöz; ha ez megtörténik, rendszerint van a praet. coni.-nak mellékalakja, ahol az *-ət* az inf. (tehát még nem «ablautolt») tövéhez járul. P. o. *plīvət* bliebe (inf. *plejəm*), *šlīxət* schliche (inf. *šleixṇ*), *pfiṭət* pfiſſe (inf. *pfejəṭ*) v. *plejəvət* (bliebe), *šleixət* (schliche), *pfejəṭət* (pfiſſe).

Általában tehát az inf.-i tőhöz járul az *-ət*-képző az erős igéknél, p. o. *trejəvət* triebe, *šlejəṭət* schliffe, *šnejəṭət* v. *šnejədət* schnitte stb.

Mindig az «ablautolt» alakhoz az *-ət khēṇṇ* praet. praes.-nál járul: *khūndət* könnte. (V. ö. 81. §. 4.)

¹ PAUL: Mhdgr. 279. és 280. §§., WEIDLEIN: Id. m. 71. §. 2.

² J. MINDL: Der Konjunktiv in der Mundart des oberen Landls, Teuthonista 1924—25. II. füzet. 108. II. 17. §., v. ö. még A. SCHÖNBACH: Über den Konjunktiv Praeteriti im bairisch-österreichischen. PBB. XXXIV. 232. I.

Eredeti erős praet. coni.-je már csak két -mi-igének van, *tā* (tun)-nak és *sēi* (sein)-nek: *i vā wāre* (kfn. waere), *i tāt tāte* (kfn. tāte). De már ide is behatoltak az -*at*-tal képezett alakok (V. ö. 82. §. 1. 2.)

A gyenge igék praet. coni.-jét kivétel nélkül -*at*-tal képezik, p. o. *mōxat* machte, *frōgat* fragte, *tsaūnat* (kfn. zannen) weinte, *petat* betete, *lēigat* legte, *kouxat* kochte, *šupfat* schupfte, *pūtsat* putzte stb.

A sing. 2. szem. -*tst* mássalhangzócsoportha *st*-vé dissimilálódott: kfn. *sagetest* > nyjk. *sōgast*, kfn. *fragetest* > nyjk. *frōgast*, kfn. *mahetest* > nyjk. *mōxast*.

A plur. 2. szem.-ben az utolsó szótagban levő *e* syncope útján kiesett és az így keletkezett alakhoz egy *s* járult, tehát: kfn. *sagetet* > * *saget(t) + s* > nyjk. *sōgats*.

A sing. és plur. 1. és 3. szem.-hez enklitikus pron. pers. járulhat, p. o. *qupfati* opferte ich, *qupfatu* opferte er, *qupfatma* opferten wir, *qupfatns* opferten sie.

Valamennyi ige — még a praet. praes. és *mi*-igék is — a *tā* segédige praet. con.-jével és az ige inf.-ával körülírással is képezheti praet. coni.-jét: *i tāt fliaŋ* ich flög, ich möchte fliegen, *i tāt reīnv* ich lief, *i tāt kheīnv* ich könnte, *i tāt vos sēi* ich wäre etwas, *i tāt kēvn oīlās tā nūv voznsmā šofv net* ich möchte gerne alles tun, nur was man mir schafft nicht.

Jegyzet. Élénk elbeszélésben a mult időt igen gyakran praes. helyettesíti¹ (praes. hist.), p. o. *i khum hām štēt ti tū in aūngl qufv in tv khuxl is khameintš in tv štum findi ā khā sō* ich komme heim, steht die Tür angehlweit offen, in der Küche ist kein Mensch, in der Stube finde ich auch keine Seele.

67. §. 3. J Ö V Ö I D Ő. A fut.-nak a kfn.-ben sem volt külön alakja.² Már akkor is körülírással fejezték ki: sol, wil, muoz + inf.-féle szerkezetekkel, de praes.-et is használtak fut. helyett, mégpedig rendszerint úgy, hogy jövő, közeledő cselekvést időhatározószóval vezették be. Ezt a fut.-képzési módot nyjk.-ban is megtaláljuk; ilyen időhatározószók: *noxp* (kfn. nächher) nachher, dann, *movriŋ* morgen, *nāūmitōg* nachmittag, *heiat* (ófn. hiu tagu) heute, *īvmovriŋ* übermorgen, *afs jōv* aufs Jahr', nächstes Jahr, *heī* heuer (ófn. hiu jaru), *spejædv* später. P. o. *movriŋ seitsmā ti*

¹ V. ö. WEIDLEIN: ld. m. 71. §. 1. b.

² PAUL Mhdgr. 278. §.

rēiam vſs jōv kheimv ša pōtsn morgen setzen wir die Reben, nächstes Jahr können wir schon pfpfen.

Nyjk.-ban a fut.-ot általában *vēvn* (werden) + a ragozandó ige inf.-ával fejezzük ki, éppúgy mint az úfn.; p. o. *i vēv ša sōvv trauſkhumv* ich werde schon selber daraufkommen (es wird mir schon selbst einfallen). Néha *vōün* (wollen, kfn. wēllen) is szerepelhet segédigeként: *i vū amoi sōvv nōχšau kē* ich will (werde) einmal selber nachschauen gehen.

A fut.-nak sok esetben modális jelentése van:¹ *i vēv heikstns nos* ich werde höchstens nass (potenciális feltétel); *i vēvtā kēiam* ich werde dir geben! (fenyegetés).

A fut. exact.-ot valószínűség és potenciális feltétel kifejezésére használják — elbeszélésben. P. o. *i vēv kšlōfv hōm* ich werde geschlafen haben (valószínűség); *sēi vēvn uns a peiōšpū kēiam hōm* sie werden uns [am Ende noch] ein Beispiel gegeben haben (ironia).

3. Az ige névszói alakjai.

68. §. 1. A főnévi igenév. Nyjk.-ban az infinitivus *-n*, *-ŋ*, *-m*, *-ŋ* és *v-ra* végződik.² A kfn.-ben az inf. *-n*-re végződött, amely középnevet területen, de kiváltképpen a thüringiai és keleti frank dialektusban és néha a felső németben is, apokope útján kiesett.³

a) *-n*, *-vn* (-ern, -eln)-ra végződik az infinitivus, ha az *-(e)n* előtt liquida áll.⁴ P. o. *fiadvn* füttern, *jāmvn* jämmern, *tsittvn* zittern, *vāssvn* wässern, *štuiſpvn* stolpern, *hevn* hören, *fovn* fahren, *vevn* werden, *tsoppün* zappeln, *kropün* krabbeln, *špün* spielen, *fojn* fallen, *tsün*, zielen;

b) *-ŋ* sonans az inf. végződése az igető zöngés mássalhangzója után, *t*, *š*, *s* és az ezekből képzett affricata⁵ *tš* után. P. o. *veitŋ* wetten, *petŋ* beten, *tetŋ* töten; *višŋ* wischen, *mišŋ*

¹ V. ö. WEIDLEIN: Id. m. 73. §. LINDENSCHMIDT: Id. m. 36. §.

² LESSIAK: Id. m. 163. §., ESZTERLE: Id. m. 51. l.

³ LINDENSCHMIDT: Id. m. 29. §., PAUL: Mhdgr. 155. §. 8., WEIDLEIN: Id. m. 75. §. 1.

⁴ GEDEON A.: Az alsó-meczenzéfi német nyj. hangtana (Magyarországai Német Nyelvjárások 1. füzet, 1905). 156. §. v. ö. még WEIDLEIN: Id. m. 88. és 89. §§.

⁵ ESZTERLE: Id. m. 51. l., GEDEON: Id. m. 126. §. 2., HAJNAL: Id. m. 44. §. 2. d. LESSIAK: Id. m. 163. §.

mischen, *flašn* (kfn. *vlaschen, vlasche = Mauschelle, Ohrfeige) ütlegetni; *meisn* messen, *freisn* fressen, *štessn* stossen, *hutšn* hintázni, *pātšn* tapsolni;

c) Torokhangok + en esetén -*η* az inf. végződése (úfn. -gen).¹ P. o. *piη* biegen, *frōη* fragen, *līη* liegen, *šlōη* schlagen, *trōη* tragen stb.

d) -*v* az inf. végzete, ha az igető mássalhangzója zöngétlen, vagy ha az -*en* előtt nasális, gutturalis vagy *χ*, *f* áll,² p. o. *pōχv* backen, *lōχv* lachen, *špēχv* spähen, *pokv* packen, *flīkv* 'flicken', nemileg érintkezni, *šlukv* schlucken, *maūənv* mahnen, *lēiəmv* leimen, kleben, *raugv* rauchen, *fovōgv* verwelken, *mōgv* melken, *sāfv* seifen, *štrāfv* streifen, *štrōfv* strafen stb.

e) Az inf. -*m*-végzete -*ben*-ből assimilatio útján keletkezett,³ p. o. *hōm* haben, *lōum* loben, *lēiəmv* leben, *iəmv* erben, *šeiəmv* scheiben stb.

Jegyzet. A *mi*-igéknél a *tő* végzet nélkül marad az inf.-ban: *štē* stehen, *kē* gehen, *tā* tun. Ez vonatkozik a *mi*-igék compositumaira is: *mitkē*, *fovštē*, *umtā* stb.

69. §. 2. A participium praesentis. Nyjk.-ban a part. praes.-t -*ət*-tal képezzük (kfn. -ent, úfn. -end); p. o. *lōχət* lachend, *štē-r-ət* stehend, *sitsət* sitzend, *kē-r-ət* gehend, *līgət* liegend, *kštīŋkət* stinkend, *tsqūnət* weinend, *hupfət* hüpfend, *špriŋət* springend stb.

Az igéknek igen nagy része nem képez part. praes.-t.⁴ Abstrakt jelentésű igék part. praes.-e egyáltalában nem használatos (*teŋgv*, *fovštē* stb.).

A part. praes. jelzőileg nem igen használatos; leginkább a következő kifejezésekben hallható: *lēigəti hīəv* legende Henne, *fēišpejəvətvə pəŋ* feuerspeiender Berg (tűzhányó), *frišmōgəti khua* frischmelkende Kuh, *štīərəti khua* stierende Kuh, *trōgəti khua* trächtige Kuh; a part. praes. különben úgy ragozódik, mint az alapfokú melléknév. (V. ö. 26. §. c) jegyzet.)

70. §. 3. A participium perfecti. a) Az erős igék part. perf.-je, illetőleg ennek végződése ugyanazoknak a szabá-

¹ ESZTERLE: Id. m. 51. l., LESSIAK: Id. m. 163. §., GEDRON: Id. m. 169. §. és 154. §. 2.

² ESZTERLE: U. o., HAPP: Id. m. 36. §. I. 1 c.

³ GEDRON: Id. m. 154. §. 2., HAJNAL: Id. m. 44. §. c.

⁴ V. ö. LESSIAK: Id. m. 163. §. d.

lyoknak veti magát alá, mint a főnévi igenév, ill. ennek végződése (V. ö. 68. §. 1.); p. o. *kšmisn* geschmissen, *kflwñ* geflogen, *kruwñ* gerungen, *poχv* gebacken, *kloufo* gelaufen stb.

b) A gyenge igék part. perf.-je -t-re v. -at-ra végződik, p. o. *kšmçikt* ‚geschmeckt‘, ‚gerochen, *k'ōvāt* gearbeitet, *k'rouvāt* *gerobotet, robotolt,¹ *kleikt* gelegt, *kleipt* gelebt, *kmōxt* gemacht, *'prōxt* gebracht, *kšoft* geschafft stb.

A part. perf. *ge-praefixuma*.² A ge-előszócska *e*-je nyjk.-ban, kiváltképpen vokálisok előtt, kiesett. Ez már a kfn.-ben is gyakori jelenség volt.³ A *g* nyjk.-ban *k*-vá fejlődött. P. o. *kloufo* gelaufen, *kvoufo* geworfen, *krīn* geritten, *kvejast* gewesen, *krisn* gerissen stb.

Az *e m* előtt szintén kiesett, nyoma az ú. n. «Knackgeräusch»-ban maradt meg Eszterle szerint (Id. m. 41. l.), ő az *e* kiesését a *k* előtt hiányjellel jelöli, p. o. *'kmejōtat* gemaltert, *'kmūt* gemäht, *'kmāt* gemeint, *'kmoīn* gemalen, *'kmivkt* gemerkt. (Mi a hiányjelet csak ezekben a példákban tesszük ki.)

Explosivák, *ts* es *pf* előtt a *ge*-szócska teljesen eltűnt:⁴ *prōn* gebraten, *pē* 'lt gebettelt, *pumpt* gepumpt, *khumv* gekommen, *trīm* getrieben, *pflōstvt* gepflastert, *pflouñ* gepflogen, *tsouñ* gezogen, *tsāt* gezerzt, *tsīr'lt* gezügelt.

Éppúgy mint a part. praes., a part. perf. is használatos jelzőileg. Az elvont jelentésű igék (p. o. *tqñgnv* danken, *ēvpovmv* erbarmen, *špīvn* spüren, *pirēian* bereuen, *psinnv* besinnen stb.) kivételével csaknem minden ige part. perf.-a használatos jelzőileg; p. o. *tə aufklōnti vōñ* der geladene Wagen, *tī opkmāti vīzn* die abgemähnte Wiese, *tī prōni kqūnts*, *kheistñ* die gebratene Gans, Kastanie.

4. Az ablaut-sorok.

I.

71. §.	Kfn.	i	—	ei(è)	—	i	—	i; ⁵
	Nyjk.-ban	<i>çi</i>		—		—		<i>i(i).</i>

¹ A budaörsiek telepítési szerződésében ez a magy. robotból lett szó: «Robath». (V. ö. a Zichyek nemz. lvt. 3. fasc. NB. et D. 486. sz. v. ö. még jelen dolgozat «Bevezetés»-ét 11. kll.)

² V. ö. ESZTERLE: Id. m. 49. l., GEDEON: Id. m. 158. §., HAJNAL: Id. m. 41. §. IV., LESSIAK: Id. m. 29. és 167. §§., SCHATZ: Id. m. 152. §.

³ PAUL: Mhdgr. 155. §. és 308. §.

⁴ ESZTERLE: Id. m. 49. l., LINDENSCHMIDT: Id. m. 33. §., WEIDLEIN: Id. m. 75. §. 3.

⁵ PAUL: Mhdgr. 162. §.

Az ide tartozó kfn. igéket nyjk. egynéhány kivétellel mind megőrizte. Idevalók: kfn. bizen > *peiazŋ* — *pisŋ*, kfn. beliben > *pleiam* — *plim*, kfn. grifen > *krejəʃv* — *kriʃv*, kfn. liden > *lejən* — *klin*, kfn. lihen > *leiʃv* — *kliʃv*, kfn. phifen > *pfejəʃv* — *pfifv*, kfn. spí(w)en < *špejəm* — *kšpām* (hányi), kfn. riben > *rejəm* — *krim*, kfn. riden > *rejan* — *krim*, kfn. riten > *rejan* — *krim*, kfn. rizen > *reiazŋ* — *krisŋ*, kfn. schizen > *šejazŋ* — *kšisŋ*, kfn. slichen > *šleiʃv* — *kšliʃv*, kfn. slifen > *šlejəʃv* — *kšlifv*, kfn. slizen > *šlejazŋ* — *kšlisŋ* (*fejəʃvšlejazŋ* federschleissen, *šlits* Schlitz), kfn. smizen > *šmejazŋ* — *kšmisŋ*, kfn. sniden > *šnejən* — *kšnīn*, kfn. schriben > *šrejəm* — *kšrim*, kfn. schrigen, schrin > *šrei* — *kšriv*, kfn. strichen > *štreiʃv* — *kštriʃv*, kfn. striten > *štrejan* — *kštrin*, kfn. stigen > *štejn* — *kštīn*, kfn. swigen > *švejŋ* — *kšvīn* (nagyon ritkán használatos, a fiatalok nyelvében kiváltképpen nem), kfn. triben > *trejəm* — *trīm*, kfn. wichen > *veiʃv* — *kviʃv* legtöbbszörre *quəsveiʃv*.

Kfn. schiben (úfn. rollen) átlépett a II. «Ablaut»-sorba. Nyomait megtaláljuk a következő szavakban: *kheij* 'lšejəm Kegel-scheiben, *khindv* lšejəm labdajáték neve, *leiʃv* lšejəm ugyanaz, *šejəʃv* trūh Schiebtruhe. Gyenge igékből a következők lettek I. osztályú erősek: (*quəs*) *kleiʃv* — (*quəs*) *kliʃv*, *seiʃv* — *kšiʃv* (kfn. seihen, seigen).

A kfn.-ben még ebbe az osztályba tartozó igék közül nyjk.-ban ezek lettek gyengék: kfn. grinen > *krejanv* pirongatni, kfn. mīden > (*fv*) *mejan*, ritkán hallható, kfn. nīgen > *nān* (*nei*)ŋ, kfn. snīwen, snien > *šnejəm*, kfn. nīden > (*pi*) *nei*ŋ irigyelni, kfn. schriten > (*quəs*) *šriatŋ*, kfn. blichen > *plāʃv*.

A következő idetartozó kfn. igék nyjk.-ban nem találhatók meg: bīten, brisen, glīzen, klīben, sīgen, swīnen, vlīzen, verwīzen, brīden, rīsen, dīhen, rīhen, zīhen.

II.

72. §. Kfn. iu, ie — ou (ō) — u — o;

Nyjk.-ban i (î) — — ou (o).

Ide tartoznak: kfn. biegen > *piəŋ* — *pouŋ*, kfn. bieten > (*fv*) *pīən* — (*fv*) *pouən*, kfn. vliegen > *fiəŋ* — *kflouŋ*, kfn. vliezen > *fiəzŋ* — *kflousŋ*, ritkán használatos, helyette inkább *rinnv*-t használják, kfn. vriesen > (*k*) *friən* — *kfrovŋ*, kfn. giegen > *kiəzŋ* — *kousŋ*, kfn. liegen > *liəŋ* — *klouŋ*, kfn. sūfen > *səufv* — *ksəufv*, kfn. schiezen > *šiəzŋ* — *kšouəzŋ*, kfn. sliegen > *šliəzŋ* — *kšlou ŋ*

(leginkább összetételekben használatos, p. o. *hēintšliazn*, *quasšliazn*, *opšliazn*), kfn. schieben > *šiam* — *kšqum*, kfn. sieden > *šian* — *ksquān*, kfn. spriezen > *špriazn* — *kšproušn* (ritka ige nyjk.-ban), kfn. triegen > *(pi)triaŋ* — *pitrouŋ*, kfn. verdriezen > *fotriazn* — *fotrousn*, kfn. verliesen > *folian* — *folōon*, kfn. ziehen > *tsiaŋ* — *tsquŋ*.

Gyengék lettek a következők: kfn. kniwen > *khivūn* v. *khquān*, kfn. niesen > *niastn*, kfn. riuwen > *(pi)rēiān*.

A gyengék közül idelépett: *švīn* — *kšvuon* < kfn. swern.

Kfn. vliehen (ufn. fliehen) ebben a fenyegető kifejezésben található még meg: *tu vēvst klei fiaŋ* du wirst gleich fliehen.

Nyjk.-ból kivesztek a következő kfn. igék: klieben, krieche (csak őregeknél hallható már elvétve: *kriəxv* — *krəuxv*, különben *krapūn* használatos helyette), sliefen, smiegen, stieben, triefen, diezen, riezen (talán *rēv*n pityeregni?).

III.

73. §. A) Kfn. nas. + cons. előtt:

i	—	a	—	u	—	u;
Nyjk.-ban i(ī)		—		—		u.

Ide tartoznak: kfn. binden > *pīatn* — *puntn*, kfn. beginnen > *peginnv* — *pegunnv* (csak képzetebbeknél hallható), kfn. vinden > *fintn* — *kfuntn*, kfn. klingen > *kliŋv* — *kluŋv*, kfn. gelingen > *kliŋv* — *kluŋv*, kfn. ringen > *riŋv* — *krūŋv*, kfn. rinnen > *rinnv* — *krunnv*, kfn. schinden > *šintn* — *kšuntn*, kfn. singen > *siŋv* — *ksuŋv*, kfn. sinken > *siŋkv* — *ksuŋkv*, kfn. springen > *špriŋv* — *kšpruŋv*, kfn. sinnen > *psinnv* — *psunnv*, kfn. spinnen > *špinnv* — *kšpunnv*, kfn. stinken > *štīŋv* — *kštūŋv*, kfn. swinden > *(fo)švintn* — *(fo)švuntn*, kfn. trinken > *triŋv* — *truŋv*, kfn. gewinnen > *kvīnv* — *kvunnv*, kfn. schwimmen > *švīm* — *kšvūmv*, twingen(dwingen) > *tsviŋv* — *tsvūŋv*, kfn. winken > *viŋv* — *kvūŋv*, kfn. winden > *(quas)vintn* — *quaskvuntn*, *vintšn* — *kvuntšn* az eredetileg gyenge kfn. wünschen (wünschen)-ből lett erőssé.

Gyengév lett kfn. brimmen > nyjk.-ban *prumv*. A következő kfn. igék megfelelői egyáltalában nincsenek meg nyjk.-ban: glimmen, grimmen, klimmen, krimmen, limmen, dimpfen, klimpfen, krimpfen, rimpfen, dinsen, dringen (képzeteknél hallható *ēitriŋv*, *tuwχtriŋv*, de ezeket kétségkívül az irodalmi németből vették), hinken, schrinden, slinden, slingen (nyjk.-ban *umšluŋv* alak ismeretes), swingen (ebből lett nyjk.-beli *šviŋv* lapos kosár).

B) Kfn. liqu. + cons. előtt:

ë(i)	—	a	—	u	—	o;
Nyjk.-ban α)	l + cons.	előtt:	ö(ö̃)ü	—	—	u.
β)	r + cons.	előtt:	ē(v)	—	—	o(v).

α) Ebbe a csoportba tartoznak: kfn. bevélhen > *pe(pi-)fōn* — *pe(pi-)fuīn*, nagyon ritkán használatos, helyette *aūšofv* jelenti a parancsolást. Szintén ritkán használatos kfn. emphélhen > *ēīmpfōn* — *ēīmpfuīn* és kfn. gélten > *kōtn* — *kuītn* (v. ö. *kōjo* ? kérdőszócskát: Bevezetés 38. l.) *kōtn* gyakori comp. *fokōtn*, p. o. *fokōtts kout* vergelt's Gott, kfn. gélten-ből nyjk.-ban gyenge ige is lett: *kūtn*, amely gyakrabban hallható, mint *kōtn*, kfn. hélten > *hōfv* — *khūfv*, kfn. mëlken > *mōgv* — *kmūgv* (part. perf.-a néha gyenge: *kmōkt*), kfn. swëllen > (*k*)*švqūn* v. (*k*)*švūn* — *kšvuīn*.

A gyenge igék sorába lépett: kfn. bëllen > *pōn*, kfn. schëllen > *šōtn*. A IV. oszt.-ból ide lépett: kfn. stëln > *štōn* — *kštūn*.

Nyjk.-ból hiányzanak a következők: gëllen, quëllen, schëllen, wëllen, bëlgen, swëllen, swëlgen, tëlben.

β) Ide tartoznak: kfn. bërgen > (*fn*)*pēvη* — *fpovovη*, kfn. ver-dërben > *futēvm* — *futōvm*, kfn. stërben > *štēvm* — *kštōvm*, kfn. wërden > *vēvn* — *vōvn*, kfn. wërffen > *vēvfv* — *kvōvfv*.

A VI. oszt.-ból ide lépett: kfn. svern > *švīvn* — *kšvuvn*. Gyengék lettek: kfn. kërren > *khīvn*, kfn. schërren > *šēvn*, kfn. vëhten > *fētχn*, kfn. vlëhten > *flēχtn*.¹ Hiányzik nyjk.-ból kfn. wërren, wërben (wërven).

IV.

74. §. Ide olyan erős igék tartoznak, amelyeknek tőszó-tagát nasális v. liquida előzi meg.²

Kfn. ë(i)	—	a	—	ā	—	o;
Nyjk.-ban e(i), e	—	—	—	o	(au).	

Ebbe az osztályba a következő igék tartoznak: kfn. brëchen > *preīχv* — *prquχv*, kfn. sprëchen > *špreīχv* — *kšprquχv*, a vele egy jelentésű *reīen* reden mellett egyszerű alakban csak akkor fordul elő, ha a nyjk.-at beszélők irodalmi nyelvet akarnak beszélni, comp.-a: *fvšpreīχv* — *fvšprouχv*, kfn. schrëcken > *fvšrikev* — *fv-*

¹ PAUL: Mhdgr. 161. §., WEIDLEIN: Id. m. 78. §.

² PAUL: Mhdgr. 161. §.



šrpukv, kfn. nēmen > *nēmiv* — *knqumv*, kfn. stēchen > *šteixv* — *kštouχv*, kfn. trēffen > *treifv* — *troufv*.

Ide tartozik kfn. komen (kömen) > *khumv* is, amely nyjk.-ban középnmét alakját tünteti fel. Part. perf.-a szintén *khumv*. Coni. praet.-a 1. *kḥāmat*, 2. *kḥāmest*, 3. *kḥāmat* s. i. t. az *ā*-ból ind. beli kfn. *a*-ra következethetünk. A praes.-ben minden személyben változatlanul *u*-t találunk.¹ Kfn. bērn.-ból csupán a part. perf. maradt meg: *ke(ki)purn* geboren. Kfn. zēmen nyjk.-ban a praes. sing. 3. személyben maradt meg a következő kifejezésben: *tējas tsimt si nēt* das ziemt sich nicht.

Néhány eredetileg IV. oszt. ige gyenge lett: kfn. dreschen > *treišn*, kfn. leschen > *leišn*, kfn. schērn > *ševn* (kaparni). Kfn. vēhten- és vlēhten-t a III. sor szerint ragozták, nyjk.-ban ezek gyengékké változtak. (V. ö. 73. §. B) β.)

A következő kfn. igék hiányoznak nyjk.-ból: swērn, hēln, quēln, rēchen, trēchen, brēsten, dēhsen. Kfn. stēln > *štōn* átlépett a III. sorba (lásd ott).

V.

75. §. Kfn. ē — a — ā — ē;
Nyjk.-ban *ei*² (*ē, ī*) — — *ei*, (*ē*).

Ebbe az osztályba tartoznak: kfn. ēžzen > *ejažn* — *kejažn*, kfn. vrēžzen > *freisn* — *kfreisn*, kfn. vergēžzen > *fogejažn* — *fogejažn*, kfn. gēben > *kēiam* — *kejam*, kfn. jēten > *jejan* — *kjejan*, kfn. knēten > *knejan* — *knejan* v. *knejat*, kfn. līn, ligen > *līn* — *klein*, kfn. lēsen > *lejažn* — *klejažn*, kfn. mēžzen > *meisn* — *kmeisn*, kfn. geschēhen > *kšēn* — *kšēn*, az *η* toroknasális sejteti a régi *h* — *g* közötti ú. n. «gramatischer Wechsel»-t; ennek az igének a plur. praet. a középnmétben geschāgen, kfn. sēhen —é pedig sāgen;³ sēhen alakjai nyjk.-ban: *sēn* — *kšēn*, kfn. trēten > *trējan* — *trējan*, kfn. sitzen > *sitsn* — *ksejažn*, kfn. wēsen > (*seī*) — *kwējažn* v. gyenge *kwējažt*.

A VII. sorból átlépett: kfn. stozen > *štesn* — *kštesn*.

A gyenge ragozásba átmentek a következők: kfn. wēgen > (*pi*)*vein*, kfn. weben > *vejām*, kfn. jēsen > *kēvn* (erjedni), kfn. bit(t)en > *pitn*, kfn. phlēgen > *pfleiq*.

¹ U. o., WEIDLEIN: Id. m. 79. §.

² ESZTERLE: Id. m. 33. l.

³ PAUL: Mhdgr. 162. §. 2.

Nyjk.-ban már nem fordulnak elő: jēhen, wēten, genēsen, quēden, (kōden, koden).

VI.

76. §. Kfn. a — uo — uo a;
Nyjk.-ban \bar{o} , o — — \bar{o} , o.¹

Ebbe a csoportba nyjk.-ban kevés ige tartozik: kfn. *bachen* > *poχv* — *poχv*, kfn. *varn* > *fovn* — *kfovn*, kfn. *graben* > *krōm* — *krōm*, kfn. *malen* > *moīn* — *kmoīn*, kfn. *slahen* > *šlōη*, — *kšlōη* kfn. *wahsen* > *voksη* — *kvoksη*, kfn. *waschen* > *vōšη* — *kvōšη*, kfn. *heben* > *heīam* — *khqum* v. *kheipt*.

Az e — uo — uo — a-sor igéi kivesztek ebből a csoportból.² Kfn. *svern* > *švīvn* a III. sorba lépett át (lásd ott).

A gyengeragozásúak sorába léptek a következők: kfn. *laden* > (*ēī-*, *auf-*, *auəs-*) *lōnv*, kfn. *nagen* > *nōη*, kfn. *schaben* > *šōm*, kfn. *schaffen* > *šofv* (comp. *aušofv*), kfn. *spanen* > *špaūnv* (*ēīšpaūnv*, *auəsšpaūnv*).

Kfn. *waten*, *vāhen*, *twahen* és *entseben* megfelelői nincsenek meg nyjk.-ban.

VII.

77. §. Ez az ablautsor az eredeti reduplikáló igék (reduplizierende Verba) csoportja, amelyet a praes.-tővokálisa szerint 4 alcsoportra osztanak fel.³ A praes. tővokálisa olyan, mint a part. perf.-é, éppúgy, mint a kfn.-ben.⁴ Az idetartozó igék száma nem nagy, egynéhány gyenge is lett, egynéhány más sorba lépett át.

1. A praes.-beli tőhangzó *a* a kfn.-ben: kfn. *vallen* > *foīn* — *kfoīn*, kfn. *halten* > *hoītn* — *khoītn*, kfn. *vān*, *vāhen* > *faūnv* — *kfaūnv* v. *kfaūnkt*, kfn. *salzen* > *soītsn* — *ksoītsn*, kfn. *schalden* > *šoītn* — *kšoītn*, kfn. *smalzen* > *šmoītsn* — *kšmoītsn*, kfn. *spalten* > *špoītn* — *kšpoītn*, kfn. *valten* > (*tsqūm*)*foītn* — (*tsqūm*)*kfoītn*, kfn. *walten* > (*fv*)*voītn* — (*fv*)*voītn*, kfn. *walgen* > (*auəs*)*voīgv* — (*auəs*)*kvoīgv*.

Kfn. *spannen* > *špaūnv* gyenge ige lett nyjk.-ban. A követ-

¹ PAUL: Mhdgr. 162. §. 1. jegyz.

² V. ö. LINDENSCHMIDT: Id. m. 44. §.

³ WEIDLEIN: Id. m. 82. §., LEXER: Mhd. Handwbt. VII. 1.

⁴ PAUL: Mhdgr. 164. §., WEIDLEIN: Id. m. 82. §.

kező kfn. igék, amelyeknek praes.-beli tövokálisa *a* volt, nyjk.-ban nincs meg: bannen, halsen, walken, wallen.

2. Kfn. *â*: kfn. blâsen > *plōzn* — *plōzn*, kfn. brâten > *prōn* — *prōn*, kfn. râten > *rōn(v)* — *krōn*, kfn. slâfen > *šlōfv* — *kšlōfv*, kfn. hâhen-ből képzett műveltető *heingv* gyenge ige. Kfn. gân > *kē* tkp. idevaló.¹ Kfn. bâgen és verwâzen nincs meg nyjk.-ban.

3. Kfn. *ei*: kfn. heizen > *hāsñ* — *khāsñ*.

Kfn. scheiden-ből metathesis útján *šānv* fejlődött nyjk.-ban, amely különben gyengeragozású. Gyenge lett még: kfn. *sweifen* > *švāfv*. Kfn. meizen és zeisen hiányzik nyjk.-ból.

4. Kfn. *ou*, *ô*: kfn. loufen > *laufv* — *kloufv*. Kfn. stôzen > *štēsñ* — *kštēsñ* átlépett az V. sorba (lásd ott).

A gyenge ragozásba léptek át a következők: kfn. būwen > *pauwēn* (*āupauwēn*), kfn. houwen > *hau*, kfn. erren > *ānv*, kfn. schrôten > *šrqūnv*.

5. A gyenge ige.

78. §. Az ófn.-ben a gyenge igéknek három csoportja² volt megkülönböztethető. Ez a különbség a kfn.-ben már csak részben volt meg, míg nyjk.-ban teljesen kiegyeződött. Az ú. n. «grammatischer Wechsel» szintén eltűnt a gyenge igék ragozásából.

Az ú. n. «Rückumlaut»-nak csak maradványait találjuk nyjk.-ban. Megtalálható még a következő part. perf.-kben: *fvqūnt* verwandt (< kfn. wenden) és (*pi*)*pekhaūnt* bekannt. Az eredeti «Rückumlaut»-os igék a többi gyenge ige analógiájára képezik alakjait: kfn. denken > *teingv*, — *teīkt*, kfn. rennen > *reīnv* — *krēīnt*, kfn. wenden > (*fv*)*vēīntñ* — (*fv*)*vēīnt*, kfn. nennen > *nēīnv* — *knēīnt*, kfn. brennen > *preīnv* — *preīnt*.

Kfn. bringen > *prīqv* part. perf.-je: *prōxt* (bráht).

6. A *hōm* (< kfn. haben, hân) és a *vōūn* (< (kfn. wellen) igék.

79. §. 1. A *hōm* haben segédige ragozása nyjk.-ban a következő: praes. sing. 1. *hop* 2. *host* 3. *hot*; plur. 1. 3. *hāūm* 2. *hots*; coni. praet. sing. 1. 3. *het* 2. *hest*; plur. 1. 3. *hētñ* 2. *hets*; a coni. praet.-nak van a gyenge igék coni. praet.-nak az analógiájára képezett alakja is: sing. 1. 3. *hetet* 2. *hetet*; plur. 1. 3. *hetetñ*

¹ V. Ű. a *mi*-igéket 82. §.

PAUL: Mhdgr. 166. §.

2. *hetəts* (nagyon gyakori a körülírással képezett alak is: *i tāt hōm*, *tu tāt hōm* s. i. t.; part. perf. *khot*).

80. §. 2. A *vöün* (régí úfn. [altneuhochdeutsch]-ben *wöllen*, úfn. *wollen*) ige nyjk.-beli ragozása a következő: praes. sing. 1. 3. *vū* 2. *vüst*; plur. 1. 3. *vöün* 2. *vöüts*; coni. praet. sing. 1. 3. *vöület* 2. *vöüləst*; plur. 1. 3. *vöületn* 2. *vöüləts*; az öregek beszédében egy másik coni. praet.-alak is járja: sg. 1. 3. *vuīt* 2. *vuītst* (< wollte, mivel *o + l* > nyjk.-ban *uj*); plur. 1. 3. *vuītñ* 2. *vuīts*.

A *vöület* stb. alakok analógiájára ebből a régi és ritkább alakból ez a — szintén sokszor hallható — alak keletkezett: sg. 1. 3. *vuilet* 2. *vuiləst*; plur. 1. 3. *vuiletñ* 2. *vuiləts*; part. perf. *vöün*.

7. Verba praeteritopraesentia.

81. §. 1. Kfn. *wizzen* > *visñ*: praes. sing. 1. 3. *vās* 2. *vāst*; plur. 1. 3. *visñ* 2. *vists*; coni. praet. sing. (kfn. *wēste*) 1. 3. *vissət* 2. *vissəst*; plur. 1. 3. *vissətn* 2. *vissəts*; part. perf. *kvist*¹ (kfn. *gewist*, *gewest*).

2. Kfn. *tugen* > nyjk.-ban *təūñ*, *təūñv* átment a gyenge ragozásba.

3. Kfn. *gunnen* > *(fo)gunv* szintén a gyenge igék sorába lépett.

4. Kfn. *kunnen* > *khēñv*: praes. sing. 1. 3. *khāñ*. 2. *khāñst*; pl. 1. 3. *khēñv* 2. *khēñts*; coni. praet. sing.² 1. 3. *khūndət* 2. *khūndəst*; plur. 1. 3. *khūndətn* 2. *khūndəts*; az öregek beszédében a következő coni. praet. is használatos: sing. 1. 3. *khūnt* 2. *khūntst*; plur. 1. 3. *khūntñ* 2. *khūnts*; még egy harmadik alak is használatra talál nyjk.-ban, amely az inf. és a praes. plur. analógiájára és a gyenge ragozás befolyása folytán keletkezhetett: 1. 3. *khēñdət* 2. *khēñdəst*; plur. 1. 3. *khēñdətn* 2. *khēñdəts*; part. perf. *khēñv*.

Érdekes a következő coni. praet.-alak, amely mint harmadik mellékalak szintén előfordul: *i khāmət*, *tu khāməst* s. i. t. Mi ennek az alaknak „könnte”-jelentésben való kialakulását kizárólag a *khumv* kommen ige con. praet.-ának, ill. a behatásának tudjuk be. (V. ö. a IV. ablautsört, 74. §.)

5. Kfn. *durfen*, *dürfen* > *tevfə*: praes. sing. 1. 3. *tevf*

¹ PAUL: DGr. 190. §. Anmkg.

² PAUL: u. o. 192. §. 1. Anmkg.

2. *tevfst*; plur. 1. 3. *tevfō* 2. *tevfsts*; coni. praet. sing. 1. 3. *tevfōt*¹
 2. *tevfst*; plur. 1. 3. *tevfōtņ* 2. *tevfōts*; part. perf. *tevfō*.²

6. Kfn. soln, suln > *suīn*: praes. sing. 1. 3. *suī* 2. *suīst*; plur. 1. 3. *suīn* 2. *suīts*; coni. praet. 1. 3. *suīlōt* 2. *suīlōst*; plur. 1. 3. *suīlōtņ* 2. *suīlōts*; a coni. praet. mellékalakja: sing. 1. 3. *suīt* 2. *suīst*; plur. 1. 3. *suītņ* 2. *suīts*; part. perf. *suīn*.

7. Kfn. mügen, mügen > *meņ* (*mexv*) igének csak egyes alakjait használják nyjk.-ban. A praes.-ben csak az 1. és 3. személyben hallható: *mōg* (*mex*); ezt az alakot legtöbbszöre a következő versikében használják: *vēi unt fleiš hovi net kraust unt krumpion mog-i net* Wein und Fleisch hab'ich nicht Kraut und Grundbeeren⁴ (Kartoffeln) mag ich nicht; coni. praet. sing. 1. 3. *mēxtōt* 2. *mēxtōst*; plur. 1. 3. *mēxtōtņ* 2. *mēxtōts*; part. perf.-a nem használatos.

8. Kfn. müezen > *miōzn*: praes. sing. 1. 3. *muōs* 2. *muōst*; plur. 1. 3. *miōzn* 2. *miōsts*; coni. praet. sing. 1. 3. *miōzōt* 2. *miōzōst*; plur. 1. 3. *miōzōtņ* 2. *miōzōts*; part. perf. *miōzn*.

9. Kfn. turren nyjk.-ból teljesen hiányzik.

8. Indogermán eredetű *-mi* — igék.

82. §. Az ú. n. *-mi*-ragozás nyjk.-ban már alig ismerhető fel. A kfn.-ben az idetartozó igéknek egyszótagú praes.-alakjuk volt;³ ezt nyjk.-at illetőleg csak *seī*-(kfn.-*sīn*) és *tā* (kfn. *tuon*)-ról mondhatjuk el. A *n* mint ennek a különvált igeragozásnak az ismertető jele felismerhető még bizonyos mértékig *seī* praes.-ében és a többi *-mi* — igék praes. sing. 1. szem.-ében, ha utána enklitikus *pro*w. pers. következik. P. o. *movriņ kē-n-i int* *šui* morgen gehe ich in die Schule; a hiatuspótló *n* helyett azonban sokkal gyakrabban *r* lép fel: *movriņ kē-r-i int* *šui*; ez világosan látszik a következő kérdésekben: *kē-r-i* gehe ich? *tuō-r-i* tue ich? *pini* v. *pi-r-i* bin ich? *štē-r-i* stehe ich? (V. ö. PAUL: Prinzipien... 82. §.).

1. A verbum substantivum *seī* (kfn. *sīn*). Praes. ind. sing. 1. *pī(n)* 2. *pīst* 3. *is*; plur. 1. *san* 2. *seīōts* 3. *san*; coni. praes. sing. 1. szem. *seī*, p. o. *kput seī lōub unt tāunņg* Gott sei Lob und

¹ J. MINDL: Der Konjunktiv in der Mua. des oberen Landls, Teuthonista 1924—25., II. füz., 108. ll., 13. §. b).

² PAUL: DGr. 193. §. 1. Anmkg.

³ PAUL: Mhdgr. 174. §. V. ö. még jelen dolgozat 68. §. Jegyzet.

Dank, *sei nuw frou* sei nur froh! (Ez egyúttal imp. is, p. o. *sei präf* sei brav! *sei ruig!* sei ruhig! plur. 2. *sejats: sejats kšejat* seid gescheit! *šejats net nāriš* seid nicht nährisch! stb.). Praet. ind. sing. 1. 3. *vov* 2. *vovst*; plur. 1. 3. *voun* 2. *vovts*. (V. ö. 62. és 66. §§.) Coni. praet. sing. 1. 3. *vā* (összevont alak kfn. waere-ből) 2. *väst*; plur. 1. 3. *vān* 2. *vāts*; a coni. praet.-nek van a gyenge igeragozás analógiájára képezett alakja is: sing. 1. 3. *vārət* 2. *vārəst*; plur. 1. 3. *vārətn* 2. *vārəts*; part. perf. *kvejəzn* v. *kvejəst*.

Az imp. a fentebb említett alakon kívül¹ a sing.-ban lehet *pīs(t)* is (< kfn. bis + du), p. o. *pīst ruig*, *štū(lu)* bist du (sei) ruhig, still.

Itt jegyezzük meg, hogy a praes. plur. 1. szem.-ben az *n* *m*-mé hasonul enklitikus *mə* (*mū* wir hangsúlytalan alakja) előtt: *sāmə* < *san* + *mə* sind wir.

2. Kfn. *tuon* > *tā*: praes. sing. 1. *tūə* 2. *tūəst* 3. *tūət*; plur. 1. 3. *tan* 2. *tāts*; coni. praet. 1. 3. *tāt* (< kfn. tēte) 2. *tāst*; plur. 1. 3. *tātə* 2. *tāts*; a fiatalabbak beszédében a gyenge igék analógiájára itt is mellékalak fejlődött ki: sing. 1. *tārət* 2. *tārəst* stb.; part. perf. *tāū*. Az imp.-a olyan, mint a praes. (sing. és plur. 2. szem.) *tan* + *mə* assimilatio útján > *tāmə* tun wir.

3. Kfn. *gān*, *gēn* > *kē*: praes. sing. 1. *kē* 2. *kēst* 3. *kēt*:² plur. 1. 3. *kēṇv*³ (H. Paul a veláris nasális *η*-et a praes.-ben a kfn. *gienc*, *ganc*, praet. alakok behatolásának tudja be) 2. *kēts*; coni. praet. sing. 1. 3. *kāṇət* 2. *kāṇəst*; plur. 1. 3. *kāṇətn* 2. *kāṇəts*; part. perf. *kāṇv*.

4. Kfn- *stān*, *stēn* > *štē*: praes. sing. 1. *štē* 2. *štēst* 3. *štēt*; plur. 1. 3. *šteṇv* 2. *štēts*; praet. coni. sing. 1. 3. *štāṇət* 2. *štāṇəst*; plur. 1. 3. *štāṇətn* 2. *štāṇəts*; a coni. praes. másik alakja: sing. 1. 3. *štērət* 2. *štērəst* stb. (p. o. *vānst net khāməst štērəti kūət tuət* wenn du nicht kämest stände ich gut dort).

Jegyzet. Schatz a *kēṇv* és *šteṇv* alakok végén levő — *v* — *t* a kfn. —*ent* — ragból származtatja,⁴ ami, ismerve kfn. — *en* > nyjk.-beli —*v* — változást, szerintünk is plausibilis magyarázat.

¹ LINDENSCHMIDT: Id. m. 49. §. 1.; ez a *bis* imp. jelentésben a 13. sz. óta használatos a bajorban, v. ö. erre vonatkozólag: WEINHOLD: Bairische Grammatik 298. §.

² K. BOHNENBERGER: Über gāt/gēt im Bairischen PBB. XXII. 209.

³ PAUL: DGr. 198. §., SCHATZ: Die Mda. v. Imst. 151. §.

⁴ SCHATZ: Die Mda. v. Imst. 151. §.

VI. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsön szavai és nyjk. hovátartozása.

Ezt a két — tkp. nem együvé tartozó — kérdést azért tárgyaljuk úgyszólván egy kalap alatt, mert ESZTERLE ezeket már kimerítő részletességgel feldolgozta. (V. ö. ESZTERLE i. m.-ját 65—69 ll.) Minthogy szükségtelennek tartjuk az ott elmondottakat megismételni, egyes dolgokat csak kiegészítésképpen fűzünk azokhoz.

1. Ami nyjk.-nak magyarból vett kölcsönszavait illeti, megállapítottuk, hogy az ESZTERLE által idézett magyar szavakat nyjk. néhány kivétellel mind használja. A budakesziek beszédében megtalálható magyar szavak közül nyjk.-ban nem szerepelnek a következők: *tšapaš* csapás, *trōtoš* drótostót, *mindeneš* mindenes, *tšakā* csákány, *motško* macska, *krutsn* kurucok, *tšingel* csiga, *tšerüjn* csere-berélni; bunda nálunk nem *vundv*, hanem *pundv*.

Nyj.-i *kutšv*, bár szinte épúgy hangzik, nem függ össze a magyar kocsissal, hanem a német Kutscher-nek rendes nyjk.-beli alakja.

A városba járó ipari munkások körében sok magyar-, és argot-szavakat és kifejezéseket lehet hallani, de ezeket nem mindig használják és a lakosság nagyobbik része nem is ismeri.

2. Nyjk. a középbajor nyj. *uv*-csoportjához tartozik, az ú. n. «donaubairisch»-hez, amint azt már SCHMIDT H. és ESZTERLE is megállapították¹ (A szomszédos Törökbálint ezzel szemben középbajor *ui*-nyj.-t beszél.)

Annak bizonyítására, hogy nyjk. a bajor dialektusok közé tartozik, az ESZTERLE idézte jellemző sajátságokon kívül *alaktani szempontból* még felemlítem a következőket:

1. Diminutivumokat leggyakrabban *-el*, *-l*, *-erl*, (nyjk.-ban *-l*, *-l̥*, *-vl*) képzőkkel képeznek nyjk.-ban.² P. o. *pāmvl* Bäumchen, *pūvvl* Bübchen stb.

2. Mint a mai bajorban, nyjk.-ban is, a főnév acc.-a behatolt a dat.-ba, úgy hogy praepositiók után a két kasus egyformán hangzik.³ P. o. *padi lejt* bei den Leuten.

¹ Das Deutschtum in Rumpfungarn 24. l. ESZTERLE: i. m. 69. l.

² BEHAGHEL: Gesch. der deut. Sprache 132. §. V. ö. még: WEINHOLD: Bairische Grammatik. 243. §.

³ BEHAGHEL: Gesch. der deut. Sprache 493. §.

3. A melléknév ragozásában az erősek plur.-á-ban és a gyengék minden esetében *i* – *t* (< kfn. *iu*) találunk.¹ P. o. *šlimmi hañm teiəs tañ* schlimme haben das getan; *klaumə ti šēñəni unt kuədi pipfū quəs* lesen wir die schönen und guten Äpfel aus. (V. ö. 24. §., 25. §. és 54. §.)

4. A mutató névmás *der* dat.- és acc.-a egyenlő² *tēn*. (V. ö. 39. §. b.)

5. A 3. szem. személynévmás M. N. sing. acc.-ában: *īəm*-ben megmaradt az *m*, mert a kfn.-ben nem állt «Auslaut»-ban (kfn. *ieme*).³

6. Az *-ət*-ra végződő coni. praet. általánossá vált. Erős igeéknél néhány kivételtől eltekintve nem az «Ablaut»-ot szenvedett-, hanem a praes.-tőhöz járul az *-ət*-képző.⁴ (V. ö. 66. §.)

7. Tipikus bajor sajátság a *tw*-igekötő, amely kiszorította az *er*-(nyjk.-ban **v*)-t.⁵ Nyjk.-ban azonban inkább *fv* (ver)-t használnak. P. o. *fosqufo* (*twsqufo*) *fofrīwn* (*twfrīan*) ertrinken, erfrieren.

Nyjk.-nak a középbajorhoz való tartozását Eszterle adatain kívül, még a következők igazolják:

1. *l* kiesésénél *i* semivokális keletkezett,⁶ amit az *l* jésítésének is lehet tekinteni. P. o. *poīd* bald, vermaledeit: *fomoīlədəjet*.

2. Az *-en*-re végződő plur. nom.-hez a nőnemű főneveknél a dat.-*en*-ragja járult, tehát: plur. nom. sachen, dat. sachenen; ez utóbbi szabályosan *soxənw* lett a bajorban⁷ és nyjk.-ban is. Ezúton kettős alakok keletkeztek. P. o. *hitn*, plur. *hitn* v. *kitnw*. (V. ö. «Kettős alakok», 21. §.) Ez a változás megvan az észak-bajorban is.

A középbajor dialektus elterjedésére nézve⁸ H. REIS a következőket írja: «Das Mittelbayrische herrscht in den bayrischen Bezirken Ober- und Niederbayern, in Salzburg, Ober- und Niederösterreich, sowie in den angrenzenden südlichen Gebieten Böh-

¹ REIS: i. m. 96. l.

² U. o. 100. l.

³ U. o. v. ö. még 37. §. a.) jegyz.-et jelen dolgozatban, továbbá WEINHOLD: Bairische Grammatik 360. §.

⁴ REIS: i. m. 113. l.

⁵ U. o. 100. l.

⁶ U. o. 52. l., WEINHOLD: Bairische Grammatik 158. §.

⁷ H. REIS: i. m. 92. l.

⁸ BEHAGHEL: i. m. 140. §.

mens und Mährens. Es hat die Kennzeichen einer in einem verkehrsreichen Lande gebrauchten Mundart».

Ezekből kitűnik, hogy csupán a nyj.-ból kiindulva, a budaörsiek szűkebb eredeti hazájára következtetni meddő kísérlet. Elfogadható ESZTERLE feltevése, amely szerint Württemberg-ben és Schwaben-ben kell népünk őshazáját keresni; továbbá az is, hogy a bajor dialektus a 18. század közepén bevándorolt bajo-rok (?) befolyásának az eredménye.¹ (V. ö. «Bevezetés» 28. skll.)

A budaörsiek származására nézve eddig pontos adataink nincsenek. A nép körében azt mondják: *mīw san quazn švontsvojd* wir sind aus dem Schwarzwald.

¹ ESZTERLE i. m. 69. I.

IRODALOM.

1. Történeti munkák.

BONOMI JENŐ: Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, szakdolgozat. Bpest, 1931/32. tanév.

BOROVSKY SAMU: Pest vármegye monográfiája («Magyarország vármegyei és városai»-ban) I. és II. k. Bpest.

Buda-eörscher Dorf Urbarium, Bpest, 1770. (Található az Országos Levéltárban.)

CsÁNKI DEZSŐ: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1897.

CZOERING, KARL: Ethnographie der Oesterreich-Ungarischen Monarchie, 3 k. Wien, 1855.

ESZTERLE M. EDIT: A budakeszi német nyelvjárás hangtana (Német Phil. Dolg. 41. sz.) Bpest, 1929. (Bevezetés: Budakeszi története.)

— — Urkunden aus der Ausiedlungszeit Budakeszi's, Deutsch-Ung. Heimatsblätter I. évf. 2. füzet, 96. ll.

FÉNYES ELEK: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851.

ISBERT, O. A.: Geschichtliche Untersuchungen über das südwestliche ungarische Mittelgebirge und seine Bauernsiedlungen, Ung. Jahrbücher X. k. 3. füzet, 1930 júl.

KAINDL, R. F.: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern, 2. k. Gotha, 1907.

KNAUZ, FERDINANDUS: Monumenta ecclesiae Strigoniensis, tomus 2. ab A. 1273. ad A. 1321, Strigonii, 1882.

RIETH, ADOLF: Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumpfungarn in Vergangenheit und Gegenwart (Schriften des Deutschen Ausland-Institutes, Kulturhistorische Reihe. Bd. 18.) Stuttgart, 1927.

RUPP JAKAB: Magyarország helyrajzi története, 3. k. Bpest, 1870—76. (A Magyar T. A. kiadása.)

— — Budapest környékének helyrajzi története. Bpest, 1868.

SCHILLING, ROGER: Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungarn («Das Deutschtum in Rumpfungarn» II. 43. l.-tól). Bpest, 1928.

SCHNITZER, JOHANN: Statistisches über das Deutschtum in Rumpfungarn. («Das Deutschtum in Rumpfungarn» III. 91. l.-tól.) Bpest, 1928.

(Felhasználtam még «A Zichyek nemzeti levéltára»-nak és a budaörsi plébánia 1837 óta vezetett *anyakönyveinek* megfelelő anyagát.)

2. Általános nyelvészeti munkák és nyelvjárás-tanulmányok.

BEHAGHEL, OTTO: Geschichte der deutschen Sprache. (Paul: Grundriss der germ. Phil. I. k.) Berlin und Leipzig, 1928.⁵

BOHNENBERGER, K.: Ueber gât/gêt im Bairischen, PBB. XXII. k. 208. ll. (1897.)

BRAUNE, WILHELM: Althochdeutsche Grammatik, Halle, 1911.⁴

ESZTERLE M. EDIT: A budakeszi német nyelvjárás hangtana (Német Phil. Dolg. 41. sz.) Bpest, 1929.

FRIEDRICH, W.: Die Stellung des Hauptwortes in den heutigen deutschen Mundarten, ZfdPh. XXII—XXIII. k.

GEDEON ALAJOS: Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana (Magyarországi Német Nyelvjárások 1. füzet.) Bpest, 1905.

GOLTHER, W.: Der Nibelunge Nôt (rövid kfn. nyelvtannal és szótárral) Sammlung Göschel 1. sz.

HAASBAUER, A.: Die oberösterreichischen Mundarten, Teuthonista 1924—25. II. 31. ll.

HAJNAL MÁRTON: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana (Magyarországi Német Nyelvjárások 4. füzet.) Bpest, 1906.

HAPP JÓZSEF: Béb község német nyelvjárásának hangtana, (Német Phil. Dolg. 18. sz.) Bpest, 1915.

KARSTIEN, CARL: Nhd. Steinmetz, Metzger got. mats, (B. zur germ. Sprachwissenschaft, Festschrift für O. Behaghel; W. STREITBERG: Germ. Bibl. II. Abtlg. 15. Bd.) Heidelberg, 1924.

KLUGE, FRIEDRICH: Abriss der deutschen Wortbildungslehre, Halle. 1925.²

KRANZMAYER, EBERHARD: Die Namen der Wochentage in den Mundarten von Bayern und Oesterreich, Wien und München, 1929.

LESSIAK, PRIMUS: Die Mundart von Pernegg in Kärnthen, PBB. XXVIII. k. (1903).

LINDENSCHMIDT MIHÁLY: A verbászi német nyelvjárás alaktana (Magyarországi Német Nyelvjárások 2. füzet.) Bpest, 1905.

MINDL, JOSEF: Der Konjunktiv in der Mundart des oberen Landls, *Teuthonista* 1924—25. II. 108. II.

MOLZ: Die Flexion des Substantivs im Neuhochdeutschen, PBB. XXVII. és XXXI. k. (1902—1906.)

PAUL—GIERACH: Mittelhochdeutsche Grammatik, Halle, 1930.

PAUL, HERMANN: Deutsche Grammatik, Halle, 1916—1920. 5. k.

PETZ GEDEON: Német alaktan, Egyetemi előadások 1928—29. I. és II. félév.

REIS, HANS: Die deutschen Mundarten, Sammlung Göschen 605. sz. Leipzig, 1920.

RUMPELT, H. B.: Die deutschen Pronomina und Zahlwörter (historisch dargestellt) Leipzig, 1870.

SCHATZ, J.: Altbayerische Grammatik, Göttingen, 1907.

— — Die Mundart von Imst, Strassburg, 1897.

SCHMELLER, JOH. ANDREAS: Die Mundarten Bayerns, München, 1929 (lenyomat).

SCHMIDT, HEINRICH: Die deutschen Mundarten Rumpfungarns («Das Deutschtum in Rumpfungarn» hg. von JAKOB BLEYER, I. 6. II.) Bpest, 1928.

SCHÖNBACH, A.: Ueber den Konjunktiv-Praet. im Bayrisch—Österreichischen, PBB. XXXIV. k. 232. II.

SCHWÄBL, J.: Die Altbayerische Mundart, München, 1903.

SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapinesközi nyelvjárás hangtana (Német Phil. Dolg. 10. sz.) Bpest, 1914.

— — Bevezetés a hazai német nyelvjárás kutatásba (Magyarországi Német Nyelvjárások 8. füzet). Bpest, 1923.

STECHE, THEODOR: Die neuhochdeutsche Wortbiegung, (unter besonderer Berücksichtigung der Sprachentwicklung im 19. Jh.) Breslau, 1927.

TEUCHERT, H.: Lautschrift des *Teuthonista* I. évf. (1924) 5. II. és V. évf. (1928) 1. II.

WEIDLEIN JÁNOS: A murgai német nyelvjárás alaktana (Német Phil. Dolg. 42. sz.) Bpest, 1930.

WEIGL, H.: Die niederösterreichischen *ui* Mundarten, *Teuthonista* I. évf. (1924) 31. II.

WEINHOLD, KARL: Bairische Grammatik, Berlin, 1867.

WILMANN, W.: Deutsche Grammatik. 3. k. Strassburg, 1911.⁹

Használtam a következő nyelvjárás tanulmányokat felsoroló bibliográfiát:

MARTIN, BERNHARD: Bibliographie zur deutschen Mundartenforschung und Mundartendichtung in den Jahren 1921–1926. (Mit Nachträgen zu früheren Jahren.) Bonn a. Rhein 1926.

3. Német szótárak közül a következőket használtam:

KLUGE, FR.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Strassburg, 1915.⁸

LEXER MATH.: Mhd. Wörterbuch, Leipzig, 1972–78.

PAUL, HERMANN: Deutsches Wörterbuch, Halle, 1921.³

SCHMELLER ANDREAS: Bairisches Wörterbuch, bearbeitet v. G. H. FROMANN, München, 1872–77.

4. Gondolatokat és indítást merítettem — többek között — a következő művekből:

Bayerns Mundarten, folyóirat (1891–1895) szerkesztették: O. BRENNER és A. HARTMANN (München).

BEHAGHEL, OTTO: Deutsche Syntax, Heidelberg, 1923.

HOFFMANN-KRAYER, ED.: Über einige Analogiewirkungen in der Zeit- und Hauptwortbiegung des Deutschen und seiner Mundarten, Ztschrift für d. Muaa. 1924, 149. II.

KRETSCHMER, PAUL: Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache, Göttingen, 1918.

PAUL, HERMANN: Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle, 1920.⁵

PFALZ, ANTON: Suffigierung der Personalpronomina im Donaubayrischen (Beiträge zur Kunde der bayr.-österr. Muaa., 1. füzet.) Wien, 1918.

SCHIEPEK, J.: Satzbau der Egerländer Mundart, Prag, 1899 und 1908.

SPERBER, HANS: Studien zur Bedeutungsentwicklung der Praeposition *über*, Uppsala, 1915.

SÜTTERLIN, LUDWIG: Die deutsche Sprache der Gegenwart, Leipzig, 1910.

TOBLER: Die fremden Wörter in der deutschen Sprache (előadás) Basel, 1872.

VOLLMANN, REMIGIUS: Flurnamensammlung, München, 1926.⁴

WEGENER, PH.: Die Bearbeitung der lebenden Mundarten, (Paul: Grundriss I. k. 931. II.) 1911.³

WEISE, O.: Unsere Mundarten, ihr Werden und Wesen, Leipzig—Berlin, 1919.²

DEUTSCHER AUSZUG.

Vorliegende Arbeit handelt eingangs über die Geschichte der in der nächsten Nähe der Hauptstadt Budapest liegenden deutschen Gemeinde Budaörs.

Die Ortschaft wird in den ersten urkundlichen Erwähnungen Urs (Vrs und Wrs) genannt (in Dokumenten aus den Jahren 1296, 1390, 1396 und 1425). In einer Urkunde heisst das heutige Budaörs *villa Kechkekvoers*.

Vor der Ansiedlung der Deutschen befand sich die Gemeinde im Besitze verschiedener Eigentümer. Im Jahre 1256 finden wir sie im Besitze des Fronbauerngeschlechtes NÁNA-BESZTER; 1390 gehörte die Ortschaft den Chorherren des ST. ADALBERT-ORDENS, 1427 dem Erzbischof von Gran, GEORG. Im Jahre 1464 erhielt das Dorf von PAPST PIUS II. das Recht zu einer selbständigen Pfarre.

Ein Jahrhundert später, im Jahre 1579 wird Budaörs ein Besitztum des türkischen Pascha *Üvejsz*. Die Urkunden aus jener Epoche liefern einen beredten Beweis dafür, dass auch Budaörs von dem 150-jährigen Türkenjoch nicht verschont geblieben war. Die damaligen Konskriptionen verzeichnen wiederholt, dass die Ortschaft verheert, «oet» und nichtbewohnt gewesen sei.

1659 erhielt Graf STEPHAN ZICHY samt mehreren Gütern auch Budaörs im Rahmen einer sog. königlichen «donatio mixta».

Mit der Zurückeroberung Ofens setzen die zahlreichen Privatkolonisationen ein: die Grundherren erkannten die Tragweite der trostlosen Lage und um die unbebauten Felder und die von Seuchen heimgesuchten Ortschaften vor dem endgültigen Verderben zu retten, liessen sie neue Ansiedler herbeibringen.

Man siedelte, vornehmlich in den Ofner Bergen, nebst einer geringen Anzahl von Ungarn und Raitzen, in überwiegender Mehrheit Deutsche an, die auch in dem königl. «*Impopulations-patent*» (1689) bevorzugt wurden.

Budaörs gehörte zu jener Zeit zum Besitze des Grafen

PETER ZICHY, wurde aber später in den Jahren 1710—1718 an Kameralinspektor GEORG CHRISTOPH ZENNEGG verpachtet.

Im Jahre 1718 kam die grösste Gruppe deutscher Einwanderer nach Budaörs, wie wir das schon bei CZOERNIG lesen können. (Ethnographie . . . III. Bd. 257.) Der ursprüngliche Pachtvertrag zwischen der Gemeinde Budaörs und der Witwe des Grafen PETER ZICHY (geb. Gräfin Susanne Berchényi) erweist die Richtigkeit der Angabe Czoernigs. Dieser im Jahre 1721 (den 24. April) aufgesetzte Kontrakt wurde 1727, 1730 und 1733 mit fast gleichlautendem Text erneuert.

1738 wurde die erste Kirche und Schule errichtet; nun war Budaörs in stetiger Entwicklung begriffen. Doch forderte die in der ganzen Umgebung Ofens wütende Pest seit dem Jahre 1739 auch hier zahlreiche Opfer: 259 deutsche Ansiedler aus Budaörs wurden vom «schwarzen Tod» hinweggerafft. In einer Schrift sind die Namen der Verstorbenen angeführt, von diesen sind 20 noch heute übliche deutsche Familiennamen.

Ähnlich wie in Budakeszi, hat Graf NIKOLAUS ZICHY (der Sohn Peters) wahrscheinlich auch in Budaörs den Menschenverlust durch neue deutsche Ansiedler zu ersetzen versucht, was aus dem Auftauchen vieler deutscher Familiennamen in den Matrikeln zu folgern ist.

Der Herkunftsort der Siedler ist leider nirgends in den Urkunden angegeben.

Im Jahre 1765 wurde Budaörs ein Besitztum der hl. ung. Krone, da die Familie ZICHY infolge eines langen Prozesses ihre im Umkreise von Ofen liegenden Besitzungen verloren hatte.

Die Budaörser befassen sich schon seit ihrer Ansiedlung vorzüglich mit Winzerei und Ackerbau. In den Nachkriegsjahren begann sich der Obstbau eines stets zunehmenden Aufschwungs zu erfreuen.

Die deutsche Einwohnerschaft von Budaörs, deren Zahl sich heute nahezu auf 10.000 beläuft, blieb bis zum heutigen Tage deutsch in Wort und Lied, Sitte und Tracht.

Der sprachwissenschaftliche Teil der Arbeit, die Formenlehre, will als Ergänzung zu der «Lautlehre der deutschen Mundart von Budakeszi» von M. EDITH ESZTERLE (A d. Ph. Heft

41.) dienen. Dort wurde die Zugehörigkeit unserer Mda. zum Bayrischen, bzw. zur mittelbayrischen *-uv-* Mundart auf Grund von lautlichen Merkmalen eingehend erörtert. (Vgl. den deutschen Auszug der Arbeit.)

Wir wollen die bayrischen Eigentümlichkeiten unserer Mda. aus dem Gesichtspunkte der Formenlehre zusammenstellen.

Für die bayrische Zugehörigkeit sprechen folgende Kriterien unserer Mda:

1. In der Biegung des Substantivs ist der Acc. und Dat. völlig gleichlautend.

2. In der schwachen Adjektivflexion durchwegs, in der starken nur im Plur., finden wir die Endung *i* (< mhd. *iu*[e]).

3. Der Acc. und Dat. des Pron. Demonstr. (*den* — *dem*) ist in unserer Mda. gleichlautend *tēin*.

4. Der schwache Konj. Prät. auf *-ət* (< mhd. *-ete*) wurde bei sämtlichen Zeitwörtern verallgemeinert. Bei starken Verba wird die Endung *-ət* in der Regel nicht mehr an den abgelauteten, sondern an den Infinitivstamm angefügt.

5. Das Praefix *tv-* in Verben wie *tvšlōŋ* erschlagen, *tvrōn* erraten, *tvvišŋ* erwischen.

6. Das alleinherrschende Diminutivsuffix *-ol* (*-al*, *-l*, *-l*).

7. Die als Plur. fungierende Dualform *ejas* (< *ēz*), *eiŋg* (< *ēnk*, *ēnc*), *aiŋg* (< *ēnker*).

8. Die Personalendung der 2. Pers. im Plur.: *-ts*. z. B. *ejas prīχts* ihr brechet.

9. Der Plural des Verbum substantivum: 1. *miu san*, 2. *ejas seiχts*, 3. *sei san*.

Für die Zugehörigkeit zum mittelbayrischen Dialekt sprechen ausser den von ESZTERLE angeführten lautlichen Kennzeichen noch folgende zwei:

1. Nach Vokalen wurde *l* zu *ɿ* mouilliert, z. B. *voiɿd* Wald, *poiɿd* bald, *kštuɿn* gestohlen.

2. Die Substantiva auf *-en* haben im Plur. Nom. die Endung *-no*: *hiŋno* Hütten, *kōzno* Gassen, *štrōzno* Straßen.

Da sich das Gebiet, auf welchem man mittelbayrisch spricht, auf einen ausserordentlich grossen Raum erstreckt, kann man die engere Urheimat der Budaörser Deutschen — auf Grund der sprachlichen Tatsachen — nicht ganz genau bestimmen.

Wir schliessen uns übrigens der Annahme ESZTERLES an,

dass die nach der Pest erfolgte Ansiedlung eine bayrische, die vorherige aber eine schwäbische gewesen sei, was schon CZOERNIG behauptet hat; die heutige Mundart stammt von den bayrischen Ansiedlern.

Von den Ältesten der Budaörser hört man sagen: *min san quazn švontsvojd*, wir sind aus dem Schwarzwald'.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés.	
1. A község rövid története és német telepítése...	3
2. Hangtani eltérések a budaörsi és budakeszi nyelvjárások között ...	16

Alaktan.

I. A főnév.

1. Nembeli eltérések...	20
2. Nembeli ingadozások a nyelvjáráson belül ...	22
3. Jövevényszavak eredeti nemének megváltozása nyjk.-ban...	23
4. Esetek ...	23
5. Névragozási osztályok és többesszámképzés ...	25
A) Hímnemű főnevek ...	26
I. Erős ragozás...	26
1. Végződésnélküli pluralisok...	27
2. Singularia tantum ...	33
3. -er-re végződő pluralisok ...	34
II. Gyenge ragozás...	35
B) Semlegesnemű főnevek...	37
I. Erős ragozás...	37
1. Végződésnélküli pluralisok...	37
2. Singularia tantum ...	38
3. -er-végű pluralisok ...	39
II. Gyenge ragozás...	40
C) Nőnemű főnevek ...	42
I. Erős ragozás ...	42
1. Végződésnélküli pluralisok ...	42
2. Singularia tantum ...	44
3. -m-ra végződő pluralisok ...	46
II. Gyenge ragozás ...	47
6. Pluralia tantum ...	49

II. A melléknév.

1. Erős ragozás ...	50
2. Gyenge ragozás ...	52
3. A melléknév fokozása ...	53
4. Umlaut a melléknév fokozásában ...	54
5. Suppletivismussal fokozott melléknevek ...	55
6. Körülírással és népies fokozások ...	55
7. Az adverbium képzése ...	56

III. A névmás.

1. Az ú. n. «ungeschlechtiges Pronomen»	58
2. Az ú. n. «geschlechtiges Pronomen»	59
3. Határozatlan névmások (Indefinita)	65

IV. A számnev.

1. Töszámnevek	67
2. Rendszámnevek	68
3. Sokszorosító számnevek	69
4. Szorzószámnevek	69
5. Osztószámnevek	69
6. Fajtat jelentő számnevek	69
7. Törtszámnevek	69

V. Az ige.

1. Activum és passivum	69
2. Igeidők	70
3. Az ige névszói alakjai	75
4. Az ablaut-sorok	77
5. A gyenge ige	83
6. A <i>hōm</i> és a <i>vōūn</i> igék	83
7. Verba praeteritopraesentia	84
8. Indogermán eredetű <i>-mi</i> igék	85

VI. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsönszavai és nyjk. hovatartozása

Irodalom	90
Deutscher Auszug	94



- XXI. **Pausz Gabriella**: Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írői köre. (Marie Therese von Artner [1772—1829] und ihr literarischer Kreis.) 1917 3.50 P
- XXII. **Szilaszi Klára**: Stöckel Lénárd Szusanna-dramája és a bátfai német iskolai színház a XVI. században. (Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld [in Ungarn] im XVI. Jahrhundert.) 1918 3.50 P
- XXIII. **Pukánszky Béla**: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. (Herder in Ungarn. I. Herder und die volkscundliche Richtung.) 1918... .. Elfogyott. Vergriffen.
- XXIV. **Szepessy Ilona**: Grubenfels Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfels.) 1919 Elfogyott. Vergriffen.
- XXV. **Schmidt Gizella**: Szepesi német népdalok és népies énekek. (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder.) Elfogyott. Vergriffen.
- XXVI. **Nagy Anna**: Heine ballada költészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluss auf die ungarische Ballade.) 1919 3.— P
- XXVII. **Gerő Zsófia**: Hartmann Móric mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungartum.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.
- XXVIII. ***Dr. Motz Atanáz S. O. Cist.**: Oswald von Wolkenstein élete és költészete. (O. von Wolkensteins Leben und Dichten.) 1915... 2.— P
- XXIX. **Dr. Pukánszky Kádár Jolán**: A pesti és a budai német színészet története II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923... .. 4.50 P
- XXX. **Dr. Koszó János**: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurél Ignaz Fessler, der Roman-schriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Roman-tik.) 1923 4.50 P
- XXXI. **Dr. Pukánszky Béla**: A magyarországi német irodalom története. A legrégibb időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926 8.— P
- XXXII. **Flórián Kata**: A kassai német színészet története 1816-ig. (Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.) 1927 3.— P
- XXXIII. **Bernfeld Magdolna**: A németiség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutschland bei Maurus Jókai.) 1927 3.— P
- XXXIV. **Basch F. Antal**: Preyer Nep. János. Egy elfeledett bánati német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927 3.50 P
- XXXV. **Neuhauser Frigyes**: A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der d. Mundart von Zirc.) 1927 2.— P
- XXXVI. **Márer Erzsébet**: Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928 2.— P
- XXXVII. **Kurzweil Géza O. S. B.**: A forma mint kifejezőeszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928 3.— P
- XXXVIII. **Dr. Hermann Egyed**: A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Bátaszék und ihre Volkslieder.) 1929 3.50 P

* Jegyzékünkben ezen szám alatt eddig Csallner Frigyes «Az analogikus vonások Jörg Wickram regénymotívumaiban, 1919» c. dolgozata szerepelt; minthogy azonban a forradalom zavarai következtében egyetlen példány sem maradt belőle ránk, helyébe az elhúnyt Motz Atanáz korábban megjelent és több példányban meglevő doktori értekezését vettük fel. A szerkesztők. (In unserem Verzeichnis führten wir hier bisher die Arbeit von Fr. Csallner über «Die analogen Züge in den Romanmotiven Jörg Wickrams, 1919»; da aber davon in den Wirren der Revolution kein einziges Exemplar erhalten geblieben ist, wurde an ihre Stelle die früher erschienene, und in mehreren Exemplaren vorhandene Dissertation des verstorbenen Ath. Motz aufgenommen. *Die Herausgeber.*)

- XXXIX. Vass Klára: Buda német utcanevei. A Vár és Újlak utcanevei. 1696—1872. (Ofens deutsche Gassennamen. Die Gassennamen der Stadtteile Festung und Neustift von 1696 bis 1872.) 1929... 4.— P
- XL. Vatter Ilona: A soproni német színesztörténete 1841-ig. (Die Geschichte des deutschen Theaters in Sopron-Ödenburg bis 1841.) 1929 ... 3.50 P
- XLI. Eszterle M. Edit: A budakeszi német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen Mundart von Budakeszi.) 1929 ... 3.— P
- XLII. Weidlein János: A murgai német nyelvjárás alaklata. (Formenlehre der deutschen Mundart von Murga [Kom. Tolna].) 1930 ... 2.50 P
- XLIII. Didovác György: A budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) hangtana. (Lautlehre des Ofner Stadtrechts.) 1930 ... 2.50 P
- XLIV. Berzeneczey Margit: Wildgans-tanulmányok. (Wildgans-Studien.) 1930 ... 3.— P
- XLV. Osztern Rózsa: Zsidó újságírók és szépírók a hazai németnyelvű időszaki sajtóban a «Pester Lloyd» megalapításáig, 1854-ig. (Jüdische Journalisten und Schriftsteller in der deutsch-ungarischen periodischen Presse bis zur Gründung des Pester Lloyd, 1854.) 1930 ... 3.— P
- XLVI. Monsberger Ulrik O. S. B.: A hazai német naptáriródlom története 1821-ig. (Geschichte der deutschen Kalenderliteratur in Ungarn bis 1821.) 1931 ... 2.— P
- XLVII. Szemző Piroksa: Német írók és pesti kiadók a XIX. században. (1812—1878.) (Deutsche und österreichische Schriftsteller und ihre Pester Verleger im XIX. Jahrh. 1812—1878.) 1931 3.50 P
- XLVIII. Erdődi József: A finnugor és indogermán népek legrégibb érintkezésének néhány bizonyítéka. (Einige Beweise für die ältesten Berührungen zwischen den finnischugrischen und indogermanischen Völkern.) 1931 ... 2.50 P
- XLIX. Jenőfi Éva: Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. (Beiträge zur Geschichte der deutschen Siedler und ihrer Fünfte in Szeged.) 1932 ... 3.— P
- L. Fürst Ilona: Dóczi Lajos mint német író. Egy zsidó író nemzedék típusa. (Ludwig Dóczi als deutscher Schriftsteller. Typus einer jüdischen Schriftstellergeneration.) 1932 ... 3.50 P
- LI. Kardos Emilia: A pécsi német sajtó és színesztörténete. (Geschichte der deutschen Presse und des deutschen Theaters in Fünfkirchen.) 1932 ... 3.50 P
- LII. Schilling Róger S. O. Cist.: Dunakömlöd és Némekér telepítés-, népiség- és nyelvtörténete. (Siedlungs-, Volkstums- und Sprachgeschichte der beiden deutschen Gemeinden Dunakömlöd und Némekér, Kom. Tolna.) 1933 ... 8.— P
- LIII. Bonomi Jenő: Az egyházi év Budaörs német község nyelvi- és szokásanyagában. Tekintettel Budaörs környékére (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend) 1933.
- LIV. Riedl Ferenc: A budaörsi német (középbajor) nyelvjárás alaklata. (Formenlehre der deutschen [mittelbayrischen] Mundart von Budaörs.) 1933 ... 4.— P

Megrendelhetők a Pfeifer-féle könyvkereskedésben (Zeidler testvérek).
(Zu beziehen durch die Ferdinand Pfeifer'sche Buchhandlung, Gebr. Zeidler.)
Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 5. sz.

A szerző kiadása.

Stephaneum nyomda r. t. Budapest. — Felelős: ifj. Kohl Ferenc.